ÚRSKURÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

Mál nr. 5/2000
Hrunamannaafréttur og efstu lönd í Hrunamannahreppi

ÓBYGGÐANEFND

21. mars 2002

EFNISYFIRLIT

1. ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD 491

2. MÁLSMEÐFERÐ 491
2.1. Norðanverð Árnessýsla tekin til meðferðar 492
2.2. Lýstar kröfur og kynning 493
2.3. Afmörkun máls nr. 5/2000 493
2.4. Fyrirtökur og aðalmeðferð 494

3. KRÖFUGERÐ 495
3.1. Kröfur íslenska ríkisins 495
3.1.1. Þjóðlenda 495
3.1.2. Kaldbakur 495
3.2. Kröfur Hrunamannahrepps o.fl. um sáttatillögu, frávísun o.fl. 495
3.3. Krafa þinglýstra eigenda Foss vegna lands innan landamerkja 496
3.4. Krafa þinglýstra eigenda Hlíðar vegna lands innan landamerkja 496
3.5. Krafa þinglýsts eiganda Hruna vegna lands innan landamerkja Hrunaheiða 496
3.6. Krafa leigjanda Hrunakróks vegna lands innan landamerkja 496
3.7. Krafa þinglýsts eiganda Kaldbaks vegna lands innan landamerkja 497
3.8. Krafa þinglýsts eiganda Klufta vegna lands innan landamerkja 497
3.9. Krafa þinglýstra eigenda Tungufellstorfu, þ.e. Tungufells, Jaðars I (Hamarsholts) og Jaðars II, vegna lands innan landamerkja 497
3.10. Kröfur þinglýstra eigenda Berghyls, Jötu, Lauga og Þórarinsstaða vegna lands innan landamerkja 497
3.11. Krafa eigenda jarða í Hrunamannahreppi o.fl. vegna Hrunamannaafréttar 498
3.12. Krafa Fannborgar ehf. 498
3.13. Krafa Landsvirkjunar 498

4. GÖGN OG GAGNAÖFLUN 500
4.1. Almennt 500
4.2. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar 500
4.3. Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð voru 500
4.4. Vettvangsferð 503
4.5. Skýrslutökur 503

5. STAÐHÆTTIR OG GRÓÐURFAR 507
5.1. Land- og jarðfræðilegar aðstæður 507
5.2. Áætlað gróðurfar um landnám og síðari þróun þess 508
5.3. Núverandi gróðurfar 509
5.4. Náttúruminjar 509

6. SAGA JARÐA OG AFRÉTTAR 509
6.1. Landnám 510
6.2. Foss 511
6.3. Hlíð 512

6.4. Hrunaheiðar . . . 512
6.5. Hrunakrókur . . . 515
6.6. Kaldbakur . . . 517
6.7. Kluftar (Kluftir) . . . 518
6.8. Tungufellstorfa, þ.e. Tungufell, Jaðar I (Hamarsholt) og Jaðar II . . . 519
6.9. Hrunamannaafréttur . . . 523

7. SJÓNARMIÐ ÍSLENSKA RÍKISINS . . . 526
7.1. Almenn atriði . . . 526
7.2. Foss . . . 533
7.3. Hlíð . . . 533
7.4. Hrunaheiðar . . . 533
7.5. Hrunakrókur . . . 533
7.6. Kaldbakur . . . 534
7.7. Kluftir (Kluftar) . . . 534
7.8. Tungufellstorfa, þ.e. Tungufell, Jaðar I (Hamarsholt) og Jaðar II . . . 535
7.9. Hrunamannaafréttur . . . 536

8. SJÓNARMIÐ JARÐEIGENDA O.FL. . . . 538
8.1. Kröfur um sáttatillögu, frávísun o.fl. . . . 538
8.2. Almenn atriði varðandi eignarréttarkröfur . . . 540
8.3. Foss . . . 544
8.4. Hlíð . . . 545
8.5. Hrunaheiðar (Hruni) . . . 545
8.6. Hrunakrókur . . . 546
8.7. Kaldbakur . . . 547
8.8. Kluftir . . . 547
8.9. Tungufellstorfa, þ.e. Tungufell, Jaðar I (Hamarsholt) og Jaðar II . . . 548
8.10. Hrunamannaafréttur . . . 549

9. SJÓNARMIÐ FANNBORGAR EHF. . . . 550

10. SJÓNARMIÐ LANDSVIRKJUNAR . . . 551

11. ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR . . . 553

12. NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR Í MÁLI ÞESSU . . . 553
12.1. Kröfur um sáttatillögu, frávísun o.fl. . . . 553
12.2. Landnám . . . 554
12.3. Foss . . . 554
12.4. Hlíð . . . 556
12.5. Hrunaheiðar . . . 558
12.6. Hrunakrókur . . . 565
12.7. Kaldbakur . . . 568
12.8. Kluftir . . . 570
12.9. Tungufellstorfa, þ.e. Tungufell, Jaðar I (Hamarsholt) og Jaðar II . . . 573
12.10. Hrunamannaafréttur . . . 577

13. LANDSVIRKJUN 582
13.1 Almennt 582
13.2 Kröfur byggðar á einkaréttarlegum heimildum 583
13.3 Kröfur byggðar á lagaheimildum 583
13.4. Einstök mannvirki 585
13.4.1. Hrauneyjafosslína 585
13.4.2. Sultartangalína 3 586
13.4.3. Mælistöðvar 586

14. ÚRSKURÐARORÐ 587

15. FYLGISKJÖL 589
I. Kort
II. Skjalaskrá
III. Aðilaskrá (einstakar jarðir)
IV. Aðilaskrá (afréttur)

1. ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD

Ár 2002, fimmtudaginn 21. mars, er í óbyggðanefnd, sem starfar samkvæmt lögum um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998, sbr. lög nr. 65/2000, tekið fyrir málið

nr. 5/2000, Hrunamannaafréttur og efstu
lönd í Hrunamannahreppi,
hvort og þá hvaða land teljist til þjóðlendna,
hver séu mörk þjóðlendu við eignarland,
hvaða hluti þjóðlendu sé nýttur sem afréttur
og hver séu eignarréttindi innan þjóðlendu,

og í því kveðinn upp svohljóðandi

ÚRSKURÐUR

Úrskurð þennan kveða upp Kristján Torfason, formaður óbyggðanefndar, og nefndarmennirnir Allan V. Magnússon og Karl Axelsson.

Aðilar málsins eru:
Fjármálaráðherra f.h. íslenska ríkisins vegna þjóðlendna og vegna jarðarinnar Kaldbaks, samkvæmt 11. gr. laga nr. 58/1998.
(Ólafur Sigurgeirsson hrl.)

Eigendur jarðanna Berghyls, Foss, Hlíðar, Hruna v/Hrunaheiða, Jaðars I (Hamarsholts), Jaðars II, Jötu, Kaldbaks, Klufta, Lauga, Tungufells og Þórarinsstaða og leigjandi Hrunakróks, hver um sig vegna jarðar sinnar, jarðeigendur í Hrunamannahreppi vegna Hrunamannaafréttar og Fannborg ehf.
(Ólafur Björnsson hrl.)

Landsvirkjun.
(Þórður Bogason hdl., f.h. Hreins Loftssonar hrl.)

2. MÁLSMEÐFERÐ

Þann 1. júlí 1998 tóku gildi lög um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Lögin kveða á um að starfa skuli óbyggðanefnd sem hafi með höndum eftirfarandi hlutverk, skv. 7. gr.:

a. Að kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
b. Að skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
c. Að úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Af ákvæði 7. gr. leiðir að gildistaka þjóðlendulaga, nr. 58/1998, og úrskurðir óbyggðanefndar

fela ekki í sér afstöðu til réttinda einstakra aðila yfir eignarlandi eða hver séu mörk milli eignarlanda og leiða ekki til neinna breytinga þar á.

Þann 2. september 1998 skipaði forsætisráðherra Kristján Torfason dómstjóra, formann óbyggðanefndar, og aðra nefndarmenn Karl Axelsson hæstaréttarlögmann, varaformann, og Allan V. Magnússon héraðsdómara. Varamenn voru skipuð Halldór Jónsson héraðsdómslögmaður, Ragnheiður Bragadóttir héraðsdómari og Þorgeir Örlygsson prófessor.

2.1. Norðanverð Árnessýsla tekin til meðferðar

Meðferð þessa máls hófst 1. mars 1999 með því að óbyggðanefnd gaf út svohljóðandi tilkynningu, sbr. 8. gr. laga nr. 58/1998:

Óbyggðanefnd, sem starfar á grundvelli laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998, hefur ákveðið að taka til meðferðar landsvæði sem afmarkast svo:

Austurmörk: Þjórsá.

Vesturmörk: Mörk Árnessýslu og Borgarfjarðarsýslu og vestur- og suðurmörk Þingvallalands.

Norðurmörk: Suðurmörk Hofsjökuls og Langjökuls og á milli jöklanna mörk milli afréttar Biskupstungnahrepps í Árnessýslu og Auðkúluheiðar í Húnavatnssýslu, skv. dómsátt frá 9. september 1983 fyrir aukadómþingi Árnessýslu.

Suðurmörk: Suðurmörk þeirra jarða, sem liggja að hálendinu eða afréttum, en þær jarðir virðast vera:

Í Þingvallahreppi: Þingvallaland, Gjábakki og Miðfell.

Í Grímsneshreppi: Kaldárhöfði, Brúarholt, Efri-Brú, Búrfell (I-III), Hæðarendi, Klausturhólar, Hallkelshólar (I-II), Björk, Þóroddsstaðir og Neðra-Apavatn.

Í Laugardalshreppi: Efra-Apavatn (I-II), Gröf, Lækjarhvammur, Eyvindartunga, Laugarvatn, Snorrastaðir (I-II), Hjálmsstaðir (I-II), Ketilvellir, Miðdalur, Miðdalskot, Laugardalshólar, Hólabrekka og Efstidalur (I-IV).

Í Biskupstungnahreppi: Miðhús, Úthlíð (I-II), Stekkholt, Hrauntún, Austurhlíð, Dalsmynni, Hlíðartún, Neðri-Dalur, Helludalur (I-II), Haukadalur (I-III), Torta, Bryggja, Laug, Brú, Kjóastaðir (I-II), Brattholt og Tunguheiði.

Í Hrunamannahreppi: Hamarsholt, Tungufell, Jaðar (I-II), Foss, Kluftar, Kaldbakur og Hrunakrókur.

Í Gnúpverjahreppi: Laxárdalur I-II, Skáldabúðir, Minni-Mástungur, Stóru-Mástungur (I-II), Hamarsheiði (I-II), Fossnes, Hagi, Ásólfsstaðir (I-II), Skriðufell og virkjanasvæði Landsvirkjunar.

Afréttir á svæðinu eru afréttir ofangreindra hreppa auk afréttar Flóa- og Skeiðamanna.

Gerður er fyrirvari um að aðrar jarðir/landskikar en tilgreindir eru kunni að liggja á mörkum svæðisins að sunnanverðu, svo sem land sem ráðstafað kann að hafa verið úr ofangreindum jörðum.

Óbyggðanefnd áskilur sér rétt til þess að minnka eða stækka það landsvæði sem hér er lýst. Slík breyting yrði auglýst sérstaklega.

Á þessu svæði mun óbyggðanefnd: a) kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda, b) skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur og c) úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendu.

Hér með er skorað á þá er telja til eignarréttinda yfir landi eða annarra réttinda á ofangreindu landsvæði að lýsa kröfum sínum skriflega fyrir óbyggðanefnd, Hverfisgötu 4a, 101 Reykjavík, innan þriggja mánaða frá útgáfudegi þess tölublaðs Lögbirtingablaðsins sem tilkynning þessi birtist í. Með kröfum þurfa að fylgja þær heimildir og gögn sem aðilar byggja rétt sinn á ásamt uppdrætti af mörkum þess landsvæðis/jarðar sem kröfur lúta að, allt í fjórriti.

Sérstaklega er áréttað að tilkynning þessi nær til allra þeirra aðila sem telja til réttinda á ofangreindu landsvæði, án tillits til þess hvort þeir koma fram í lýsingu á afmörkun svæðisins.

Tilkynning óbyggðanefndar var birt í Lögbirtingablaðinu 5. mars 1999. Útdráttur úr efni hennar var birtur í Morgunblaðinu og víðar. Jafnframt lét nefndin þinglýsa yfirlýsingu þessa efnis á þær fasteignir á svæðinu sem skráðar eru í þinglýsingabók sýslumannsins á Selfossi, sbr. 1. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Málið var að auki kynnt fyrir sveitarstjórnum, sýslumannsembættum og fleiri aðilum.

Óbyggðanefnd framlengdi hinn upphaflega frest í þeim tilvikum þegar leitað var eftir slíku með rökstuddum hætti. Jafnframt vakti nefndin athygli málsaðila á augljósu misræmi eða villum í málatilbúnaði og gaf færi á lagfæringum.

2.2. Lýstar kröfur og kynning

Óbyggðanefnd bárust kröfulýsingar íslenska ríkisins um þjóðlendur í 7 hreppum og 57 aðrar kröfulýsingar sem sumar tóku til fleiri en einnar jarðar eða stærri landsvæða. Síðustu kröfulýsingar bárust 22. október 1999.

Þann 29. október gaf óbyggðanefnd út yfirlit yfir lýstar kröfur og uppdrátt sama efnis. Lögboðin kynning fór fram með því að yfirlit og uppdráttur lágu frammi á skrifstofu sýslumannsins á Selfossi, dagana 1.-30. nóvember 1999, og að auki til loka athugasemdafrests 31. desember. Vakin var athygli á kynningunni með auglýsingum í fjölmiðlum. Jafnframt fengu hlutaðeigandi sveitarstjórnir og afréttarmálafélag yfirlit og uppdrátt óbyggðanefndar til upplýsingar.

Engar athugasemdir bárust fyrir desemberlok en eftir þann tíma hafa aðilar gert nokkrar breytingar á kröfum sínum. Í janúar 2000 bárust kröfulýsingar fyrir jarðirnar Berghyl, Hlíð, Jötu, Laugar og Þórarinsstaði, allar í Hrunamannahreppi.

2.3. Afmörkun máls nr. 5/2000

Í janúar 2000 var aðilum tilkynnt að ákveðið hefði verið að fjalla um svæðið í eftirfarandi 7 málum og var hreppamörkum þar fylgt í meginatriðum:

Mál nr. 1/2000; Þingvallakirkjuland og efstu jarðir í Þingvallahreppi.
Mál nr. 2/2000; Grímsnesafréttur og jarðir umhverfis Lyngdalsheiði í Grímsnes- og Grafningshreppi.
Mál nr. 3/2000; Laugardalsafréttur og efstu jarðir í Laugardalshreppi.
Mál nr. 4/2000; Biskupstungnaafréttur og efstu lönd í Biskupstungnahreppi.
Mál nr. 5/2000; Hrunamannaafréttur og efstu lönd í Hrunamannahreppi.
Mál nr. 6/2000; Flóa- og Skeiðamannaafréttur.
Mál nr. 7/2000; Gnúpverjaafréttur, Þjórsárdalur og efstu jarðir í Gnúpverjahreppi.

Jafnframt var gerð grein fyrir því hvaða nefndarmenn færu með hvert mál. Þá fengu fyrirsvarsmenn málsaðila afhent afrit kröfulýsinga og fylgigagna annarra aðila að viðkomandi máli. Óskað var eftir athugasemdum við fyrirhugaða skiptingu svæðisins í mál og hæfi einstakra nefndarmanna innan tiltekins frests. Engar athugasemdir bárust.

Mörk þess svæðis sem til meðferðar er í máli nr. 5/2000, norðanverður Hrunamannahreppur, eru því nánar tiltekið sem hér segir: Að vestan takmarkast svæðið af Hvítá og Jökulfalli (Jökulkvísl) í

Blánípu í Hofsjökli. Að norðan af suðurmörkum Hofsjökuls. Að austan af Stóru-Laxá inn í Laxárdrög, þaðan bein stefna í nyrðra Rjúpnafell og þaðan bein lína, í sömu stefnu allt inn að Hofsjökli. Að sunnan eru það suðurmörk Foss, Hlíðar, Kaldbaks, Klufta og Tungufells sem afmarka svæðið. Norðan við merki þeirra liggja Jaðar I (Hamarsholt), Jaðar II, Hrunaheiðar, Hrunakrókur og Hrunamannaafréttur.

Norðausturmörk þess svæðis, sem hér er til úrlausnar, eru við suðurjaðar Hofsjökuls, sbr. tilkynningu óbyggðanefndar, dags. 1. mars 1999. Til vesturs er landsvæði það sem nefnt hefur verið Biskupstungnaafréttur, Tunguheiði og Brattholt í Biskupstungnahreppi. Til austurs er Flóa- og Skeiðamannaafréttur. Til suðurs ráða suðurmörk efstu jarða í Hrunamannahreppi, þ.e. Kaldbaks, Klufta, Foss, Hlíðar og Tungufellstorfu.

Svo sem nánar greinir í kafla 3 er í máli þessu, nr. 5/2000, ágreiningur milli aðila um eignarréttarlega stöðu þess landsvæðis sem kallað hefur verið Hrunamannaafréttur og enn fremur lands innan merkja Kaldbaks, Klufta, Hrunaheiða, Foss, Hlíðar, Tungufells og Jaðars (Hamarsholts) að hluta eða öllu leyti. Í megindráttum er annars vegar gerð krafa um þjóðlendu og hins vegar um eignarland. Enginn ágreiningur er hins vegar um eignarréttarlega stöðu Hrunakróks þar sem einungis er gerð krafa um þjóðlendu. Málsmeðferð óbyggðanefndar einskorðast þó ekki við kröfur aðila heldur ber nefndin sjálfstæða rannsóknarskyldu, sbr. 5. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998.

Þess ber að geta að Hlíð og Hrunaheiðar voru ekki taldar upp í tilkynningu óbyggðanefndar, dags. 1. mars 1999, en falla undir þá fyrirvara sem þar koma fram.

Þá náði upphafleg kröfugerð íslenska ríkisins einnig til lands innan landamerkja jarðanna Berghyls, Jötu, Lauga og Þórarinsstaða. Af hálfu þinglýstra eigenda þessara jarða voru af því tilefni gerðar kröfur um viðurkenningu á beinum eignarrétti. Íslenska ríkið féll hins vegar frá kröfugerð sinni við Jötufjall og Laugafjall og endanleg kröfugerð snertir ekki land innan landamerkja umræddra jarða. Þær koma því ekki til umfjöllunar í úrskurði þessum að öðru leyti en varðar ákvörðun málskostnaðar.

2.4. Fyrirtökur og aðalmeðferð

Mál nr. 5/2000 var fyrst tekið fyrir á fundi óbyggðanefndar og forsvarsmanna málsaðila þann 1. mars 2000. Lögð voru fram skjöl málsins ásamt skjalaskrá. Fram kom krafa Hrunamannahrepps um að óbyggðanefnd legði fram sáttatillögu í málinu. Þá var íslenska ríkinu veittur fjögurra vikna frestur til að skila greinargerð.

Við fyrirtöku málsins þann 28. mars var bókað um afstöðu óbyggðanefndar til fram kominnar kröfu um sáttatillögu, sjá nánar í kafla 12.1. Greinargerð af hálfu íslenska ríkisins og fleiri gögn voru lögð fram við sama tækifæri og öðrum málsaðilum veittur fjögurra vikna frestur til að skila greinargerðum. Við fyrirtöku málsins þann 8. maí voru lagðar fram greinargerðir „eigenda jarða og afrétta í Hrunamannahreppi“, Landsvirkjunar og Fannborgar ehf. ásamt fleiri gögnum. Á fundi þann 30. maí voru lögð fram gögn og bókað um afstöðu óbyggðanefndar til frávísunarkröfu í greinargerð eigenda jarða og afrétta í Hrunamannahreppi, sjá nánar í kafla 12.1. Málið var einnig tekið fyrir á fundum 4. og 31. júlí. Lögð voru fram gögn og leitast við að upplýsa málið að öðru leyti.

Aðalmeðferð stóð dagana 1.-2. ágúst 2000 í félagsheimili Hrunamannahrepps, Flúðum, og skiptist í forflutning, vettvangsferð, skýrslutökur og málflutning. Að því loknu var málið tekið til úrskurðar. Um vettvangsferð og skýrslutökur er fjallað nánar í köflum 4.4.-4.5. og vísast þangað.

Þann 29. október 2001 var málið endurupptekið, lögð fram ný gögn af hálfu nefndarinnar og málsaðila og leitast við að upplýsa óljós atriði. Við þetta tækifæri var jafnframt færð til bókar sú niðurstaða óbyggðanefndar að sáttatilraunir væru þýðingarlausar. Loks var málið tekið fyrir 11. desember 2001, lögð fram frekari gögn og afstaða tekin til einstakra atriða. Var málið síðan tekið til úrskurðar að nýju.

3. KRÖFUGERÐ[1]

3.1. Kröfur íslenska ríkisins

Í máli þessu gerir íslenska ríkið annars vegar kröfu um þjóðlendu og hins vegar kröfu vegna jarðarinnar Kaldbaks.

3.1.1. Þjóðlenda

Af hálfu fjármálaráðherra f.h. íslenska ríkisins er endanleg aðalkrafa sú að viðurkennt verði að þjóðlendumörk í Hrunamannahreppi séu svo sem hér segir: „Dregin verði lína frá Stóru-Laxá við Hestabrekkur og inn að suðurbrún Kaldbaksfjalls í 300 m hæðarlínu og henni fylgt í vestur að suðurhlið Kluftafjalls og með fram því að Litlu-Laxá, þar sem hún rennur í Fagradal í 300 m hæð yfir sjávarmáli. Þaðan er dregin lína því sem næst til norðurs um hápunkt Hlíðarfjalls og áfram í sömu stefnu þar til línan sker 300 m hæðarlínu á Skriðuheiði (419 m) fyrir ofan Tungufellsdal og allt þar til Dalsá sker þessa 300 m hæðarlínu. Dalsá verði svo fylgt að afréttargirðingunni og svo girðingunni niður í Hvítá.“

Varakrafa íslenska ríkisins er sú að viðurkennt verði að þjóðlendumörk í Hrunamannahreppi séu þessi: „Frá línu austan Stóru-Laxár frá vestanverðu Lambafelli í 1,5 km að ánni. Síðan norður eftir ánni um 1,3 km til skurðar við línu um Kaldbak í 441 m hæð yfir sjávarmáli og Launvatnsheiði, hæð 444 m yfir sjávarmáli. Frá Launvatnsheiði sjónhending yfir Litlu-Laxá 3,6 km efst í Hlíðarfjall, hæð 384 m, en þaðan 2,8 km yfir í Skriðuheiði í 419 m. Úr Skriðuheiði 3,5 km í NNA yfir í Tröllabörn norðan Svartárbotna en frá Tröllabörnum 3,3 km í NNA yfir Dalsá og Sandöldur að eldri kröfulínu og henni fylgt 1,3 km NV að Hvítá.“

Viðurkenndur er réttur Hrunakirkju til lagalegra afréttarnota af Hrunaheiðum, sbr. lýsingu á merkjum Hrunaheiða í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða frá 12. maí 1885.

Viðurkenndur er réttur afréttareigenda til venjulegra lagalegra afréttarnota af Hrunamanna-afrétti, sbr. lýsingu á merkjum afréttarins í bréfi oddvita Hrunamannahrepps, dags. 28. júlí 1978.

3.1.2. Kaldbakur

Íslenska ríkið telur sig fara með fyrirsvar fyrir jörðina Kaldbak, annað en varðar ábúðarrétt ábúanda. Lýst er kröfu um beinan eignarrétt ríkisins að öllu landi Kaldbaks neðan þjóðlendukröfulínu, sem liggur frá Stóru-Laxá við Hestabrekkur og inn að suðurbrún Kaldbaksfjalls í 300 m hæðarlínu og henni fylgt í vestur að suðurhlíð Kluftafjalls og meðfram því yfir Fagradal. Landinu sem tilheyrir jörðinni samkvæmt landamerkjabréfi og er ofan og norðan þjóðlendukröfulínu er lýst sem þjóðlendu með einkaafnotarétti jarðarinnar til venjulegra afréttarnota.

Þá er þess krafist að jörðinni tilheyri hlutfallsleg réttindi til Hrunamannaafréttar sem afréttarlands innan þjóðlendu.

3.2. Kröfur Hrunamannahrepps o.fl. um sáttatillögu, frávísun o.fl.

Af hálfu Hrunamannahrepps er þess krafist að óbyggðanefnd leggi fram sáttatillögu í málinu.

Af hálfu „eigenda jarða og afrétta í Hrunamannahreppi“ er þess krafist að kröfum ríkisvaldsins er lúta að þinglýstum eignarlöndum verði vísað frá óbyggðanefnd.

Þá er þess krafist að málflutningur fari ekki fram fyrr en umboðsmaður Alþingis hefði látið í ljósi álit sitt á atriðum varðandi kröfugerð ríkisins sem til hans hafi verið beint með kvörtun og fyrir liggi umsagnir allra þeirra aðila sem að ágreiningslandinu koma, svo sem Náttúruverndarráðs, héraðsnefndar Árnessýslu, Hrunamannahrepps, Landgræðslunnar, iðnaðarráðuneytisins, Sambands

1 Sjá einnig fylgiskjöl nr. I (kort) og III-IV (aðilaskrár).

íslenskra sveitarfélaga og allra þeirra aðila sem geta veitt upplýsingar um eða tengjast ágreiningslandinu með einhverjum hætti. Krafa um hið síðastnefnda kemur einnig fram af hálfu Fannborgar ehf.

Jafnframt er þess krafist að óbyggðanefnd taki ekki einstök svæði til úrlausnar áður en fyrir liggi kröfugerð til alls landsins.

Farið er fram á að framkomin frávísunarkrafa verði flutt sérstaklega og um hana úrskurðað áður en að málflutningi fyrir óbyggðanefnd komi.

3.3. Krafa þinglýstra eigenda Foss vegna lands innan landamerkja

Af hálfu Hjörleifs Þórs Ólafssonar o.fl. er þess krafist að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur jarðarinnar Foss eigi beinan eignarrétt að öllu landi hennar og að viðurkennt verði að landamerki séu þessi: „Að vestan ræður Fossá frá Rauðalækjarmynni inn að Markagili, síðan Gilið upp undir fjallsbrúnina, úr Gilklofningnum bein stefna í Vörðu upp á fjallsbrúninni og úr henni aftur í Vörðu við Fossá að vestanverðu, frá þeirri vörðu ræður Fossá norður í Gráhól, sem er að austanverðu við ána, úr Gráhól bein stefna í Brunkollugil, þar sem það rennur í Litlu-Laxá, síðan Litla-Laxá niður að vörðu sem við hana stendur innarlega í Fagradal, úr þeirri vörðu sjónhending í vörðu upp á Hábrún, þaðan sjónhending í Hornmarksvörðu austan í Dalholtum, þaðan bein stefna í Rauðalækjarbotn, síðan Rauðilækur þangað til hann fellur í Fossá.“

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.4. Krafa þinglýstra eigenda Hlíðar vegna lands innan landamerkja

Af hálfu Guðmundar Bjarnasonar o.fl. er þess krafist að viðurkennt verði að þinglýstir eigendur jarðarinnar Hlíðar eigi beinan eignarrétt að öllu landi hennar og að viðurkennt verði að landamerki séu þessi: „Móti Tungufelli ræður Dalsá norður þangað er Rauðá fellur í hana, þaðan um vörðu á Dagmálakletti sjónhending í Hlíðarfoss í Fossá. Síðan ræður Fossá á móti landi Foss að vörðu við Fossá. Síðan ræður bein lína í Markagil að vestan á móti Haukholtum ræður svo Fossá þar til hún fellur í Dalsá.“

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.5. Krafa þinglýsts eiganda Hruna vegna lands innan landamerkja Hrunaheiða

Af hálfu prestssetrasjóðs er þess krafist að viðurkennt verði að þinglýstur eigandi jarðarinnar Hruna eigi beinan eignarrétt að öllu landi hennar, þ.m.t. Hrunaheiðum, og að viðurkennt verði að landamerki jarðarinnar, þ.e. Hrunaheiða, gagnvart afrétti, séu þessi: „Austan frá Stórulaxá norður að Heiðaá og Melrakkaá í upptökum þeirra beggja og vestur að Fossá fyrir vestan Laxárklettsmýrar, allt fram að Gráhól.“

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.6. Krafa leigjanda Hrunakróks vegna lands innan landamerkja

Af hálfu Ásgeirs Gestssonar er þess krafist að viðurkennt verði að jörðin Hrunakrókur teljist fullkomið eignarland og hann sem leigjandi hafi leigurétt að öllu landi hennar. Jafnframt er þess krafist að viðurkennt verði að landamerki jarðarinnar séu þessi: „Að austan ræður Stóralaxá frá Þverármynni, norður þangað er Stiggil fellur í hana, þaðan bein lína vestur að Þverá, í Vörðu sem við hana stendur, að vestan Þverá niður í Stórulaxá.“

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.7. Krafa þinglýsts eiganda Kaldbaks vegna lands innan landamerkja

Af hálfu Ásgeirs Gestssonar er þess krafist að viðurkennt verði að þinglýstur eigandi jarðarinnar Kaldbaks eigi beinan eignarrétt að öllu landi hennar og að viðurkennt verði að landamerki séu þessi: „Að austan ræður mörkum Stóralaxá frá Vithalagilsmynni norður að Þverármynni, síðan Þverá upp fyrir þverárgljufur að Einbúa, þaðan bein lína vestur í Kluptaá og er í þeirri línu Varða á Vörðuhól framan á Borgardalsás, svo ræður Kluptaá niður í Litlulaxá fram á móts við vörðu hæst uppá Skrautholtahlíðinni ytri, þaðan bein lína til austurs í Stórulaxá við Vithalagilsmynni, en í þeirri stefnu eru Vörður framan á Máldagahnúk á Bangarholti, Smyrilshamri og Markakistu, norðan á Árfellinu."

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.8. Krafa þinglýsts eiganda Klufta vegna lands innan landamerkja

Af hálfu Hrunamannahrepps er þess krafist að viðurkennt verði að þinglýstur eigandi jarðarinnar Klufta eigi beinan eignarrétt að öllu landi hennar og að viðurkennt verði að landamerki séu þessi: „Að vestan ræður Litla-Laxá frá Kluptaármynni norður á móts við Vörðu á Moshól, úr þeirri Vörðu bein lína í Vörðu á Markhól, sem er fyrir norðan Launvatn að austanvörðu, úr þeirri Vörðu bein lína í Kluptaá í Borgardalsgljúfri þaðan Kluptaá niður í Litlu-Laxá."

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.9. Krafa þinglýstra eigenda Tungufellstorfu, þ.e. Tungufells, Jaðars I (Hamarsholts) og Jaðars II, vegna lands innan landamerkja

Af hálfu Einars Jónssonar o.fl. er þess krafist að viðurkennt verði, að þinglýstir eigendur jarða í Tungufellstorfu (að undanskilinni spildu og Gullfossi) eigi beinan eignarrétt að öllu landi þeirra og að viðurkennt verði að heildarlandamerki jarðatorfunnar séu þessi: „Að framan ræður Dalsá, þaðan er hún fellur í Hvítá, norður þangað, er Rauðá rennur í hana, þaðan bein stefna í Vörðu á Dagmálakletti, þaðan sjónhending í Hlíðarfoss í Fossá, síðan Fossá í Vörðu í Fossárdrögum, þaðan sjónhending í Vörðu við Melrakkaá framan við Stóraversöldu, síðan Melrakkaá þangað til hún rennur í Búðará og Búðará þar til hún fellur í Hvítá og Hvítá niður að Dalsármynni."

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.10. Kröfur þinglýstra eigenda Berghyls, Jötu, Lauga og Þórarinsstaða vegna lands innan landamerkja

Af hálfu Jóns Guðmundar Eiríkssonar vegna Berghyls, Reglu Jötusystkina o.fl. vegna Jötu, Einars Kr. Einarssonar vegna Lauga og Hreins Gunnarssonar o.fl. vegna Þórarinsstaða er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

Aðrar kröfur vegna Berghyls, Jötu, Lauga og Þórarinsstaða koma ekki til umfjöllunar í úrskurði þessum, sjá nánar í kafla 2.3.

3.11. Krafa eigenda jarða í Hrunamannahreppi o.fl. vegna Hrunamannaafréttar

Af hálfu Hrunamannahrepps vegna spildu úr landi Jaðars, Einars Jónssonar o.fl. vegna spildu úr landi Tungufells, prestssetrasjóðs vegna spildu úr landi Hrunaheiða, og eigenda allra jarða í Hrunamannahreppi vegna afréttarins að öðru leyti (í óskiptri sameign) er þess krafist að viðurkennt verði að tilgreindir aðilar eigi beinan eignarrétt að öllum Hrunamannaafrétti og að viðurkennt verði að heildarlandamerki Hrunamannaafréttar séu þessi: „Að sunnan afréttargirðing frá Hvítá milli Yllagils og Þorsteinshöfða austur að Stóru-Laxá sunnan Laxárkletts. Að austan Stóra-Laxá frá byggð inn í Laxárdrög, þaðan bein stefna í nyrðra Rjúpnafell, þaðan bein lína í sömu stefnu allt inn að Hofsjökli. Að norðan Hofsjökull. Að vestan Hvítá frá afréttargirðingu að Jökulfalli, síðan Jökulfall inn í Hofsjökul."

Krafa þessi er ekki gerð fyrir hönd ríkisjarða í Hrunamannahreppi en viðurkennd eru samsvarandi réttindi þeirra til afréttarins og kröfugerðin kveður á um.

Litið er svo á að í kröfugerð felist jafnframt krafa um afnotarétt í þjóðlendu, að öllum venjubundnum afnotum að fornu og nýju, komi til þess að einhver hluti landsins teljist þjóðlenda.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.12. Krafa Fannborgar ehf.

Af hálfu Fannborgar ehf. er þess krafist að viðurkennd verði leiguréttindi og tengd réttindi til landspildu í Kerlingarfjöllum, samkvæmt þinglýstum samningum við Hrunamannahrepp, dags. 28. júlí 1964, 21. október 1965 og 20. maí 1973.

Þá er krafist málskostnaðar að skaðlausu, skv. framlögðum málskostnaðarreikningi.

3.13. Krafa Landsvirkjunar

Með bréfi dagsettu 24. júní 1999, lýsti Landsvirkjun kröfum sínum á svæði I í heild, en óbyggðanefnd hafði með auglýsingu í Lögbirtingarblaðinu 5. mars 1999 skorað á þá sem teldu til eignarréttinda yfir landi eða annarra réttinda á því landsvæði að lýsa kröfum sínum fyrir nefndinni innan tiltekins frests. Landsvirkjun lýsti kröfum sínum á svæði I í einu lagi þannig:

Landsvirkjun gerir kröfu til þess að viðurkennd verði og staðfest eftirtalin réttindi fyrirtækisins á hinu auglýsta landsvæði:

> Öll vatnsréttindi (fallréttindi) í Þjórsá ofan ármóta Þjórsár og Fossár, landsréttindi sem til þarf vegna mannvirkja sem þegar eru fyrir hendi eða síðar kunna að verða reist til þess að hagnýta allt vatnsafl Þjórsár, þar með talið uppistöðulón, stíflur, vatnsvegir, miðlunarmannvirki, orkuflutningslínur, spenna- og rofavirki, vegir og vegslóðar og hvers kyns önnur mannvirki vegna starfsemi Landsvirkjunar á svæðinu.
>
> Öll vatnsréttindi jarðarinnar Kaldárhöfða frá Þingvallavatni niður í Úlfljótsvatn, 38 ha lands ásamt réttindum sem til þarf vegna mannvirkja sem þegar eru fyrir hendi eða síðar kunna að verða reist til þess að hagnýta vatnsaflið, þar með talið stíflur, vatnsvegir, miðlunarmannvirki, orkuflutningslínur, spenna- og rofavirki, vegir og vegslóðar og hvers kyns önnur mannvirki vegna starfsemi Landsvirkjunar.
>
> Landsréttindi og réttindi sem til þarf vegna háspennulínu frá Þjórsá að austanverðu að mörkum Þingvallahrepps og Borgarfjarðarsýslu um Þingvallahrepp, Grímsneshrepp, Laugardalshrepp, Biskupstungnahrepp, Hrunamannahrepp, afrétt Flóa- og Skeiðamanna og Gnúpverjahrepp (Hrauneyjafosslínu); Búrfellslínu 1, 2 og 3A í Gnúpverjahreppi; línu frá Sigölduvirkjun yfir Þjórsá að Sandafelli í Gnúpverjahreppi að Búrfellsvirkjun (Sigöldulína l); og línu frá Sultartangavirkjun í Gnúpverjahreppi að Búrfellsvirkjun (Sultartangalínu 2).

Önnur eignarréttindi sem til þarf vegna orkumannvirkja sem lýst er í kafla 3, Jörð/landsvæði og til þess að gera nauðsynlegar ráðstafanir á vatnasvæðum ofan virkjana Landsvirkjunar í Tungnaá og milli þeirra og Búrfellsvirkjunar sem nauðsynlegar þykja til að tryggja rekstur þessara virkjana á hverjum tíma.

Öll veiðiréttindi í virkjunarlónum og vatnsvegum Landsvirkjunar á landsvæði því sem auglýsing óbyggðanefndar tekur til, þ.e. í Bjarnalóni ofan Búrfellsvirkjunar, Sultartangalóni og 5. áfanga Kvíslaveitu.

Kröfugerð þessi er gerð með þeim almenna fyrirvara að Landsvirkjun áskilur sér rétt til að leiðrétta og bæta við hana síðar og leggja fram viðbótargögn eftir þörfum og ef krafist verður.

Í bréfi Landsvirkjunar dags 19. október 1999, sem var svar við bréfi óbyggðanefndar frá 12. s.m., eru nokkrar athugasemdir við uppkast að kröfulínukorti sem Landsvirkjun hafði fengið sent. Auk þess voru gert grein fyrir því að láðst hafðist að geta 6. hluta Kvíslaveitu, sbr. heimild í 4. gr. laga 74/1990. Óbyggðanefnd barst síðan bréf Landsvirkjunar dagsett 30.12.1999, þar sem eftirfarandi kom fram:

a. Landsvirkjun hefur látið gera áætlanir um veitu efstu kvísla Dalsár, Miklalækjar og Kisu yfir í fyrirhugað Norðlingaöldulón og einnig liggja fyrir áætlanir um aðra virkjunarkosti í Efri-Þjórsá en sýndir eru á korti óbyggðanefndar.
b. Landsvirkjun á og rekur allmargar mælistöðvar á hálendinu ofan byggðar í Árnessýslu til mælinga á vatnshæð, veðri og ísingu.

Með greinargerð dags. 3. maí 2000 var vísað í kröfugerð dags. 24. júní 1999 ásamt síðari breytingum og jafnframt gerðar svofelldar kröfur í máli nr. 5/2000, Hrunamannaafréttur o.fl.:

Krafist er að staðfest verði réttindi Landsvirkjunar á eða vegna eftirtalinna landsvæða í Hrunamannahreppi enda verði þau talin falla innan marka þjóðlendu, sbr. 2. mgr. 5. gr. laga nr. 58/1998:

1. Öll vatnsréttindi (fallréttindi) í Þjórsá ofan ármóta Þjórsár og Fossár, þ.e. frá upptökum hennar í Hofsjökli, og landsréttindi sem til þarf vegna mannvirkja sem þegar eru fyrir hendi eða síðar kunna að verða reist til þess að hagnýta allt vatnsafl Þjórsár, þar með talið uppistöðulón, stíflur, vatnsvegir, miðlunarmannvirki, orkuflutningslínur, spenna- og rofavirki, vegir og vegslóðar og hvers kyns önnur mannvirki vegna starfsemi Landsvirkjunar á svæðinu. Beinn eignarréttur að virkjunarlónum og vatnsvegum Landsvirkjunar og öll veiðiréttindi í þeim.
2. Hrauneyjafosslína (220 kV).
3. Fyrirhuguð Sultartangalína (400 kV).
4. Vatnsmiðlun úr Dalsá, Miklalæk og Kisu yfir í Norðlingaöldumiðlun auk annarra virkjunarkosta í Efri-Þjórsá.
5. Mælistöðvar Landsvirkjunar.

Þá er þess krafist að óbyggðanefnd úrskurði um nauðsynlegan kostnað til handa fyrirtækinu vegna hagsmunagæslu fyrir nefndinni.

Í málflutningi var fallið frá kröfuliðum 1) og 4) í greinargerð þar sem ljóst þótti að þær kröfur ættu ekki við í máli nr. 5/2000.

4. GÖGN OG GAGNAÖFLUN

4.1. Almennt

Í málinu hafa verið lögð fram skjöl nr. 1-333, sjá nánar í fylgiskjali nr. II.

Gagna var ýmist aflað af málsaðilum eða óbyggðanefnd, á grundvelli rannsóknarskyldu nefndarinnar. Gerð var leit að frumgögnum sem varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi á svæðinu, farið á vettvang og jafnframt teknar skýrslur af málsaðilum. Verður nú gerð nánari grein fyrir hverju þessara atriða.

4.2. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar

Í þjóðlendulögum er mælt fyrir um skyldu aðila til að leggja fram þær heimildir og gögn sem þeir byggja rétt sinn á, sbr. 4. mgr. 10. gr. Úrlausn óbyggðanefndar einskorðast þó ekki við þær kröfur og gögn sem aðilar leggja fram heldur ber nefndin einnig sjálfstæða rannsóknarskyldu. Í því felst að óbyggðanefnd ber að hafa frumkvæði að því að afla heimilda og gagna um eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem til meðferðar er og framkvæma rannsóknir og athuganir um staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu hafa fyrir niðurstöðu í einstökum málum, sbr. 5. mgr. 10. gr. þjóðll. Markmiðið er að tryggja sem best að rétt niðurstaða fáist um einstök álitaefni. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar dregur hins vegar ekki úr skyldu málsaðila til að afla og leggja fram þær heimildir og gögn sem þeir byggja rétt sinn á.

Á vegum óbyggðanefndar fór fram kerfisbundin leit að frumgögnum, prentuðum sem óprentuðum, sem líkur voru taldar á að varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem hér er til meðferðar. Könnun frumgagna var að hluta framkvæmd af óbyggðanefnd og að hluta falin sérfræðingum Þjóðskjalasafns Íslands, samkvæmt samkomulagi og mati þessara aðila. Í því sambandi hefur óbyggðanefnd notið ráðgjafar Gunnars Friðriks Guðmundssonar sagnfræðings og starfsmanna Þjóðskjalasafns Íslands, Bjarkar Ingimundardóttur og Jóns Torfasonar. Jafnframt var haft samstarf við héraðsskjalasafn Árnesinga, handritadeild Landsbókasafns Íslands – Háskólabókasafn og fleiri aðila. Gerð er nánari grein fyrir þessari leit í kafla 4.3. Þá aflaði óbyggðanefnd álitsgerðar Ingva Þorsteinssonar náttúrufræðings, sjá kafla 5. Loks var að auki litið til almennra uppsláttarrita og ítarefnis um svæðið, svo sem byggðar- og héraðslýsinga, árbóka o.s.frv. Nokkuð var lagt fram í málinu af ljósritum úr slíkum ritum. Gerð er grein fyrir einstökum heimildaflokkum og mati óbyggðanefndar í því sambandi í kafla 11.5.

Fyrirsvarsmönnum aðila var gerð grein fyrir því að þeir hefðu óskoraðan rétt til að fá upplýsingar um tilhögun gagnaöflunar á vegum óbyggðanefndar og afrit allra gagna. Þeir gátu jafnframt bent á gögn sem ástæða væri til að kanna.

Þau gögn, sem í leitirnar komu og óbyggðanefnd taldi að þýðingu hefðu, voru lögð fram jafnóðum við fyrirtökur í málinu og afrit afhent málsaðilum. Jafnframt voru lögð fram minnisblöð um þá þætti gagnaöflunar sem lokið var hverju sinni.

4.3. Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð voru

A. Óprentuð frumgögn:

1. Landamerkjabréf

Á Þjóðskjalasafni – Yfirfarið (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns, dags. 9.7.2001, skjal nr. 243 a).
Hjá Sýslumanninum á Selfossi – Yfirfarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 10.10.2001, skjal nr. 317).

2. Jarðabréf

Á Þjóðskjalasafni – Yfirfarið (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns, dags. 9.7.2001, skjal nr. 243 a).
Sjá að öðru leyti lið B-1 (prentuð jarðabréf).

3. Afsals- og veðmálabækur

Á Þjóðskjalasafni – Yfirfarið (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns, dags. 9.7.2001, skjal nr. 243 a).
Hjá Sýslumanninum á Selfossi – Yfirfarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 10.10.2001, skjal nr. 317).

4. Fasteigna- og jarðamöt

Jarðamat 1804 – Yfirfarið (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns, dags. 9.7.2001, skjal nr. 243 a). Sjá einnig uppskriftir óbyggðanefndar í skjali nr. 255.
Jarðamat 1849-1850 – Yfirfarið (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns, dags. 9.7.2001, skjal nr. 243 a).
Jarðamat 1916 (1918) – Yfirfarið (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns, dags. 9.7.2001, skjal nr. 243 a).
Sjá að öðru leyti lið B-2 (prentuð fasteigna- og jarðamöt).

5. Dóma- og þingabækur

Á Þjóðskjalasafni – Yfirfarið (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 9.7.2001, skjal nr. 243 a).
Sjá að öðru leyti lið B-3 (prentaðir dómar).

6. Bréfabækur og gerðabækur sýslumanna og hreppa

Á Þjóðskjalasafni – Yfirfarið, eftir því sem ástæða var talin til (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 9.7.2001, skjal nr. 243 a).

7. Vísitasíubækur

Á Þjóðskjalasafni – Yfirfarið, eftir því sem ástæða var talin til (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 9.7.2001, skjal nr. 243 a).

8. Kirkjustólar

Á Þjóðskjalasafni – Yfirfarið (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 9.7.2001, skjal nr. 243 a).

9. Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja

Á Þjóðskjalasafni – Starfsmenn Þjóðskjalasafnsins töldu ekki ástæðu til að yfirfara þennan skjalaflokk í heild sinni og engar sérstakar vísbendingar um að þar væri að finna efni varðandi Hrunamannahrepp (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 9.7.2001, skjal nr. 243 a).
Sjá að öðru leyti lið B-6 (prentað efni úr skjalasöfnum).

10. Bréfabækur biskupa

Bréfabók Brynjólfs biskups Sveinssonar: Yfirfarið (sbr. bréf Ögmundar Helgasonar, forstöðumanns handritadeildar Landsbókasafns, dags. 30. júní 2000, skjal nr. 247).
Starfsmenn Þjóðskjalasafnsins töldu ekki þörf á að yfirfara í heild sinni þær óprentuðu bréfabækur biskupa sem þar eru varðveittar og engar sérstakar vísbendingar um að þar væri að finna efni varðandi Hrunamannahrepp (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 9.7.2001, skjal nr. 243 a).
Sjá að öðru leyti lið B-8 (prentaðar bréfabækur biskupa).

11. Klausturumboð

Á Þjóðskjalasafni – Um slík gögn er ekki að ræða á þessu svæði (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 9.7.2001, skjal nr. 243 a).

12. Fornleifaskráning (yfirlit)

Lögð fram útprentun úr gagnagrunni Fornleifastofnunar Íslands ehf. („ÍSLEIF“) fyrir Hrunamannahrepp, skjal nr. 236.

13. Örnefnaskráning

Óbyggðanefnd hefur aflað og lagt fram gögn varðandi örnefni þegar sérstök þörf hefur verið talin á, sjá nánar í skjalaskrá.

14. Önnur óprentuð frumgögn

Starfsmenn Þjóðskjalasafns töldu ástæðu til að kanna eftirtalda flokka óprentaðra frumgagna (sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 9.7.2001, skjal nr. 243 a):
Stjórnarráð Íslands, fyrsta og önnur skrifstofa, sala þjóðjarða.
Sáttabækur Hrunamannahrepps 1809-1935.
Skjöl úr landbúnaðarráðuneytinu varðandi sölu á kirkjujörðum.
Af hálfu óbyggðanefndar var talin ástæða til að skoða eftirtalda flokka óprentaðra frumgagna:
Skjöl í biskupsstofu um kirkjuna í Hruna (sbr. minnisblað óbyggðanefndar, dags. 6.4.2001, skjal nr. 314).
Skjöl í ráðuneytum dóms- og kirkjumála og landbúnaðar um kirkjujarðir í landinu (sbr. minnisblað óbyggðanefndar, dags. 5.7.2001, skjal nr. 313).

B. Prentuð frumgögn:

1. Jarðabréf

Íslenskt fornbréfasafn – Yfirfarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 29.5.2000, skjal nr. 232).
Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (13. bindi) – Yfirfarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 30.8.2001, skjal nr. 315).
Jarðabréf frá 16. og 17. öld (G.F.G.) – Yfirfarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 7.6.2000, skjal 234).
Sjá að öðru leyti lið A-2 (óprentuð jarðabréf).

2. Fasteigna- og jarðamöt

Jarðatal á Íslandi, J. Johnsen (1847) – Sjá skjal nr. 235.
Ný jarðabók (1861) – Sjá skjal nr. 287.
Fasteignabók 1922 – Sjá skjal nr. 272.
Fasteignabók 1932 – Sjá skjal nr. 273.
Fasteignabók 1938 – Sjá skjal nr. 274.
Fasteignabók 1957 – Sjá skjal nr. 275.
Sjá að öðru leyti lið A-4 (óprentuð fasteigna- og jarðamöt).

3. Dómar

Útgefnir dómar Hæstaréttar og Landsyfirréttar – Yfirfarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 29.6.2000, skjal nr. 242).
Sjá að öðru leyti lið A-5 (óprentaðar dóma- og þingabækur).

4. Fjallskilareglugerðir

Stjórnartíðindi – Yfirfarið (sbr. bréf frá Héraðsskjalasafni Árnesinga, dags. 5.6.2000, skjal nr. 240).

5. Máldagar

Íslenskt fornbréfasafn – Yfirfarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 29.5.2000, skjal nr. 232).

6. Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja

Lovsamling for Island – Yfirfarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 20.6.2000, skjal nr. 239).
Stjórnartíðindi – Yfirfarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 20.6.2000, skjal nr. 239).
Sjá að öðru leyti lið A-9 (óprentað efni úr skjalasöfnum ...).

7. Landnáma
Óbyggðanefnd hefur gengið úr skugga um að í málinu hefur verið lagt fram það efni Landnámu sem varðar landnám í Hrunamannahreppi.

8. Bréfabækur biskupa
Bréfabók Guðbrands Þorlákssonar: Yfirfarið (sbr. minnisblað óbyggðanefndar, dags. 23.1.2001, skjal nr. 311). Ekki hefur verið talin ástæða til að yfirfara aðrar útgefnar bréfabækur enda allar frá Hólabiskupum og varða ekki málefni Skálholtsbiskupsdæmis sérstaklega. Sjá að öðru leyti lið A-10 (óprentaðar bréfabækur biskupa).

9. Alþingisbækur Íslands
Yfirfarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 29.5.2000, skjal nr. 241).

10. Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1.-12. bindi)
Yfirfarið (sbr. minnisblað óbn., dags. 5.6.2000, skjal nr. 233).
Sjá einnig lið B-1 (13. bindi Jarðabókar).

11. Önnur prentuð frumgögn
Hvorki starfsmenn Þjóðskjalasafns né óbyggðanefnd töldu ástæðu til að yfirfara gögn í þessum flokki.

4.4. Vettvangsferð
Vettvangsferð fór fram 1. ágúst 2000 og í henni tóku þátt, auk nefndarmanna, starfsmanna óbyggðanefndar og lögmanna málsaðila, þau Ásgeir Gestsson, bóndi að Kaldbak, Einar Jónsson, fyrrverandi bóndi að Tungufelli, Guðbergur Guðnason, fyrrverandi bóndi að Jaðri, Hjörleifur Ólafsson, bóndi að Fossi, Kristrún Matthíasdóttir, fyrrverandi bústýra að Fossi og Loftur Þorsteinsson, bóndi að Haukholtum og oddviti Hrunamannahrepps. Einnig voru með í för Jón Óli Einarsson, Páll Lýðsson og Svanur Einarsson. Heimamenn veittu leiðsögn um svæðið, einkanlega Loftur Þorsteinsson og Einar Jónsson. Fyrst var haldið að bænum Kaldbak, sunnan undir Kaldbaksfjalli. Sá þá yfir land Klufta sem liggur í NV frá Kaldbak. Ekið var þangað sem vel sást yfir að Hrunakrók. Að því búnu var ekið til baka, fram hjá Fossi og Hlíðarfjalli og inn Tungufellsdal. Farið var upp á Hlíðarfjall og Skriðuheiði en stöðvað við Fossá, á móts við Gráhól, og staðhættir skoðaðir. Eftir áningu í Tungufellsdal var haldið inn á Hrunamannaafrétt, yfir Tungufell, Jaðar I og land það sem Hrunamannahreppur keypti úr Jaðri I 1978. Staðnæmst var við girðinguna er markar afréttinn til suðurs og svipast um og aftur nokkru síðar þar sem víðsýnt var. Við síðara tækifærið hélt Ingvi Þorsteinsson náttúrufræðingur tölu um gróðurfar og landgæði svæðisins. Áð var í gangnamannakofanum í Svínárnesi en síðan haldið til baka. Þegar kom að hinum svokallaða línuvegi var haldið til austurs eftir honum, m.a. inn í Hrunaheiðar og að Heiðarárdrögum. Á móts við gamla leitarmannakofann þar var snúið við og sama leið ekin til baka að Tungufelli.

4.5. Skýrslutökur
Fyrir nefndina komu og gáfu skýrslu Ásgeir Gestsson bóndi, Kaldbak, Loftur Þorsteinsson, oddviti og bóndi, Haukholtum, Kristrún Matthíasdóttir húsfreyja, Fossi, Hjörleifur Ólafsson bóndi, Fossi, og Einar Jónsson, fyrrverandi bóndi á Tungufelli, nú búsettur á Selfossi.

Ásgeir Gestsson kvaðst fæddur og uppalinn í Hrunamannahreppi og hafa búið á Kaldbak frá 1963. Hann sagði að Hrunakrókur væri nýttur frá Kaldbak og því væru þessar tvær jarðir smalaðar sameiginlega. Fyrir innan Hrunakrók væru svokallaðar Hrunaheiðar og þar væri yfirleitt smalað einnig á sama tíma. Þannig hefði þetta gengið fyrir sig í lögsmalamennskum bæði vor og haust. Fé

hefði aldrei verið rekið á fjall frá Kaldbak svo hann vissi til. Það væri eingöngu rekið út fyrir tún og í heimalöndin. Not hans af sameignarafréttinum væru því afar takmörkuð. Þó sagðist hann hafa sama rétt til þeirra nota og aðrir. Hann borgaði sín fjallskil og tæki þátt í afréttarsmölun.

Ásgeir sagði að smalamennskur á þessu svæði hefðu breyst með tilkomu afréttargirðingarinnar árið 1912. Eftir það hefðu smalamennskur á Kaldbak, Hrunakrók og Hrunaheiðum verið sameiginlegar og óháðar afréttarsmölun til fyrstu rétta. Á þessu svæði væri hins vegar smalað til skilarétta. Á vorin væri mikill hluti af landi Hrunakróks, heiðarnar og hluti af landi Foss, Jaðars og Tungufells smalað sameiginlega. Einnig land Klufta, heiðarlöndin, land Hrunakróks, Kaldbaks, Lauga og Þórarinsstaða.

Ásgeir var inntur eftir öðrum nytjum en beitarrétti. Sagðist hann tala um báðar jarðirnar sem eina jörð, þ.e. Kaldbak og Hrunakrók, en hann hefði ábúðarrétt á þeim báðum. Hann sagðist hafa reynt að sporna gegn skotveiðum í landinu eins og hægt væri. Silungsveiði væri í vatni á jörðinni og laxveiði í Stóru-Laxá.

Hann sagðist telja allt land, sem væri innan glöggra landamerkja jarða, vera heimaland. Þannig væri allt land innan landamerkja Kaldbaks og Hrunakróks heimaland.

Aðspurður kvað hann afréttargirðinguna liggja um Hrunaheiðar og hún væri því ekki á mörkum Hrunaheiða og afréttarins. Hann sagði að Hrunaheiðar væru allar grónar og þar væru góðir beitarhagar. Hann kannaðist ekki við það að gert hefði verið samkomulag við ríkið sem eiganda Hrunaheiða um beit þar. Heiðarnar væru hins vegar ógirtar og því rynni fé af nágrannajörðunum inn á þær. Fé væri hins vegar ekki rekið á þær. Ekkert hindraði för fjár á efstu bæjum í hreppnum, þ.e. á landsvæðinu á milli afréttargirðingarinnar og heimagirðinga þessara bæja. Eina fyrirstaðan væri sú að kindur á einum bæ héldu á móti fé frá öðrum bæjum.

Aðspurður sagði hann að ekkert ræktað land væri fyrir norðan kröfulínu ríkisins þar sem hún lægi í gegnum land Kaldbaks, a.m.k. ekki enn sem komið væri. Fyrir sunnan línuna væri landið ræktað að hluta til en hluti af því væri nýttur á sama hátt og landið norðan línunnar. Hann lýsti beitarhúsum, sem verið hefðu í landi Kaldbaks. Hann sagði að brattlendi jarðarinnar hefði verið beitt á vetrum því snjóinn hefði skafið af því á meðan láglendið hefði allt verið á kafi í snjó.

Ásgeir sagði að kröfulína ríkisins lægi í gegnum land jarðarinnar Klufta þar sem bærinn hefði staðið og túnin þar í kring. Eftir að hann kom á Kaldbak hefðu tún ekki verið nýtt í Hrunakrók. Fyrri ábúandi á Kaldbak hefði hins vegar slegið túnin í Hrunakrók annað hvort ár en hitt árið annars staðar, oft á Urðarskarðaflötum, sem væru norðvestur af vatninu. Heyfengur þessi hefði verið flutt-ur á beitarhúsin. Áður fyrr þegar tíðin var góð hefði fé hætt á gjöf í apríl og þá hefðu ærnar á Kaldbak haldið sig inni í Hrunakrók fram að sauðburði. Bóndinn á Kaldbak hefði alltaf borgað tíund af Hrunakróknum.

Aðspurður kvaðst hann ekki kannast við að til væru Kaldbaksheiðar í landi Kaldbaks. Hann sagðist hins vegar hafa heyrt að Hrunaheiðar væru kallaðar þessu nafni í gömlum heimildum.

Loftur Þorsteinsson kvaðst fæddur og uppalinn í Hrunamannahreppi og hafa búið þar alla tíð. Hann sagði að afrétturinn væri smalaður af öllum landeigendum í Hrunamannahreppi. Hann sagði að áður fyrr hefði kostnaði við leitir verið jafnað niður, annars vegar á landverð jarðanna og hins vegar á búpeninginn. Í seinni tíð hefði þessi sameiginlegi kostnaður verið tekinn úr fjallskilasjóði sem væri sveitareign. Sem fyrr væri kostnaður við leitir reiknaður út, svo og kostnaður vegna landvarða. Miðað væri við fjárfjölda og annað hvort bæri viðkomandi bónda að greiða í fjallskilasjóð eða að hann ætti rétt á að fá endurgreitt úr sjóðnum. Á síðustu árum hefði þeim mönnum, sem hefðu fé sitt heima, verið veittur 25% afsláttur af greiðslum í fjallskilasjóð. Skilyrði væri að viðkomandi jarðir væru algerlega afgirtar. Þær jarðir, sem væru til umfjöllunar í þessu máli, þ.e. efstu jarðir í hreppnum, væru allar ógirtar og ábúendur þeirra hefðu því ávallt greitt fullt gjald í fjallskilasjóð. Smölun Hrunaheiða væri hluti af fjallskilum í Hrunamannahreppi en hreppurinn hefði látið þar í té fjóra menn. Lengst af hefði hreppurinn látið í té þrjá menn til að smala Laxárgljúfur sem tilheyrði hreppnum.

Um sex daga smölun væri að ræða í fyrstu leit á afréttinum. Norðurleit smalaði alveg inn að árfjöllum en stærsti hópurinn færi alveg inn að Stóru-Laxá. Báðar leitirnar hittust í Svínárnesi og þaðan væri síðan rekið saman til byggða. Um sjö til átta þúsund fjár væri rekið á afréttinn nú en þegar féð hefði verið sem flest hefði það verið tólf til þrettán þúsund.

Aðrar nytjar af afréttinum væru þær að hreppurinn hefði leigt land undir skíðaskóla og nú veitingarekstur. Engar tekjur hefðu verið af veiðum en örlítill silungur væri þarna í vötnum. Gerður hefði verið samningur við áhugamannahópa um að búa til veiðivatn á afréttinum en samið hefði verið um að aðstaðan yrði leigulaus í 15 ár. Ekkert gjald hefði verið tekið fyrir fuglaveiði. Algengast væri að menn færu þarna um án þess að spyrja um leyfi en færst hefði í vöxt að gæsaskyttur spyrðu um leyfi og þá væri það helst vegna húsanna. Ekkert malarnám eða önnur jarðvinnsla hefði átt sér stað á afréttinum. Einu tekjurnar af afréttinum, fyrir utan beitartekjurnar, væru vegna ferðaþjónustu í húsum hreppsins inni á afréttinum. Þá sagði hann að greiðsla hefði komið fyrir þegar Hrauneyjafosslína hefði verið lögð um hluta af afréttinum.

Aðspurður sagði hann að hreppurinn ætti jörðina Kluftir. Hann sagði að fram kæmi í grein Sigurjóns Helgasonar að Hrunakirkja hefði átt jörðina þar til Jóhann Jónsson, ábúandi Klufta, hefði keypt jörðina árið 1919. Næsti ábúandi, Guðmundur Sigurðsson hefði keypt jörðina af Jóhanni og síðasti ábúandinn, Gestur Guðbrandsson, hefði keypt jörðina af erfingjum Guðmundar. Gestur hefði síðan selt Hrunamannahreppi jörðina þegar hann hætti búskap. Fljótlega eftir að hreppurinn keypti Kluftir hefði verið gerður samningur við Eystribakkafélagið um að það fengi að girða túnið og svolítið meira land af og nota sem sumarbeitiland fyrir geldneyti. Fyrir þessi afnot væri greidd örlítil leiga. Ábúandinn á Kaldbak hefði síðan fengið afnot af Kluftanesinu svokallaða. Annað land Klufta væri utan girðingar og nýtt til beitar.

Á vorin hefði land efstu bæja verið smalað sameiginlega til mörkunar og rúnings. Á síðustu árum hefði orðið mikil breyting á búskaparháttum. Fé væri rúið á veturna og nánast engu lambi væri sleppt út fyrr en búið væri að marka það. Vorsmalanir væru því nánast aflagðar.

Aðspurður kannaðist hann ekki við að lönd jarða skiptust í heimalönd og útlendi. Litið væri á landið fyrir innan afréttargirðinguna sem afrétt en annað land væri heimalönd jarða. Þó væri vitað að afréttargirðingin lægi ekki á merkjum, en það væri eingöngu af praktískum ástæðum. Mest af því landi sem lent hefði innan afréttargirðingarinnar, hefði verið frá Tungufelli og Jaðri. Hann sagðist ekki hafa séð neina skriflega samninga um greiðslu fyrir afnot af þessu landi, en hreppurinn hefði alla tíð greitt örlitla leigu fyrir afnotin. Hreppurinn hefði árið 1978 keypt land úr Jaðri I sem liggur innan afréttargirðingarinnar. Ástæðan fyrir kaupunum væri sú að þá hefðu staðið yfir skipti á jörðinni og fyrirhuguð sala á hluta af landinu. Hreppsnefndinni hefði þótt eðlilegt að kaupa þetta land þar sem það hefði veri falt og legið innan girðingar. Afréttargirðingin lægi einnig um Hrunaheiðar en eigandi Hrunaheiða hefði aldrei fengið greiðslu fyrir afnot af landi því sem lent hefði innan girðingar. Hann sagðist ekki hafa skýringu á því. Hugsanlegt væri þó að svo hefði um samist að sveitarfélagið sæi um smölun á landinu en ábúendur í Hruna hefðu rekið fé á heiðarnar fram yfir 1940. Hrunajörðin væri landstór jörð og sjálfsagt hefði komið að því að ekki hefði þótt þörf á því að reka fé á heiðarnar frá Hruna. Hann sagði einnig að féð frá Hruna hefði leitað aftur heim af heiðunum og eftir að miðsveitargirðingin, sem legið hefði á milli Hvítár og Stóru-Laxár, kom hefði féð stoppað við girðinguna og skemmt slægjur í Þverspyrnu.

Aðspurður kvað hann engin búskaparnot vera af eyðijörðinni Hlíð önnur en þau að á henni gengi fé meðal annars frá Haukholtum og Tungufelli. Búið væri að girða þarna af spildu og skipuleggja sumarbústaðabyggð. Skipti stæðu yfir á jörðinni.

Loftur kvaðst ekki vita um neinar skriflegar eignarheimildir hreppsins að afréttinum norðan Hrunaheiða og þess lands úr Tungufelli og Jaðri sem lent hefði innan afréttargirðingarinnar. Hins vegar hefði landamerkjabréf verið gert fyrir afréttinn þar sem fram kæmu mörkin við afrétt Flóa- og Skeiðamanna, Gnúpverjaafrétt og Biskupstungnaafrétt. Allir hefðu litið á afréttinn sem eign íbúa

sveitarinnar og trúlegast væri að Hrunamannahreppur hefði keypt þær eyðijarðir sem nú tilheyrðu afréttinum. Talið væri að byggð hefði verið á vestanverðum afréttinum upp með Hvítá.

Hann kvað sveitarfélagið hafa alfarið farið með forsvar fyrir Hrunaheiðar í seinni tíð. Ábúendur í Hruna hefðu hætt að reka fé á heiðarnar skömmu eftir 1940. Fyrir þann tíma hefðu þeir einir rekið á Hrunaheiðar, þ.e.a.s. þeir hefðu þurft að reka yfir aðrar jarðir til að koma fénu upp eftir. Ábúendur á efstu bæjunum hefðu hins vegar einungis þurft að hleypa fénu út fyrir túnið og þaðan hefði það óhindrað getað runnið inn á heiðarnar.

Aðspurður sagði hann að girt hefði verið landgræðslugirðing við Gullfoss, beggja megin við afréttargirðinguna. Landgræðslan hefði kostað girðinguna og séð að mestu leyti um uppgræðsluna fyrir austan Gullfoss. Sveitarfélagið hefði hins vegar sett nokkur hundruð þúsund á ári í áburð og fræ sem dreift hefði verið innan afréttargirðingarinnar. Að uppgræðslunni hefðu einnig komið áhugahópar í sveitinni, unglingavinnan og grunnskólabörnin á vorin. Vegagerð á afréttinum hefði nær alfarið verið kostuð af sveitarfélaginu fyrir utan línuveg Landsvirkjunar og örlítið fjárframlag úr fjallvegasjóði sem varla hefði dugað fyrir heflun á vegarslóðunum. Sveitarfélagið léti hefla veginn inn í Svínárnes a.m.k. annað hvort ár á sinn kostnað.

Kristrún Matthíasdóttir sagði að fjárlaust hefði verið á Fossi frá árinu 1972. Aðspurð um nytjar af jörðinni sagði hún að jörðin hefði verið nýtt til beitar á meðan sauðfjárbúskapur var stundaður þar. Þá hefði verið slegið nokkrum sinnum í Selmýrinni, suðaustan undir Fossöldu. Fé hefði ekki verið rekið á fjall frá Fossi heldur hefði því einungis verið sleppt út fyrir túnfótinn. Ekkert malarnám væri á jörðinni, lítil silungsveiði í ám og lítið um rjúpu. Ábúendur hefðu ekki leyft rjúpnaveiði í landi jarðarinnar. Aðspurð kvað hún túnin vera í kringum bæinn og engin önnur ræktun væri á jörðinni. Túnin væru þar sem hægast væri að komast að þeim. Hún sagði að vetrarbeit hefði verið á Fossöldu. Hún kannaðist ekki við að nýting jarðarinnar hefði verið með öðrum hætti neðan kröfulínu ríkisins en ofan hennar. Í Selmýri væru tóftir sem sagðar væru af seli. Þá benti örnefnið Teigar til þess að þar hefði verið slegið en sjálf sagðist hún ekki minnast þess. Hún kvað fé af öðrum jörðum ganga á landi Fossjarðarinnar og væri það látið afskiptalaust.

Hjörleifur Ólafsson kvaðst ekki kannast við að jarðir skiptust í heimaland og útlendi. Á þessum slóðum væri álitið að innan landamerkja jarða væri allt heimaland. Hann sagðist hafa hafið búskap að Fossi árið 1982 og eingöngu hafa stundað kúabúskap þótt jörðin bæri fjárbúskap einnig. Hann sagði að mjög kostnaðarsamt væri að girða alla jörðina af og að hann sæi ekki hagkvæmnina í því. Því væri það látið óátalið að annarra manna fé gengi á jörðinni. Hófleg beit væri einungis til bóta. Aðspurður um beitarhús sagði hann að rústir af slíkum húsum væru í Selmýri og inn á svokölluðum Hagadal sem væri nær Kluftum. Sögu þessara beitarhúsa þekkti hann hins vegar ekki en áður fyrr hefði fjárbúskapur byggst mjög á vetrarbeit. Fuglaveiði væri lítil á jörðinni og hann hefði heldur hamlað gegn rjúpnaveiði í landi jarðarinnar. Hann hefði hins vegar leyft mönnum að skjóta gæsir hafi þeir beðið um leyfi. Þá kæmi fólk á hverju ári að tína ber í landi jarðarinnar en hann hefði ekki tekið gjald fyrir það.

Einar Jónsson sagðist aðspurður vera fæddur að Tungufelli og hafa búið þar til 1953. Þá hefði hann verið bóndi þar frá 1960 en hefði nú látið af búskap. Hann sagði að sama gilti um Tungufell og aðrar jarðir efst í sveitinni að þaðan hefði ekki verið rekið á fjall eftir að afréttargirðingin kom 1912. Tungufellsmenn hefðu þó gert fjallskil og sent menn á fjall. Hann staðfesti að greidd hefði verið leiga fyrir það land Tungufells sem lent hefði innan afréttargirðingarinnar. Hann vildi leggja áherslu á það að áður fyrr hefði beitin verið nýtt mun meira á umræddum fjallajörðum en nú væri gert. Búskaparhættir hefðu breyst mjög í seinni tíð. Féð hefði gengið mun lengur í úthaga en nú tíðkaðist. Hann kvaðst minnast þess að þegar hann hefði verið krakki hefði féð hætt á gjöf um leið og komnir voru hagar í apríl eða a.m.k. fyrir sauðburð. Nú væri allt lambfé haft á húsi eða inni á túni um sauðburð. Þá hefði féð gengið í úti eins lengi og hagar leyfðu á haustin, stundum fram að jólum. Allt land jarðarinnar eins og það lagði sig hefði verið beitt.

Aðspurður um aðrar nytjar af landinu sagði hann að þær hefðu verið takmarkaðar. Í harðari árum hefði verið slegið þar sem hægt hefði verið að koma niður ljá. Síðast hefði verið slegið í svokölluðum Folaldamýrum 1918 en þar hefði verið starargróður við tjarnir sem sprottið hefði þótt hart hefði verið í ári. Eitthvað hefði verið um rjúpnaveiði og skógarnytjar hefðu verið töluverðar fram undir 1940. Hann sagði að kirkjurnar hefðu átt skógarítak í Tungufellslandi og bærinn Hlíð einnig en Tungufellsmenn hefðu í staðinn fengið beit í landi Hlíðar. Hann sagðist ekki vita til þess að heimt hefði verið gjald af skotveiðimönnum en gæsaveiðimenn hefðu stundum fengið að skjóta í landi Tungufells. Veiði væri í Dalsá og Hvítá.

Hann sagði að alltaf hefði verið rekinn blandaður búskapur á Tungufelli og svo væri enn. Hann staðfesti að féð á þessum efstu jörðum rynni þarna um svæðið sunnan afréttargirðingar og þar á meðal inn á Hrunaheiðar. Hann kannaðist ekki við gjaldtöku vegna beitar á heiðunum.

Aðspurður kvaðst Einar ekki kannast við neina skiptingu Tungufellsjarðarinnar í heimaland og útlendi eftir mismunandi notkun. Allt landið hefði ávallt verið notað á sama hátt, þ.e. til beitar. Hann sagði að allt ræktað land jarðarinnar væri sunnan kröfulínu íslenska ríkisins en þar væri einnig beitiland sams konar og það, sem væri norðan línunnar. Ofan línunnar væru tóftir á svokölluðum Selflötum en þar hefði trúlega verið sel áður. Þá væru þarna fleiri örnefni sem bentu til þess að þar hefðu verið sel. Hann sagðist minnast þess að Jaðarsmenn hefðu lengi nýtt slægju í Ármannsholti skammt fyrir ofan Gullfoss.

Hann sagðist telja að kirkjan tilheyrði jörðinni, a.m.k. hefði honum verið tjáð þegar hann hóf búskap á Tungufelli að honum væri skylt að halda kirkjunni við.

Aðspurður kvaðst Einar ekki geta skýrt þann mun sem væri á landamerkjalýsingu Tungufellstorfunnar í lögfestu frá 1665, landskiptagerð Brynjólfs biskups frá 1671 og í landamerkjabréfi Tungufells. Í landskiptagerðinni væri ekki minnst á Melrakkaá eins og gert væri í landamerkjabréfinu en ef henni væri skotið inn í landamerkjalýsingu landskiptagerðarinnar væri hún rétt.

5. STAÐHÆTTIR OG GRÓÐURFAR[1]

5.1. Land- og jarðfræðilegar aðstæður

Hrunamannaafréttur er 1041 km^2 að stærð, og þar af eru 15 km innan uppgræðslugirðingar Landgræðslu ríkisins.[2] Sá hluti kröfusvæðisins sem er sunnan afréttarmarkanna er um 80 km^2.

Berggrunnur mikils hluta kröfusvæðisins er basískt og ísúrt gosberg og setlög, 0,8-3,3 milljóna ára gamalt.[3] Landslag þessa hluta svæðisins einkennist mjög af fellum og öldum með stefnu frá norðaustri til suðvesturs og er hæð þeirra flestra 500-700 m. Milli fellanna eru daldrög þar sem rakaskilyrði jarðvegs, og þar með gróðurskilyrði, eru góð.

Á norðvesturhluta afréttarins er berggrunnurinn basísk og ísúr goslög (grágrýti), þ.e. yngri en 0,8 milljón ára. Þar er landið flatara og þurrara og gróður hefur þar átt í vök að verjast og víða látið undan síga.

Nyrst á afréttinum eru Kerlingarfjöll sem á íslenskan mælikvarða teljast hár fjallaklasi. Þar gnæfir Snækollur hæst í 1488 m. Fjöllin eru mynduð af basísku og ísúru móbergi, bólstrabergi og setlögum frá síðari hluta ísaldar, þ.e. yngri en 0,8 milljón ára. Einnig af súru gosbergi, eldra en 11000 ára. Í Kerlingarfjöllum er mjög snjóþungt en það skapar víða hagstæð gróðurskilyrði miðað við hæð svæðisins. Hins vegar eru þau mörg brött með lausum skriðum sem gróður festir illa rætur í.

1 Kaflar 5.1.-5.3. eru byggðir á skýrslu Ingva Þorsteinssonar, ráðgjafa óbyggðanefndar á sviði náttúrufræði, sbr. málsskjal nr. 256.

2 Ólafur Arnalds o.fl., 1997: *Jarðvegsrof á Íslandi.* Landgræðsla ríkisins og Rannsóknastofnun landbúnaðarins.

3 Náttúrufræðistofnun Íslands, 1998. Jarðfræðikort (1:500 000).

Berggrunnur og landslag ráða miklu um vatnsbúskap lands og í heild er hann góður á kröfusvæðinu. Margar ár og lækir sem þar streyma fram og víðáttumikil votlendissvæði bera vitni um það.

5.2. Áætlað gróðurfar um landnám og síðari þróun þess

Gera má ráð fyrir því að um landnám hafi mikill hluti kröfusvæðisins verið gróinn allt norður undir syðstu fjöll Kerlingarfjallaklasans, þ.e. að suðurenda Öræfaskyggnis og Stóra-Leppis og vestan fjallanna.[1]

Á sjálfu Kerlingarfjallasvæðinu hefur gróður um landnám verið ósamfelldur og einskorðast við dalverpi og brekkurætur með hagstæðum snjóalögum.

Líklegt er að hæstu fell svæðisins, t.d. á austurhluta afréttarins, hafi verið gróðurlaus.

Samkvæmt hæð landsins má ætla að birkiskógur og kjarr hafi þakið suður- og vesturhluta kröfusvæðisins vestan Hrunaheiða, Geldingafells, Mikluöldu og Skyggnisöldu norður fyrir Grjótártungu. Á raklendustu svæðunum milli fella og ása hafa, eins og nú, verið flóar og mýrar, á þurrlendinu þar ofan við hefur lyng- og runnagróður verið ríkjandi og mosagróður í hlíðunum þar fyrir ofan. Á bökkum áa og lækja var valllendisgróður. Á snjóþungum svæðum Kerlingarfjalla var ríkjandi snjódældagróður, mismunandi gróskumikill eftir magni og varanleika snjóalaga.

Ekki er ósennilegt að á hálendinu hafi býli verið sett niður í nálægð efri skógarmarka vegna mikilvægis skóganna og kjarrsins til viðartekju, beitar og „fóðurstyrks„, þ.e. til að drýgja takmörkuð vetrarhey. Þá er ekki ósennilegt að á hálendinu hafi verið nýttar til slægna nálægustu mýrar og flóar sem, auk skóglendisins, voru og eru í dag þau náttúrulegu gróðurlendi sem einna mesta og öruggasta uppskeru gefa.

Mikið Heklugos árið 1300 hefur haft mikil og skaðleg áhrif á gróður afréttarins, þakið hann og eytt með öllu á vissum svæðum og veikt hann og komið af stað vatns- og vindeyðingu á öðrum svæðum.[2] Önnur síðari tíma eldgos og kólnandi veðurfar hafa lagst á sömu sveif og stuðlað að rýrnun gróðurs á svæðinu, og hefur hún bæði verið fólgin í minnkandi flatarmáli hins gróna lands – eyðimörkin hefur farið stækkandi - breyttu gróðurfari og minnkandi uppskeru landsins í kjölfar þeirrar gróðurbreytingar. Ekki má gleyma þætti búfjárbeitarinnar sem í aldanna rás hefur, í samspili við framangreinda þætti, átt sinn þátt í að breyta gróðurfari Hrunamannaafréttar og þess hluta kröfusvæðisins sem er sunnan afréttarmarkanna.

Miðað við áætlaða gróðurþekju á afréttinum um landnám og núverandi gróðurþekju má gróflega áætla að hún hafi minnkað um allt að helming að flatarmáli á liðlega ellefu hundruð árum Íslands byggðar.

Sýnilegasti munur á gróðurfari, eða ríkjandi tegundum plantna, þeirrar gróðurþekju sem nú er á svæðinu og þeirrar sem þar var um landnám er sá að hið víðáttumikla skóg- og kjarrlendi sem var á afréttinum er horfið og með því ýmsar gróskumiklar tegundir sem vaxa í birkiskógum. Á þeim gróðurlendum sem voru, eða urðu, skóglaus varð með aldalangri beit sú breyting að hlutur plöntutegunda sem eftirsóttar eru af búfé minnkaði og þær hafa jafnvel horfið. Þegar um mikið beitarálag er að ræða í langan tíma fylgir gróðureyðing og eyðing viðkvæms jarðvegs í kjölfarið, ekki síst ef slík beit fer saman við kólnandi loftslag og/eða eldgos. Slík þróun hefur orðið í miklum mæli á afréttinum eins og svo víða annars staðar á Íslandi.

Um gróðurfar þess hluta kröfusvæðisins, sem ekki hefur verið kortlagður, skal ekki fullyrt annað en það að hann er yfirleitt vel gróinn þótt þar séu víða jarðvegsrof.

Í vettvangsferð Ingva Þorsteinssonar um Hrunamannaafrétt sumarið 2000 kom í ljós að gróður

1 Eyþór Einarsson og Einar Gíslason, 2000. Handrit að korti Náttúrufræðistofnunar Íslands (1:500 000). Hugmynd um gróðurfar á Íslandi við landnám.

2 Guttormur Sigbjarnarson, 1969: „Áfok og uppblástur. Þættir úr gróðursögu Haukadalsheiðar.“ *Náttúrufræðingurinn*, 39. árg.

leit vel út. Sauðfé hafði að vísu aðeins verið flutt inn á afréttinn í litlum mæli þegar ferðin var farin þannig að gróður var nánast ósnortinn af beit. Engu að síður telur hann að þar sé farið að gæta sýnilegra áhrifa minnkandi beitarálags og að gróður sé í framför víðast hvar um afréttinn. Þetta er ekki vísindaleg niðurstaða grundvölluð á mælingum heldur aðeins álit, sem m.a. byggist á langri reynslu og víðtækum samanburði Ingva á gróðurfari ólíkra hálendissvæða á löngu tímaskeiði.

Nokkuð er að vísu enn af opnum börðum sem jarðvegur fýkur úr og nýjar moldir eru til vitnis um gróður sem er horfinn fyrir ekki alllöngu. En mjög víða hafa rofabörð lokast og eru að gróa upp. Talsverður nýgræðingur er á melum og öðru örfoka landi og – að því er Ingvi telur – meiri en að jafnaði hefur verið á hálendi landsins.

Víðtækar aðgerðir Landgræðslu ríkisins og heimamanna, sem hafa verið fólgnar í friðun lands, einkum upp með Hvítá, sáningu grasfræs og áburðardreifingu, hafa víða borið góðan árangur og hafa sums staðar orðið upphaf að sjálfgræðslu lands. Þrátt fyrir þetta eru enn mikil verkefni óunnin á sviði landgræðslu á Hrunamannaafrétti. En að teknu tilliti til umræddra landgræðsluaðgerða og sjálfgræðslu má ætla að meiri gróður hafi unnist en tapast á afréttinum á undanförnum árum.

5.3. Núverandi gróðurfar

Hér hefur verið áætlað að um helmingur þess gróðurs og jarðvegs, sem þakti kröfusvæði ríkisins á Hrunamannaafrétti um landnám, hafi horfið í tímans rás. Engu að síður er hann með best grónu afréttum á móbergssvæðinu á miðhálendi Íslands. Samkvæmt gróðurkortum RALA[1] þekur nokkuð samfelldur gróður þar um 30300 hektara lands eða 303 km^2. Þetta svarar til þess að tæpur þriðjungur landsins sé þakinn gróðri. Í þessum útreikningum er ekki tekið tillit til uppgræddra svæða né annarra gróðurbreytinga sem orðið hafa síðan gróðurkortin voru gerð. Kröfusvæðið sunnan afréttarmarkanna er ekki með í þessu dæmi en það er að miklu leyti gróið eins og fyrr var sagt.

Austurhluti afréttarins frá svonefndri Sultarfit að sunnan allt norður í jökul er nánast ógróinn en þetta land er að mestu leyti ofan 600-700 m hæðar sem er á mörkum samfellds gróðurs hvað hæð snertir. Þá er mikill hluti Kerlingarfjalla ógróinn. Að öðru leyti er gróður dreifður um allan afréttinn með stærri og smærri gróðurlausum svæðum á milli sem flest voru gróin áður.

Samkvæmt yfirlitskorti í bókinni Jarðvegsrof á Íslandi, sem sýnir umfang jarðvegsrofs á afréttum og í heimalöndum, er ástandið með tilliti til þessa þáttar talið vera lélegt á Hrunamannaafrétti. Þetta mat á afréttinum byggist ekki á ástandi gróðurs sem hér hefur verið lýst sem allgóðu og víða í framför heldur er það fyrst og fremst afleiðing sendinna mela á ofanverðum afréttinum, rofdíla sem aðallega eru í rýru gróðurlendi, mela og jarðsilssvæða.

5.4. Náttúruminjar

Innan þess svæðis, sem hér er til umfjöllunar, eru á náttúruminjaskrá eftirfarandi svæði að meira eða minna leyti, sbr. nánari skilgreiningu þar: „Kerlingarfjöll“ og „Austurbakki Hvítárgljúfurs“. Þessi landsvæði njóta verndar samkvæmt lögum um náttúruvernd, nr. 44/1999.

6. SAGA JARÐA OG AFRÉTTAR

Hér verður í fyrstu greint frá elstu ritheimildum um landnám á því svæði sem til meðferðar er og síðan rakin í stórum dráttum saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar á þeim jörðum sem tilgreindar eru í málinu. Að lokum verður á sama hátt gerð grein fyrir sögu afréttarins frá öndverðu til þessa dags.

1 Rannsóknastofnun landbúnaðarins, 1965-1967. Gróðurkort (1:40 000).

6.1. Landnám

Í Sturlubók og Hauksbók Landnámu eru þessar frásagnir um landnám í Hrunamannahreppi:

> Brǫndólfr[1] ok Már Naddoddssynir ok Jórunnar, dóttur Qlvis barnakarls, kómu til Íslands snemma landsbyggðar; þeir námu Hrunamannahrepp, svá vítt sem vǫtn deila. Brǫndólfr bjó at Berghyl.[2]

> Þorbjǫrn jarlakappi hét maðr norrœnn at kyni; hann fór ór Orkneyjum til Íslands. Hann keypti land í Hrunamannahrepp at Mávi Naddoddssyni, allt fyrir neðan Selslœk á milli Laxár ok bjó at Hólum.[3]

Nokkur atriði í þessum lýsingum eru óljós. Fyrst er að nefna að í Hauksbók standa orðin „svá sem vatnfǫll deila þann veg“ í stað „svo vítt sem vǫtn deila“. Jakob Benediktsson, útgefandi Landnámabókar, sá ekki ástæðu til að draga sérstakar ályktanir af þessum orðum enda óvíst að textinn styðjist við frumgerð Hauksbókar, þ.e. Styrmisbók.[4] Haraldur Matthíasson lagði þann skilning í orðalagið „þann veg“ að það merkti „þangað“ eða „í þá átt“, þ.e. til sjávar, gagnstætt því að vötn deili milli héraða (vatnaskil).[5]

Einar Arnórsson taldi landnám þeirra bræðra glögg: „Að austan og sunnan er Stóra-Laxá, að vestan Hvítá og að norðan austurhluti Langjökuls, Kjalhraun og Kerlingarfjöll.“[6] Öðru máli gegndi um landnám Þorbjörns jarlakappa.

Enginn ágreiningur virðist vera um það að landnámsbær Þorbjörns, Hólar, hafi verið sá bær sem nú nefnist Hrepphólar en að öðru leyti er ekki ljóst hvernig ber að skilja lýsinguna á landnámi hans. Einar Arnórsson taldi einsýnt að austur- og suðurmörk lands Þorbjarnar hefði verið Stóra-Laxá en um Selslæk ríkti óvissa. Annaðhvort væri átt við Litlu-Laxá eða lítinn læk, Selsós, sem félli í Hvítá norðanvert við Hvítárholt. Það yrði þó að teljast ótrúlegt að miðað væri við svo lítinn læk auk þess sem Már hefði þá látið Þorbjörn fá langbesta engjalandið í hreppnum en haft sjálfur lítið land eftir. Einari Arnórssyni þótti frásögn þessi og fleiri um landnám í Ytrahreppi ekki trúverðugri en svo að hann varaði við því að farið væri bókstaflega eftir lýsingum landnámuritara um landaskipti á þessum slóðum.[7]

Haraldur Matthíasson gat sér til um að Selslækur væri sá lækur sem nú heitir Áslækur, kenndur við bæinn Ás, en þar skammt frá heitir í Selholtum.[8] Jakob Benediktsson tók undir þessa tilgátu og hallaðist jafnframt að því að orðin „milli Laxár“ ætti að lesa „milli Stóru- og Litlu-Laxár“.[9]

Til landnámsmanna í Hrunamannahreppi verður einnig að telja þá feðga Þorbrand Þorbjarnarson og Ásbrand. Um þá segir svo í Sturlubók og Hauksbók Landnámu:

> Þorbrandr, son Þorbjarnar ens óarga, ok Ásbrandr son hans kómu til Íslands síð landnámatíðar, ok vísaði Ketilbjǫrn [landnámsmaður í Grímsnesi og Biskupstungum] þeim til landnáms fyrir ofan múla þann, er fram gengr hjá Stakksá, ok til Kaldakvíslar, ok bjǫggu í Haukadal. Þeim þóttu þau lǫnd of lítil, er tungan eystri var þá byggð; þá jóku þeir landnám sitt ok námu enn efra hlut Hrunamannahrepps sjónhending ór Múla í Ingjaldsgnúp fyrir ofan Gylðarhaga.[10]

---

1 Bröndólfur er tvívegis nefndur Brynjólfur í Hauksbók.
2 *Landnámabók*, 1986. Íslensk fornrit. 1. b. Jakob Benediktsson gaf út. Reykjavík. S. 382-383.
3 *Landnámabók* 1986, s. 382.
4 *Landnámabók* 1986, s. 383 (3. nmgr.).
5 Haraldur Matthíasson, 1982: *Landið og landnáma.* 2. b. Reykjavík. S. 490.
6 Einar Arnórsson, 1950: *Árnesþing á landnáms- og söguöld.* (Árnesinga saga. Ritstj. Guðni Jónsson. 2. b.) Reykjavík. S. 94. Sbr. einnig skýringar Jakobs Benediktssonar í *Landnámabók* 1986, s. 383.
7 Einar Arnórsson 1950, s. 96-97.
8 Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 494-495.
9 *Landnámabók* 1986, s. 382.
10 *Landnámabók* 1986, s. 383-384.

Lýsing þessi virðist í fljótu bragði mjög nákvæm og mun vera eina dæmið í Landnámu um slíka miðun landamerkja.[1] Einar Arnórsson var engu að síður þeirrar skoðunar að þessi frásögn væri „mjög tortryggileg“. Hann nefndi sem dæmi að sjónhendingarlínan væri svo löng að hún gæti varla talist vel fallin til landamerkja. Að auki væru engin suðaustur- eða austurmörk landnáms tilgreind. Það sýndi mikla ónákvæmni eða skort á staðþekkingu að hvorugt væri gert. Loks benti Einar á að landnám þeirra feðga færi í bága við það sem áður hefði verið sagt um landnám þeirra Naddoddssona er eiga að hafa numið Hrunamannahrepp allan.[2]

Haraldur Matthíasson var ekki eins vantrúaður á frásögn Landnámu og leitaðist fremur við að skýra misræmið. Hann viðurkenndi að sá sem miðaði utan úr Múla sæi alls ekki hvar sjónhendingarlínan liggur miðað við Gyldarhaga. Þeir feðgar, Þorbrandur og Ásbrandur, hefðu því orðið að gera áreið og skoða væntanleg mörk landnáms síns í Hrunamannahreppi. Haraldur sagði e.t.v. ekki rétt að taka frásögnina um landnám þeirra feðga bókstaflega en þó væru dæmi um það annars staðar í landnámu að menn hefðu eignað sér landsvæði í landnámi annarra manna.[3]

Enda þótt sitthvað sé þannig óljóst um landnám á því svæði, sem nefnist Hrunamannahreppur, verður sú almenna ályktun dregin af frásögn Landnámu að landnám hafi náð þar nokkuð langt inn til landsins og e.t.v. lengra en víða annars staðar. Í því sambandi skiptir ekki öllu máli hvernig skiptingin hefur verið á milli einstakra landnámsmanna. Hér má minna á að stofnast gat til eignarréttar á landi með ýmsu móti eftir því sem greint er frá í Landnámu. Sumir þeirra sem fyrstir komu hingað á landnámsöld helguðu sér mjög stórt landnám sem síðar urðu fjölbyggð héruð. Í öllum þessum héruðum settust síðar að landnámsmenn og virðast þeir hafa eignast land með fernu móti: 1) með ráði eða leyfi frumlandnámsmanns; 2) að gjöf; 3) að kaupi; 4) með sjálfstæðu landnámi að því er virðist án leyfis frumlandnámsmannsins.[4] Þannig virðast þeir Þorbrandur og Ásbrandur hafa farið að ef trúa má frásögn Landnámu.

6.2. Foss

Foss var eign Skálholtskirkju samkvæmt jarðabók 1597. Í jarðabók frá 1686 er hún talin 16 hndr. og 160 álnir en aðeins 3 hndr. og 40 álnir árið 1695.[5]

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1709) er jörðin ekki metin til dýrleika en haft er eftir ótilgreindum heimildarmönnum að hún sé 15 hndr. Á heyjum jarðarinnar var hægt að fóðra 5 kúa þunga. Útigangur er sagður góður en jörðin var ein þeirra sem Hekla skemmdi og bar hún þess enn menjar.[6]

Jörðin Foss var seld Jóni Magnússyni, bónda á Sóleyjarbakka, á stólsjarðauppboðinu 16. júní 1790. Hún var þá metin 15 hndr. og 40 álnir.[7] Dýrleikinn er óbreyttur í Jarðatali Johnsens 1847 en í Nýrri jarðabók sem staðfest var 1861 var jörðin skráð 15,8 hndr.[8]

Landamerkjabréf jarðarinnar (nefnd Fossland í bréfinu) var undirritað 3. júní 1885 og samþykkt vegna jarðanna Hlíðar og Haukholta. Bréfinu var síðan þinglýst 10. maí sama ár:

1 Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 489.
2 Einar Arnórsson 1950, s. 103-104.
3 Haraldur Matthíasson 1982 (2), s. 489-490.
4 *Landnámabók* 1986, s. cxxv.
5 Björn Lárusson, 1967: *The Old Icelandic Land Registers.* Lundi. S. 111.
6 *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.* 2. b. Kaupmannahöfn 1918-1921. S. 269.
7 Skjal nr. 100. *Kirkjueignir á Íslandi 1597-1984.* II. Skrár. Kirkjueignanefnd, október 1992. S. 85. Þar er söludagur sagður 16.2. 1791 og er þá miðað við útgáfu sölubréfs konungs. Sbr. *Jarðatal á Íslandi, með brauðalýsingum, fólkstölu í hreppum og prestaköllum, ágripi úr búnaðartöflum 1835-1845, og skýrslum um sölu þjóðjarða á landinu.* Gefið út af J. Johnsen. Kaupmannahöfn 1847. S. 419.
8 *Jarðatal* 1847, s. 66. *Ný jarðabók fyrir Ísland, samin eptir tilskipun 27. maímánaðar 1848 og allramildilegast staðfest með tilskipun 1. aprílmánaðar 1861.* Kaupmannahöfn. S. 22.

Að vestan ræður Fossá frá Rauðalækjarmynni innað Markagili, síðan Gilið upp undir fjallsbrúnina, úr Gilklofningunum bein stefna í Vörðu uppá fjallsbrúninni og úr henni aptur í Vörðu við Fossá að vestanverðu; frá þeirri Vörðu ræður Fossá norður í Gráhól, sem er að austanverðu við ána, úr Gráhól bein stefna í Brunkollugil, þar sem það rennur í Litlu-Laxá, síðan Litla-Laxá niður að Vörðu sem við hana stendur innarlega á Fagradal, úr þeirri Vörðu sjónhending í Vörðu uppá Hábrún; þaðan sjónhending í Hornmarksvörðu austan í Dalholtum, þaðan bein stefna í Rauðalækjarbotn; síðan Rauðilækur þangað til hann fellur í Fossá.

Í landinu á Hlíð slæjuítak, sem byrjar við Rauðalækjarbotn og nær fram með Dalholtum að austanverðu fram að Þvermörkum milli Foss og Jötu; Að austanverðu markar Klettholtsgil það af. Aptur á móti á Foss skógarhögg í Hlíðarítakinu í Tungufellslandi milli Yrpugils- og Gilsins við Rauðárkjölinn.[1]

Á Fossi hefur verið búið samfellt frá því að jarðabréf þetta var gert og til þessa dags að frátöldu fardagaárinu 1935-1936.[2] Heimildir benda að auki ekki til annars en að nokkuð samfelld búseta hafi verið á Fossi frá því að jarðarinnar er fyrst getið. Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins hefur jörðin framselst með hefðbundnum hætti og verið veðsett.[3]

6.3. Hlíð

Hlíð var bændajörð, 13 hndr. og 80 álnir samkvæmt jarðabók 1686 en 10 hndr. árið 1695.[4] Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1709) var hún enn talin 10 hndr. Á heyjum jarðarinnar var hægt að fóðra 5 kúa þunga. Útigangur var sagður í betra lagi en engjar litlar. Jörðin átti þá skógarítak í Tungufellslandi þar sem hét Hlíðarhrís og var notað til eldiviðar.[5]

Í Jarðatali Johnsens 1847 er jörðin 10 hndr. að dýrleika en í Nýrri jarðabók nokkru síðar 11,9 hndr.[6]

Landamerkjabréf Hlíðar er ekki að finna í landamerkjabók eða meðal jarðabréfa í Þjóðskjalasafni Íslands.

Heimildir benda ekki til annars en að nokkuð samfelld búseta hafi verið í Hlíð frá því að jarðarinnar er fyrst getið. Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins hefur jörðin framselst með hefðbundnum hætti og verið veðsett. Árið 1932 eignaðist Sparisjóðurinn Gullfoss 9/16 hluta jarðarinnar eftir veðsetningu en 1935 var öll jörðin komin í eigu Guðmundar Guðmundssonar.[7] Hann var síðasti ábúandi jarðarinnar og mun hafa hætt búskap árið 1959.[8] Eftir andlát Guðmundar, árið 1970, skiptist eignin á milli 25 erfingja hans.[9]

6.4. Hrunaheiðar

Hruna er fyrst getið í heimildum undir lok 12. aldar þegar Þorvaldur Gissurarson fluttist þangað úr Haukadal. Hruni mun hafa legið vel við samgöngum á þessum tíma og því ákjósanlegt aðsetur þeirra höfðingja sem vildu auka völd sín í Árnesþingi.[10] Þó mun ekkert því til fyrirstöðu að Hruni

1 Skjal nr. 94.
2 *Sunnlenskar byggðir.* 1. b. *Tungur, Hreppar, Skeið.* Búnaðarsamband Suðurlands 1980. S. 219. *Hrunamenn. Ábúendur og saga Hrunamannahrepps frá 1890.* Ritstj. Þorsteinn Jónsson. Reykjavík 1999. S. 95-100.
3 Skjöl nr. 95 (a-d) og nr. 263.
4 Björn Lárusson 1967, s. 111.
5 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 270.
6 *Jarðatal* 1847, s. 66. *Ný jarðabók* 1861, s. 22.
7 Skjal nr. 264.
8 *Hrunamenn* 1999, s. 94.
9 Skjal nr. 137.
10 Helgi Þorláksson, 1998: „Hruni. Um mikilvægi staðarins fyrir samgöngur, völd og kirkjulegt starf á þjóðveldisöld.“ *Árnesingur*. Rit V. Sögufélag Árnesinga. S. 37-39.

hafi verið til sem býli þegar á 10. öld, sennilega í eigu bóndans í Hörgsholti, og að kirkja hafi risið þar á 11. öld.[1] Talið er að Hruni hafi orðið staður, þ.e. sjálfstæð og myndug kirkjueign, fyrir lok 12. aldar, að líkindum eigi síðar en um 1180 þegar Þorlákur Þórhallsson setti fyrstur biskupa fram kröfuna um fullt forræði yfir kirkjueignum í biskupsdæminu.[2]

Í elsta máldaga Hrunakirkju, sem með óvissum rökum er talinn vera frá 1331, segir m.a.

> Kirkia j hruna er helgud sælli gudz modur marię oc hinum heilaga tomasi erchibiskupi oc hinum helga þorläki biskupi oc hinne helgu mey katrijnu.
>
> hvn a heima lannd allt oc kaldbak oc þorarinzstadi til forsia. oc skal þar greida af ij merkur fatækum manni einum skylldaustvm af ætt arnnsteins. skal af runa stad fa til vidu vr skogvm stadarins til fiarhusa. enn ef norrænn vidur er til lagdur þorarinstada. þa falle af landz leigu.[3]

Í lok máldagans kemur þessi klausa:

> þetta gaf þorarinn rolfsson til runa stadar þa er hann atti horshollt laxar gliufur oll nordur frä kalldbakzlandi. skal sa þo er j horkzhollte byr fa ij. menn til safnnz um kall bakzheidar med runamonnum huertt haust thil allra logretta.[4]

Þessi yfirlýsing er tekin nær óbreytt upp í Vilkinsmáldaga 1397, máldaga Gísla biskups Jónssonar frá seinni hluta 16. aldar og í vísitasíubækur biskupanna Brynjólfs Sveinssonar (1644), Finns Jónssonar (1756), Steingríms Jónssonar (1829) og Péturs Pétursonar (1874).[5] Hefur verið til hennar vitnað sem meginheimildar fyrir því að kirkjan í Hruna eigi það landsvæði sem kallað er Hrunaheiðar.

Í máldaganum kemur fram að Þórarinn Hrólfsson í Hörgsholti gaf Hrunastað öll Laxárgljúfur og er þá talið að átt sé við „land meðfram Stóru-Laxá á núverandi Hrunaheiði“.[6] Í yngri heimild er greint frá því að Laxárgljúfur sé um 10 km langt og hefjist á þeim slóðum þar sem Leirá fellur í Stóru-Laxá.[7] Óljóst er hvað fólst í þessari gjöf, hvort verið var að gefa veiðirétt í Stóru-Laxá eða einhver önnur ótiltekin hlunnindi eða jafnvel landsvæði með gögnum og gæðum án skilgreindrar afmörkunar. Þó skal í þessu sambandi bent á að Hrunakirkja átti veiði í Litlu-Laxá og var í máldaga kirkjunnar nákvæmlega lýst hvar og hvenær sá réttur skyldi nýttur.[8] Um nytjar Hrunastaðar af Laxárgljúfrum er hins vegar ekki getið. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns er vísað í máldaga um ítök kirkjunnar en í Jarðatali Johnsens (1847) er Laxárgljúfur beinlínis talið með ítökum „brauðsins“ Hruna „og nýtur bóndinn á Hrunakrók þeirra“.[9] Í úttektum prófasta árin 1905, 1930, 1941, 1944 og 1954, er Laxárgljúfur jafnan talið með ítökum Hrunakirkju. Í úttektinni 1930 segir t. d. undir liðnum Hlunnindi og ítök: „Beit í Laxárgljúfrum og afréttarlandið Hrunaheiðar.“[10]

Í máldaga Hrunakirkju er enn fremur tilgreint að hún eigi að minnsta kosti upprekstur á Kald-

1 Helgi Þorláksson 1998, s. 50-51.
2 Helgi Þorláksson 1998, s. 54. Magnús Stefánsson, 2000: *Staðir og staðamál. Studier i islandske egenkirkelige og beneficialrettslige forhold i middelalderen.* I. Bergen. S. 207.
3 *Íslenskt fornbréfasafn.* 2. b. Kaupmannahöfn 1893. S. 664.
4 *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 666.
5 *Íslenskt fornbréfasafn.* 4. b. Kaupmannahöfn 1897. S. 44. *Íslenskt fornbréfasafn.* 15. b. Reykjavík 1949. S. 650. Skjöl nr. 243 (1, 3), 251 (7), 309, 310.
6 Helgi Þorláksson 1998, s. 47.
7 Gísli Gestsson, 1956: „Árnessýsla milli Hvítár og Þjórsár.“ *Árbók Ferðafélags Íslands.* S. 42-43.
8 *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 664.
9 *Jarðatal* 1847, s. 80. Sbr. skjal nr. 235 (2).
10 Skjal nr. 251 (a-d).

baksheiðar og hefur verið fullyrt að þar sé átt við það landsvæði sem nú kallast Hrunaheiðar.[1] Þetta er þó umdeild kenning.[2]

Í máldaga Gísla biskups Jónssonar frá um 1570 er „fasteign“ Hruna talin 100 hndr.[3] Meðal þeirra jarða sem Hruni átti á þeim tíma voru Kaldbakur, Þórarinsstaðir, Berghylur og sennilega einnig Kluftir (sbr. kafla 6.7.). Samkvæmt því hefur Hruni verið ein verðmætasta kirkjueign landsins því að Oddi á Rangárvöllum, sem jafnan hefur verið talinn með auðugustu kirkjum hér á landi, var 80 hndr. að fornu mati.[4] Í einu handriti máldagans stendur reyndar að Hruni hafi verið 60 hndr. og er það trúlega nær sanni.[5] Þetta mat er engu að síður miklu hærra en síðar varð. Hruni er ekki reiknaður til dýrleika í jarðabókinni 1686 en í jarðabókinni 1695, sem gefur vitneskju um hið forna jarðamat, er Hruni skráður 20 hndr. Í Jarðabók Árna og Páls er dýrleikinn sagður óviss enda um beneficium (stað) að ræða sem ekki var tíundarskyldur.[6] Í jarðamati frá byrjun 19. aldar er ekki greint frá dýrleika jarðarinnar. Bústofn jarðarinnar, 10 kýr og 30 kindur, var þá metinn á 15 hndr. en útigangur var metinn á 1 hndr. og 62 álnir.[7] Hruni er ekki metinn til dýrleika í Jarðatali Johnsens 1847 en samkvæmt Nýrri jarðabók frá svipuðum tíma var jörðin 29,31 hndr. en 46,4 hndr. að meðtalinni hjáleigunni Ási.[8]

Erfitt er að útskýra þann mikla mun sem var á dýrleika jarðarinnar samkvæmt máldaga Gísla Jónssonar annars vegar og jarðabókunum hins vegar. Biskupinn hlýtur að hafa talið með einhver verðmæti sem á öðrum tímum voru ekki hluti af jarðamatinu. Hér gæti verið um að ræða einhverjar jarðir sem síðar fengu sjálfstætt mat, t.d. hjáleigur Hruna. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns er getið um fjórar hjáleigur í Hrunalandi og voru þrjár þeirra í eyði. Af landskuld má ráða að samanlagður dýrleiki þeirra hafi verið rúmlega 40 hndr. Ef eyðihjáleigunni Hrunakróki er bætt við fer heildardýrleiki Hruna upp í 70 hndr. og virðist þá litlu muna að dýrleika Hruna samkvæmt Gíslamáldaga sé náð. Ekki virðist þörf á að bæta við fleiri fasteignum ef tekið er mið af heimild frá 1583 en þar segir að „summa staðarins peninga“, þ.e. alls búfjár, að hestum og geldfé meðtöldu, heima og á hjáleigum hafi verið 70 hndr.[9]

Samkvæmt Jarðabók Árna og Páls var hægt að fóðra á jörðinni Hruna 16 kúa þunga, væntanlega af heyjum. Útigangur á vetur var í betra lagi, að sögn Jarðabókarinnar, en ekki er þar minnst á að kirkjan eigi Hrunaheiðar. Það var hins vegar sannfæring prestsins í Hruna, séra Jóns Steingrímssonar (prestur í Hruna 1818-1845), þegar hann var að lýsa Hruna- og Tungufellssóknum árið 1840. Hann komst svo að orði að afréttarlönd sóknarmanna væru almenningar „að fráteknum Hrunaheiðum, er liggja til Hrunastaðar“.[10] Hrunaheiðar sagði hann að væru bak við Kaldbaksfjall og vestur að Litlu-Laxá en Heiðará skildi þær frá afréttinum.[11] Tilkall kirkjunnar til heiðanna var síðan áréttað 12. maí 1885 í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða, þ.e. Hruna ásamt hjáleigunum Skrautási og Ási, Kaldbaks, Klufta, Hrunakróks, Hildarsels, Berghyls, Þórarinsstaða og Reykjadals. Undir lok bréfsins, eftir að nágrannabændur höfðu samþykkt það með undirskrift sinni, kemur þessi klausa:

1 Sigurjón Helgason, 1990: „Fornbýli við Hrunakrók og sögnin um Forna Hruna.“ *Árnesingur*. Rit I. Sögufélag Árnesinga. S. 35-36.
2 Sbr. Helgi Þorláksson 1998, s. 47.
3 „xtijger hundrada“. *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 651.
4 Björn Lárusson 1967, s. 96.
5 *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 651.
6 Björn Lárusson 1967, s. 110. *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 257.
7 Skjal nr. 255 („Jarðamat í Hrunamannahreppi 1800-1803“).
8 *Jarðatal* 1847, s. 67. *Ný jarðabók* 1861, s. 22.
9 Helgi Þorláksson 1998, s. 68 (93. aftanmgr.).
10 *Árnessýsla. Sýslu og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839-1843 og lýsing Ölfushrepps anno 1703 eftir Hálfdan Jónsson.* Svavar Sigmundsson sá um útgáfuna. Reykjavík, 1979. S. 125. Skjal nr. 254.
11 *Árnessýsla* 1979, s. 119.

> En[n] fremur á Hrunakirkja Hrunaheiðar, sem liggja milli afréttar og heimalanda, austan frá Stórulaxá norður að Heiðaá og Melrakkaá í upptökum þeirra beggja, og vestur að Fossá fyrir vestan Laxárklettsmýrar, allt fram að Gráhól.[1]

Því næst er tekið fram að kirkjan eigi þessa skóga: Þorsteinshöfða, Maríuhrís í Tungufellslandi, Hellisskóga, Álftavelli og Knosa, Reykdæling og Lúcíuhöfða, Kambinn og „kringumliggjan pláz". Bréfinu lýkur á þeim orðum að kirkjan eigi beit um tiltekinn tíma í Hörgsholtslandi og Þverspirnu. Undir þessar yfirlýsingar ritar presturinn einn, séra Steindór Briem. Landamerkjabréfinu var þinglýst að Gröf 10. júní 1885 en ekki kemur fram í heimildum hvort viðbætur prestsins hafi fylgt þar með.[2]

Þrátt fyrir þessa viðbót í landamerkjabréfinu um Hrunaheiðar er ekki að sjá að þær hafi verið skráðar sérstaklega í fasteignamatsbækur eins og þó eru dæmi um varðandi önnur heiðalönd (t.d. Tunguheiði í Biskupstungum) og ekki heldur í afsals- og veðmálabækur sýslumanns. Í fasteignamatsbók frá 1918 er þó komist svo að orði um Hruna undir liðnum ýmislegt:

> Jörðinni fylgir mótak í Ásslandi og skógarítak í Tungufelli (til heimilisþarfa). Laug í Áss landi er heimilt að nota. Heiðarland fylgir, sem ekki er notað vegna erfiðleika.[3]

Hrunaheiðar eða „upprekstrarlands" Hruna er einnig getið í athugasemdum í fasteignamatsbókum frá 1932 og 1942.[4]

6.5. Hrunakrókur

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1709) kemur fram að Hrunakrókur hafi verið hjáleiga frá elstu manna minni og til þess Hekla gaus síðast 1693. Þar er Hrunakrókur talinn með eyðihjáleigum Hruna og sagt að hann hafi staðið „geysilángt norður í Hruna landareign".[5] Ekki er vitað hvernig Hruni eignaðist Hrunakrók. Ein tilgátan er sú að Hrunakrókur hafi verið eign Kaldbaks áður en Kaldbaksland var lagt til Hruna, sennilega um það leyti sem kirkja var þar stofnuð.[6] Einnig kemur til greina að Hrunakrókur hafi komist undir Hruna þegar bóndinn í Hörgsholti gaf staðnum Laxárgljúfur (sbr. kafla 6.4.). Jafnframt hefur verið vísað til þeirra munnmæla í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns að í Hrunakróki hafi Hrunastaður fyrrum verið.[7] Þessi munnmæli hafði Árni Magnússon vafalítið eftir séra Daða Halldórssyni en eftir honum skráði Árni m.a. eftirfarandi frásögn:

> Eyðijarðir við fjallgarðinn fyrir norðan byggð, sem eldur úr Rauðukömbum í Eystra-Reppsafrétt er sagt að eytt hafi, eru þessar: Forni-Runi, er nú er kallaður Runa-Krókur, norðast, austur við Stóru-Laxá, af byggð liggjandi, og hefur síðan byggður verið allt til síðasta Heklu slags, er sagt tekið hafi nafn af gili eður gróf þeirri, er frá bæjarstæðinu liggur til landnorðurs, djúpt og þröngt, bæjarleiðarlengd.[8]

Í Jarðabók Árna og Páls er minnst á önnur munnmæli en samkvæmt þeim áttu Miðfell, Arnórs-

1 Skjal nr. 86.
2 Skjal nr. 268.
3 Skjal nr. 251.
4 Skjöl nr. 272-275.
5 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 259.
6 Helgi Þorláksson 1998, s. 50.
7 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 255.
8 Árni Magnússon, 1955: „Chorographica Islandica." *Safn til sögu Íslands og íslenskra bókmennta,* I.2. Reykjavík. S. 41.

staðir og Grímsstaðir báðir að hafa átt kirkjusókn til Hrunakróks.[1] Sú tilgáta hefur verið sett fram að í Hrunakróki hafi snemma risið kirkja sem hafi þjónað nærliggjandi byggð báðum megin Stóru-Laxár. Í þessu sambandi er bent á að Laxárdalur austan Stóru-Laxár hafi til skamms tíma átt kirkjusókn að Hruna og tilheyrt Hrunamannahreppi.[2] Hrunakrókur á þá að hafa lagst í eyði seint á 11. öld eða í byrjun 12. aldar, e.t.v. í Heklugosinu 1104, og ný kirkja reist á þeim stað þar sem bærinn Hruni stendur nú.[3] Þetta er þó umdeild kenning.[4] Hrunakróks er ekki getið í uppskrift máldaga frá tímum Odds biskups Einarssonar (1589-1630) og ekki heldur í jarðabókunum frá 1686 og 1695 enda ekki venja að tilgreina þar aðrar jarðir en lögbýli. Erfitt er því að segja til um hvenær sá hjáleigubúskapur hófst í Hrunakróki sem greint er frá í Jarðabók Árna og Páls.

Í vísitasíubók Finns Jónssonar og Hannesar Finnssonar 29. september 1756 er ekki minnst á Hrunakrók en býlið er nefnt í jarðamati sem gert var á árunum 1800-1803. Þar er Hrunakrókur sagður jörð frá Hruna og verðmæti bústofns ásamt útigangi 5 hndr. og 18 álnir.[5] Hrunakrókur kemur einnig fyrir í lögfestu prestsins í Hruna frá 20. maí 1809. Þar stendur orðrétt:

> Hér med lögfesti eg undirskrifadur Prófastur í Arnes-Sýsslu og Prestur ad Hruna Jördina Hrunakrók liggiandi [í] Itre-Repp innann Arness Sýsslu, Hruna Kyrkiu tilheirandi med Túnum sem Engium, Skógi sem Veidi, samt öllum Landsnytium til ytstu Landamerkia, sem adrar Jardir éga á móti, sem og so miklum Heyskap fyrir austann Laxá hina meiri á Flóamanna afrétti sem Hrunakróks-ábúandi hef‹ur› þrek til og áður hefur ad fornu og níu og fyrir Manna Mynni þar tídkadur verid frá [o]ftnefndum Hrunakrók. Fyrirbíð eg hverium sem einum [o]ftnefnda Jörd Hrunakrók með öllum hennar hér tilteknum Giædum ad Nytka edur brúka, eda í nockru sér hagníta, utann mitt Lof eður Leifi tilkomi, sem og réttann Hrunakróks Ábúanda í nockru hindra í leifilegri Brúkun nockra hér tiltekinna Jördunni tilheirandi Giæda.[6]

Um slægjuland það austan Laxár sem getið er um í lögfestunni voru þá deilur milli prestsins í Hruna annars vegar og Flóa- og Skeiðamanna hins vegar sem töldu slægjulandið vera í afrétti þeirra. Deilum þessum lauk með samkomulagi á þá leið að presturinn í Hruna afsalaði sér réttinum til að nýta slægjurnar austan Laxár gegn bótum (kýreldi) frá Flóa- og Skeiðamönnum.[7] Greiðsla fyrir slægjulandið hélst fram á 20. öld. Í úttekt Hrunaprestakalls 24. júní 1905, sem skráð er í vísitasíubók prófasta í Árnessýslu, segir m.a. um hjáleiguna Hrunakrók: „Landskuldin af Hrunakrók, 40 álnir, er borguð af Skeiða- og Flóahreppum fyrir afnot af nokkru af Hrunakrókslandi sem afrétt (er það austan Laxár).“[8]

Í Jarðatali Johnsens frá 1847 er Hrunakrókur sagður eign Hrunakirkju en um dýrleika er ekki getið. Samkvæmt Nýrri jarðabók frá miðri 19. öld var jörðin 7,9 hndr.[9]

Landamerki Hrunakróks er að finna á skjali með landamerkjum Hrunakirkjujarða (sjá kafla 6.4.), undirrituðu 12. maí 1885:

> Að austan ræður Stóralaxá frá Þverármynni, norður þangað er Stiggil fellur í hana, þaðan bein lína vestur að Þverá, í Vörðu sem við hana stendur, að vestan Þverá niður í Stórulaxá.[10]

1 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 249.
2 Sigurjón Helgason 1990, s. 38-39.
3 Sigurjón Helgason 1990, s. 39.
4 Sbr. Helgi Þorláksson 1998, s. 50-51.
5 Skjal nr. 255.
6 Skjal nr. 252 (5).
7 Skjal nr. 252 (5-13). Sbr. mál nr. 6/2000, k. 6.2.1.
8 Skjal nr. 251 (a).
9 *Jarðatal* 1847, s. 66. *Ný jarðabók* 1861, s. 22.
10 Skjal nr. 86.

Landamerkjabréfi Hrunajarða var þinglýst 10. júní 1885 að Gröf.[1]

Heimildir benda ekki til annars en að nokkuð samfelld búseta hafi verið í Hrunakróki frá því að jarðarinnar er fyrst getið og þar til hún fór endanlega í eyði 1902.[2] Hrunakrókur komst síðar undir forræði ríkisins eftir að lög um laun sóknarpresta, nr. 46/1907, tóku gildi, sbr. einnig lög um sölu kirkjujarða, nr. 50/1907.[3]

Enda þótt jörðin væri komin í eyði var hún skráð í fasteignamatsbækur, síðast árið 1932. Í fasteignabókunum 1916 og 1922 var Hrunakrókur talinn 1200 kr. virði. Á sama tíma var Hruni metinn á 4200 kr. Í fasteignabókinni 1932 er þessi athugasemd neðanmáls um Hrunakrók: „Einnig notað af Skeiðahreppi og öllum Flóahreppum.“[4] Í fasteignamatsbókinni 1942 er Hrunakróks að engu getið og ekki eftir það.

6.6. Kaldbakur

Í máldögum Hrunakirkju frá 14. öld kemur fram að kirkjan á staðnum átti þá Kaldbak „til forsia“, eins og komist er að orði (sjá kafla 6.4.). Jörðin var talin 20 hndr. árið 1686 en ekki nema 10 hndr. í jarðabók 1695.[5]

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1709) er dýrleikinn sagður óviss en landskuldin (120 álnir) gæti bent til þess að jörðin hafi þá verið 20 hndr. Þar kemur fram að jörðin hafi spillst af völdum Heklueldа og var þá létt af henni þeirri kvöð, sem mannslán var, metið á 20 álnir. Á heyjum var hægt að fóðra 6 kúa þunga. Jörðin er sögð hagagóð á sumar og útigangsgóð á vetur og skógur „til stórrar hjálpar með heyi geldum nautpeningi til viðurlífis“. Land átti jörðin til Stóru-Laxár en að laxveiði varð ekki stórt gagn vegna gljúfra og stórgrýtis í ánni.[6]

Jörðin er ekki metin til dýrleika í Jarðatali Johnsens 1847 en í Nýrri jarðabók 1861 er hún reiknuð 19,8 hndr.[7]

Elsta heimild um landamerki Kaldbaks mun vera bréf frá 10. maí 1557. Þá var ekki við annað að styðjast um landamerkin en „flestra manna sogn“ og vildi staðarhaldari (beneficiarius) Hruna, séra Björn Ólafsson, taka af öll tvímæli með því að fá nafngreinda menn til að fara í áreið:

> … og fyrer þann skulld at nuckur en mann giordi i millum nefndra iarda rugl þad afladi til tvimæla. ridum vier til þeirra merkia sem flester baru æt æfinlega hefdi halldin verit. fyrst i þann nupp er kalladr var Malstadanupur[8] og þar hefdi adur æfinlega halldin verit landamerki i mille greindra iarda Hordzholltz og Kalldbagkx framan under midium Malstadanup og sionlending austur i Laxaa. þadan og onur sionlending vestur i minne Laxaa. Sðmuleidis i millum Hrauna [Hruna] og Hordzholltz sem æfinlega hefdi kallat og halldit verit i midium Skalanup og sionlending austur i Markartiorn. þadan og i storu Laxaa. En vestur ur midium skrifaudum Skalanup i Brenneklif og vestur i minne Laxaa i kelldufarit fyrer nedan Tinnuberg. þat adur hefdi tvimæli alldri a leikit aa þessum nefndum landamerkium uppaa badar sidur. nema af adrskrifaudum einum manne er Stefan heiter. Syndizt oss þesse opptskrifaut landamerki uppaa badar sidur skiælleg [skjalleg] med sonum [sönnum] og hreinum sionlendingum uppaa allar sidur og æfinlega hier epter halldazt mega og skulu obrigdanlega.[9]

1 Skjal nr. 268.
2 *Sunnlenskar byggðir* 1, s. 230. *Hrunamenn* 1999, s. 150-152.
3 Skjal nr. 249.
4 Skjal nr. 273.
5 Björn Lárusson 1967, s. 110.
6 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 255-256.
7 *Ný jarðabók* 1861, s. 22.
8 Útgefandi Fornbréfasafns telur þetta afbökun á „Másstaðanúpur“ (*Íslenskt fornbréfasafn.* 13. b. Reykjavík 1933-1939. S. 836).
9 *Íslenskt fornbréfasafn* 13, s. 196-197.

Landamerkjalýsing þessi er skrifuð nánast óbreytt upp í áðurnefndri vísitasíubók Brynjólfs biskups Sveinssonar 1644. Í vísitasíubókinni kemur einnig fram að biskupinn bar þessa landamerkjalýsingu undir séra Daða Halldórsson í Hruna og játaði presturinn því að hún væri samhljóða hefðinni.

Landamerkjum Kaldbaks er lýst ásamt landamerkjum annarra Hrunakirkjujarða í bréfi sem undirritað var 12. maí 1885 (sbr. kafla 6.4.):

> Að austan ræður mörkum Stóralaxá frá Vithalagilsmynni norður að Þverármynni, síðan Þverá upp fyrir Þverárgljúfur að Einbúa, þaðan bein lína vestur í Kluptaá og er í þeirri stefnu Varða á Vörðuhól framan á Borgardalsás; ræður svo Kluptaá niður í Litlulaxá fram á móts við Vörðu hæst uppá Skrautholtahlíðinni ytri; þaðan bein lína til austurs í Stórulaxá við Vithalagilsmynni, en í þeirri stefnu eru Vörður framan á Máldagahnúk á Bangarholti, Smirilshamri og Markakistu, norðan á Árfellinu.[1]

Kaldbakur komst undir forræði ríkisins eftir að lög um laun sóknarpresta tóku gildi 1907. Á Kaldbaki hefur verið stundaður búskapur frá miðöldum og á síðari árum með sérstöku byggingarbréfi landbúnaðarráðuneytisins. Af heimildum kemur einnig fram að jörðin hefur verið veðsett með veðleyfi frá ríkinu. Árið 2000 seldi landbúnaðarráðherra, f.h. jarðadeildar landbúnaðarráðuneytisins, Ásgeiri Gestssyni „eignarhluta ríkisins í jörðinni Kaldbaki“ eins og komist var að orði. Um landamerki jarðarinnar var vísað til landamerkjaskrár Árnessýslu.[2]

6.7. Kluftar (Kluftir)

Klufta er ekki getið í máldaga Gísla Jónssonar um eignir Hrunakirkju frá um 1570. Í einu þeirra handrita sem útgefandi máldagans studdist við (JS 143, 4to) er þó komist svo að orði: „Klytta og äs heimaland og Berghyl til forræda.“[3] Í þessu sambandi má geta þess að Hruni eignaðist Berghyl þegar árið 1488 þegar Árni Snæbjarnarson, prestur í Hruna, gaf kirkjunni á staðnum jörðina til heiðurs guði og nafngreindum dýrlingum hans.[4] Jörðin Kluftar var skráð eign Hrunakirkju í jarðabók 1597.[5] Samkvæmt jarðabók frá 1686 voru Kluftar 16 hndr. og 160 álnir að dýrleika en ekki nema 6 hndr. og 80 álnir árið 1695.[6]

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1709) er dýrleikinn sagður óviss. Jörðin hafði þá enn ekki náð sér eftir þau áföll sem hún varð fyrir af völdum Heklueldа í lok 17. aldar. Landskuldinni var þó ekki breytt heldur var leigukúgildum fækkað úr fimm í fjögur. Tekið er fram að land jarðarinnar gangi til Litlu-Laxár en veiði hafi ekki verið til stórra gagnsmuna sökum stórgrýtis í ánni. Á heyjum var þá hægt að fóðra 5 kúa þunga og stórlega vetrarhart var á jörðinni að sögn Jarðabókarinnar.[7]

Í jarðarmati frá byrjun 19. aldar er ekki greint frá dýrleikanum en tekið fram að ekki þurfi að lækka jarðarmatið því að útigangur sé góður. Eigi að síður voru skriðuföll sögð spilla útlendi.[8] Bústofn var þá metinn á 7 hndr. og 60 álnir en útigangur á 1 hndr. og 18 álnir.[9]

---

1 Skjal nr. 86.
2 Skjal nr. 248.
3 *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 650-651.
4 *Íslenskt fornbréfasafn.* 6. b. Reykjavík 1900-1904. S. 647-648.
5 *Kirkjueignir á Íslandi* 2, s. 86.
6 Björn Lárusson 1967, s. 110. Jörðin er þar nefnd Kluftir. Þannig er hún einnig skráð í veðbókaregistur og í greinargerð kirkjueignanefndar (sbr. *Kirkjueignir á Íslandi* 2, s. 86).
7 *Jarðabók Árna og Páls 2*, s. 256-257. Jörðin gekk á þessum tíma undir heitinu Kluttar en Árni Magnússon leiðrétti það í Kluftar. Í Gjörðabók fasteignamatsnefndar í Árnessýslu (staðfest 20. mars 1916) er þessi athugasemd við nafnið Kluftar: „Svo nefnt í sveitinni. Ef til vill réttara að taka upp nafnið Kluftir, kvenkyns („Kluftar“ hafa flestir karlkyns). Viðbót: Jb. Á.M. hefir Kluttar eða Kluftar. Má það vel una við hið síðara“ (skjal nr. 251).
8 „Skredfald paa Udmarken.“
9 Skjal nr. 255.

Í Jarðatali Johnsens 1847 eru Kluftar ekki metnir til dýrleika en samkvæmt Nýrri jarðabók 1861 var jörðin 17,8 hndr.

Landamerkjum Klufta er lýst í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða frá 12. maí 1885 (sbr. kafla 6.4.):

> Að vestan ræður Litlalaxá frá Kluptaármynni norður á móts við Vörðu á Moshól; úr þeirri Vörðu bein lína í Vörðu á Markhól, sem er fyrir norðan Launvatn að austanverðu; úr þeirri Vörðu bein lína í Kluptaá í Borgardalsgljúfri þaðan Kluptaá niður í Litlulaxá.[1]

Með vísan í lög nr. 50/1907, um sölu kirkjujarða, seldi ráðherra Íslands ábúandanum, Jóhanni Jónssyni, jörðina Klufta til eignar með öllum gögnum og gæðum án nokkurs álags. Þó var undanskilið „námar, sem eru í jörðu eða síðar kunna að finnast þar, sem og vatnsafl alt og notkunaraðstaða þess í landi jarðarinnar“. Samningi þessum var þinglýst 29. apríl 1919.[2]

Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins var jörðin framseld með hefðbundnum hætti og veðsett.[3] Jóhann lét af búskap 1930 og árið 1954 fór jörðin í eyði. Árið 1957 seldi eigandi og síðasti ábúandi Klufta, Gestur Guðbrandsson, Hrunamannahreppi jörðina ásamt öllum gögnum og gæðum sem henni fylgdu.[4]

6.8. Tungufellstorfa, þ.e. Tungufell, Jaðar I (Hamarsholt) og Jaðar II

Í máldaga sem talinn er vera frá 1331 segir að kirkjan í Tungufelli eigi svo mikið í heimalandi sem prestskyld heyri til.[5] Sama frásögn kemur fram í máldaga Vilkins Skálholtsbiskups frá 1397 og er endurtekin bæði í máldaga Gísla biskups Jónssonar frá um 1570 og vísitasíubók Brynjólfs biskups Sveinssonar frá 1644.[6] Í máldaga sem talinn er frá 1553 er því reyndar haldið fram að kirkjan eigi 40 hndr. í heimalandi en það fær varla staðist í ljósi annarra heimilda.[7] Tekjur af eignarhlut kirkjunnar hefur átt að nægja til að greiða presti laun og má því ætla að hann hafi verið um 16 hndr. Ef tíundartekjur prestsins í Tungufelli, sem á þessum tíma voru um 40 álnir á ári, eru reiknaðar til frádráttar hafa 12-13 hndr. í heimalandi dugað kirkjunni. Heimildir frá 17. öld greina hins vegar frá því að kirkjan hafi átti 10 hndr. í heimalandi.[8] Aðrar eignir kirkjunnar í lok 14. aldar voru tvær kýr, 21 ær og kirkjugripir.

Tungufell var talið 20 hndr. jörð í jarðabókunum 1686 og 1695 og einnig í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1709). Að viðbættum kirkjuhlutanum, 10 hndr., var samanlagt verðmæti jarðarinnar 30 hndr. Kirkjan í Tungufelli var annexía frá Reykjadal og var embættað þar þriðja hvern sunnudag. Hún hefur því verið það sem kallað var „fjórðungskirkja“.[9] Dýrleikinn er óbreyttur í Jarðatali Johnsens 1847 en samkvæmt Nýrri jarðabók sem staðfest var 1861 reiknaðist Tungufell 36,7 hndr. að dýrleika.[10]

Tungufell hefur að mörgu leyti verið góð bújörð ef dæma má af lýsingu hennar í Jarðabók Árna

1 Skjal nr. 86.
2 Skjal nr. 308. Sbr. *Kirkjueignir á Íslandi* 2, s. 86.
3 Skjal nr. 285.
4 Skjal nr. 71.
5 *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 667.
6 *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 42. *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 649. Skjal nr. 243.
7 *Íslenskt fornbréfasafn* 12, s. 660.
8 Sjá t.d. vísitasíubók 9. maí 1670: „Hún á eftir máldögum so mikið í heimalandi sem prestskyld heyrir til. Hefur talað verið mundi vera x [hundruð]. Hvört satt er eða ekki kunna menn nú ei skýrlega að segja“ (skjal nr. 243 (2)). Hér ritað með nútímastafsetningu.
9 Björn Lárusson 1967, s. 111. *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 270.
10 *Jarðatal* 1847, s. 66. *Ný jarðabók* 1861, s. 22 (þar er hið forna mat Tungufells skráð 40 hndr).

og Páls. Á heyjum var hægt að fóðra 8 kúa þunga. Útigangur var sagður „forgóður“ á vetur fyrir fé og jörðin hin hagabesta á sumar „og á land miklu meira en hún þyrfti“.[1] Áður en Hekla gaus var skógur meira en nógur fyrir jörðina og seldur til kolagjörðar og raftviðar „og reiknaður einn með bestu skógum“. Gnægð var af gráviði (humalviði) í landareigninni til drýginda við hey. Hruna- og Reykjadalskirkjur áttu þá skógarítök í Tungufellslandi, Hrunakirkja þar sem heitir Maríuhrís og Þorsteinshöfði en Reykjadalskirkja þar sem heitir Lúsíuhöfði.[2] María mey var einn af verndardýrlingum Hrunakirkju og er þaðan nafnið Maríuhrís komið. Lucíuhöfði var kenndur við heilaga Lucíu sem var heiðruð sérstaklega í Reykjadalskirkju.[3]

Í vísitasíubók Brynjólfs biskups Sveinssonar 13. ágúst 1644 er gerð grein fyrir eignum kirkjunnar og er þar m.a. vísað í fyrrnefndan máldaga Vilkins biskups frá 1397. Um frekari eignir kirkjunnar óskaði biskupinn eftir vitnisburði umboðsmanna hennar. Daginn eftir var tekin saman önnur greinargerð um eignir kirkjunnar og þar stóð m.a.:

> Hún a effter Visitatiu bokenne afriett firer nordan Votn J mots vid Skalhollt, Torffastadi og Haukadal jafnmiked allar Skogar tungu Vnder Blafelli og annan a Burfells halse heiði alla firer Sunnan gotur á mots vid Hola. Þetta allt effter nefndre visitatiu bók.[4]

Eignir þessar eru ekki skráðar í vísitasíubókum biskupanna Finns Jónssonar og Hannesar Finnssonar (18. öld) og er svo að sjá sem þeir hafi borið brigður á tilkall Tungufellskirkju til afréttarins norðan vatna í Biskupstungnahreppi enda áttu þeir sem umboðsmenn Skálholtsstaðar þar hagsmuna að gæta.

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns (1709) er þessi frásögn um Jaðar:

> Partur úr Tungufelli heima sem áður er skrifað og stendur samtýnis við heimajörðina. Biskupinn Mag. Brynjólfur Sveinsson bygði fyrstur þennan bæ fyrir 38 árum og ljet honum skifta úr jörðunni að töðum og engjum; hagar eru til fjelags.[5]

Hér er verið að vísa til þess að 23. nóvember 1669 keypti Brynjólfur biskup fjórðung kaupahlutans (þ.e. bóndahlutans) í Tungufelli og fékk að auki til forráða fjórðung úr kirkjuhlutanum. Slík skipting á kirkjuhluta var mjög óvenjuleg og virðist í fljótu bragði hafa verið erfið í framkvæmd. Í vísitasíu frá 9. maí 1670 er því þó lýst nákvæmlega hvernig þeir áttu að deila með sér ábyrgðinni á varðveislu kirkjunnar, bóndinn á jörðinni og Brynjólfur biskup.[6] Jarðarpart þennan í Tungufelli gaf biskupinn síðan Sveini Torfasyni „í minningu föðurnafns síns“ og þar til forráð yfir fjórðungi kirkjueignarinnar sem var 2 ½ hndr. af 10 hndr. Þannig mun jörðin Jaðar hafa orðið til.[7] Hún var 5 hndr. að dýrleika og leigukúgildi 3 ½ árið 1703.[8]

Í Jarðabók Árna og Páls er dýrleiki Jaðars ekki tíundaður sérstaklega en að öðru leyti virðist honum lýst sem sjálfstæðri jörð. Jaðars er þó ekki getið sem sjálfstæðrar jarðar hvorki í jarðabókinni 1686 né 1695. Í Jarðabók Árna og Páls kemur fram að Jaðar reiknaðist fjórðungur úr heima-

1 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 271.
2 Í jarðabók Árna og Páls er ritað Reykjardalur. Einhver ágreiningur virðist hafa risið á 17. öld um það hvort Tungufell eða Hrunakirkja ætti Þorsteinshöfða, sbr. skjal nr. 247 (uppskrift af eignaskiptum á Tungufelli 9. maí 1670) og skjal nr. 243 (úr vísitasíu 9. maí 1670).
3 Sbr. *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 664, 666.
4 Skjal nr. 243.
5 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 271.
6 Skjal nr. 243 (2).
7 *Jarðabréf frá 16. og 17. öld. Útdrættir*. Reykjavík 1993. S. 11-12.
8 *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns.* 13. b. *Fylgiskjöl*. Reykjavík 1990. S. 365.

jörðinni Tungufelli en hún var metin ásamt Jaðri og Hamarsholti samtals 30 hndr. Hamarsholt var þá að sögn Jarðabókarinnar „gömul hjáleiga frá Túngufelli“ og taldist fjórðungur jarðarinnar að meðtöldum Jaðri. Þessi 30 hndr. skiptust þannig að 20 hndr. voru bóndaeign en 10 hndr. í heimalandi átti kirkjan. Í jarðamati frá byrjun 19. aldar er bústofn jarðarinnar ásamt útigangi metinn á 8 hndr. og 18 álnir.[1] Nafn jarðarinnar kemur hins vegar ekki fyrir í Jarðatali Johnsens og ekki heldur í Nýrri jarðabók frá miðri 19. öld en Hamarsholts er getið í þeim báðum. Í Jarðatali Johnsens er þessi athugasemd við Hamarsholt:

> A.M. [Árni Magnússon] telur jörð þessa, með hér greindri lsk. [landskuld] og kúg. [kúgildum], og eins Jaðar (60 al. lsk., 3 kúg.), sem hjáleigur frá Túngufelli, samtals 30 h. að dýrleika en hvorki prestur né hreppstjóri geta Jaðars og prestur eingaungu Hamarsholts.[2]

> Jaðar mun hafa legið undir Tungufelli um miðbik 19. aldar en árið 1860 hófst þar aftur búskapur og hefur haldist síðan.[3]

Skömmu áður en Brynjólfur biskups Sveinsson keypti áðurnefndan fjórðung í bóndahluta Tungufells, nánar tiltekið 10. maí 1669, gaf eigandi jarðarinnar, Ásmundur Guðnason, út svofellda lögfestu:

> Eg Asmundur Gudnason laugfeste her i dag eign mina er Tüngufell heiter liggiande i Hrunamanna Hrepp og i Sjálfrar sinnar kyrkiusökn, akra og tödur, eingiar og sköga, Hollt og haga, Votn og Veidestade, og allar þær landznÿtiar er þui lande fylgia á og fylgt hefur ad fornu og nÿu, til þessara effterskrifadra Ummmerkia, er adrer menn eiga J möte mer, bæde ad ordfullu og lögmale rettu. Enn Ummerkin eru þesse. Huitä ad Vestann frä är mótunum, er dalsä og fossä i hana renna og allt nordur i Buudarä, Sidann rædur Buudarä og austur J Heidarä, Sidann ad nordann Úr Heidarä Siönhending og J fossär drög edur Upptók, Vestan og nordan Under laxär klett, Sidann rædur fossä ad austan og Sunnann allt á möts vid Raudär gil, er nordann Under Raudár klett liggur og Raudä Ür rennur [leiðr. í hdr. fyrir kemur], og rædur so Raudä allt J dalsä, og Ür þui rædur dalsä er rennur J Huitä J ärmótunum, fyrerbid eg hedanaf, huorium manne J ad Vinna edur ser ad nÿta Jnnann þessara ädurskrifadra takmarka edur Ummmerkia, Vtann mitt se lof edur leife til, ad Vitne þinu Þordur Einarsson og Jön Þorläksson Var þesse lógfesta, Upplesenn ad Laxär Holts þinge þann 10 Maji 1669. …[4]

Við eignaskipti jarðarinnar 9. maí 1670 lýsti Ásmundur landamerkjum jarðarinnar á þessa leið:

> Ad Vestann rædur Hvitä frä Tungu spordunum og allt nordur i Budarä, siðann rædur Budarä austur effter i Heidarä, þadann siön hending suður effter í fossärdróg, edur Upptók, Vestann og norðann hallt Við Laxär klett, sidann rædur fossä merkium framm ä möts vid Rauðärgil, sidann rædur Raudä er rennur úr Raudärgile nordann under Rauðärklett allt í dalsä, sidann ræður dalsä Vestur í Hvitä, Innann þessara landamerkia eignast Biskupen allann fjórdung allra landsgagna og gæda sem Jarðeigandi mä framast ad lógum hafa, brúka edur byggia mots vid þria hlute Asmundar.[5]

Í sóknalýsingum séra Jóns Steingrímssonar frá 1840 er einnig vikið að norðurmörkum jarðarinnar en þar segir um Búðará að hún skilji afrétt frá byggðarhögum en Heiðará afrétt frá Hrunaheiðum.[6]

1 Skjal nr. 255.
2 *Jarðatal* 1847, s. 66.
3 Sbr. *Hrunamenn* 1999, s. 72.
4 AM 281 fol., s. 178. Sbr. skjal nr. 247 (2) (Lbs. 1090 4to, s. 711-712). Lögfestan er varðveitt í staðfestu afriti frá 30. maí 1675.
5 Skjal nr. 247 (3) (Lbs. 1088 4to, s. 532-533).
6 *Árnessýsla* 1979, s. 119, 121.

Þegar eignarskiptin voru um garð gengin lét biskupinn lögfesta sinn hluta eignarinnar með svofelldum orðum:

> Eg Olafur Gíslason I fullnadar umbodi Biskupsens M. Bryniólfs Sveinssonar vottudu og handsóludu lógfesti her i dag ad Tungufells kyrkiu Eignar Jórd hans allan fjördung úr Jórdunne Tungufelli J Runamanna Repp og sjalfrar sinnar kyrkiusökn, Tóduvóll og Eingiar effter þvi sem eignarskiffte eru þar ägeingenn, Item sköga alla ad fjördunge skiffta og oskiffta, hollt og haga, vótn og veidestódur og allar Landsnytiar, sem þessari jórdu Tungufelle eiga og meiga framast ad lógum fylgia, ad fullum og óllum fjördunge til ytstu ummerkia möts vid adrar jardir. Lógfeste eg þessa Jórd Tungufells fjördung aldeilis Itakalausa, ad undann teknum Runa kyrkju sköge I Þorsteinshóffda og Mariuhríse og Reykjadals kyrkju sköge i Luciu höffda og Hlidar hríse, óllu þessu til staddra, Vissra og tiltekinna Landamerkia. Enn Tungufell á þo land allt undir óllum þessum skoga Itókum. Fyrerbíð eg hvórium Manne i þessum lógfestum Tungufells fjördunge I ad yrkia og vinna, yrkia og vinna ad leyfa, eda lata ad minna hlut og meira, utann Biskupsens sie lof og leyfe til, að vitne þinu Asmundur Gudnason og þinu Gissur Biarnason og allra þeirra erlegra manna er orð min heyra.[1]

Þessi lögfesta var lesin upp að Tungufellskirkju 25. maí 1671 og undirrituð af tilkvöddum vottum.

Ástæða er til að vekja athygli á því sem fram kemur í lögfestu biskups að fyrrnefnd skógarítök kirknanna í Hruna og Reykjadal voru í bóndahluta hennar, þ.e. þeim hluta jarðarinnar sem skipt var.

Landamerkjabréf Tungufells, Jaðars og Hamarsholts var undirritað 3. júní 1885 og samþykkt af ábúanda jarðarinnar Hlíðar:

> Að framan ræður Dalsá, þaðan er hún fellur í Hvítá, norður þangað, er Rauðá rennur í hana, þaðan bein stefna í Vörðu á Dagmálakletti, þaðan sjónhending í Hlíðarfoss í Fossá, síðan Fossá í Vörðu í Fossárdrögum, þaðan sjónhending í Vörðu við Melrakkaá framan við Stóraversöldu; síðan Melrakkaá þangað til hún rennur í Búðará, og Búðará þar til hún fellur í Hvítá, og Hvítá niður að Dalsármynni.[2]

Í landamerkjabréfinu eru enn fremur ítrekuð fyrrnefnd skógarítök Hrunakirkju í Tungufellslandi. Bréfið var fært inn í þinglýsingarbók 10. júní sama ár.

Snemma á 20. öld voru vatnsréttindi Tungufells í Hvítá seld h/f Sleipni og eignaðist Ríkissjóður Íslands þau 1945.[3]

Árið 1912 var reist afréttargirðing á landi Tungufells og Jaðars og var greidd leiga fyrir afnot af því landi þessara jarða sem lá innan girðingar.[4]

Jarðirnar Tungufell, Jaðar og Hamarsholt mynduðu saman svonefnda Tungufellstorfu og virðist hún a.m.k. í byrjun 20. aldar hafa verið í eigu sama manns.[5] Hamarsholt fór í eyði 1875 eftir að hafa verið í byggð nær samfellt frá 17. öld og ef til vill lengur.[6] Í jarðamati frá 1916 er Hamarsholt talið með Jaðri en eigandinn var hinn sami og Tungufells.[7]

Árið 1935, 17. janúar, fóru fram skipti á jörðunum Tungufelli og Jaðri og var eyðibýlið Hamarsholt látið fylgja Jaðri.[8] Af gögnum má ráða að báðum jörðum hafi fylgt óskipt hlutdeild í Gullfossi en þeirri eign verið afsalað til ríkissjóðs árið 1945.[9] Sérstakt landamerkjabréf var gert árið 1953 um mörkin milli Tungufells og Jaðars og var því þinglýst 4. maí:

1 AM 279 fol., s. 340. Sbr. skjal nr. 247 (3) (Lbs. 1088 4to, s. 535).
2 Skjal nr. 23.
3 Skjal nr. 297.
4 Sbr. skjal nr. 259.
5 Sbr. skjal nr. 32.
6 *Göngur og réttir.* 2. b. Bragi Sigurjónsson bjó til prentunar. Önnur prentun aukin og endurbætt. Akureyri. S. 141.
7 Skjal nr. 251.
8 Skjal nr. 43.
9 Sbr. skjöl nr. 36 (a), 39 (a) og 41.

> Mörkin liggja frá Hvítá nokkru fyrir norðan Breiðuveitubakka, eftir girðingu, sem skilur túnin að Sléttatúnsbrún. Þaðan sjónhending að vörðu á Háöldu, og í vestasta gilið í Stóruþverbrekkum. Síðan eftir gilinu upp á brún, og þaðan beina línu á Halldórshamar. Frá Halldórshamri eftir gili, sem er norðan við Stóruskóga, að Dalsá. Dalsá er í mörkum frá gilinu í melhrygg, sem hún rennur í gegnum, milli Innri-Mýra og Melrakkatungna. Þaðan eru mörkin sjónhending í Melrakkaklif. Jaðar á landspildu norðan við Dalsá. Mörkin eru frá Kirkjuhyl upp brúnina austan við Bolateig, að beinni stefnu um Markhól á Strítás. Sú stefna ræður frá Bolateig að Kili. Svo liggja mörkin meðfram Kjölnum, að vestan, að Dalsá neðan við Skógarvað.[1]

Þetta sama ár, 2. maí 1953, afsalaði Guðni Jónsson, bóndi á Jaðri, syni sínum, Guðbergi Guðnasyni, hálfa eignarjörð sína ásamt vatnsréttindum, gögnum og gæðum sem þeim hluta fylgdu og með þeim landamerkjum sem tilgreind eru í afsalinu. Síðar sama ár fékkst nafntökuleyfi fyrir hinn selda jarðarhluta og nefndist hann eftir það Jaðar II.[2] Ný landamerkjalýsing milli Jaðars I og II var samþykkt 1. mars 1978. Þar kemur fram að Jaðar I var í landi eyðibýlisins Hamarsholts en Jaðar II var það land sem fylgdi Jaðri meðan Hamarsholt var í byggð.[3]

Árið 1978, 29. mars, afsalaði Guðbergur Guðnason til Hrunamannahrepps öllu landi Jaðars sem lá fyrir innan afréttargirðingu, að engu undanskildu. Var þá afréttargirðingin frá Dalsá að Hvítá mörkin milli afréttar Hrunamannahrepps og Jaðars.[4]

Í afsals- og veðmálabókum kemur fram að eftir gerð landamerkjabréfsins 1885 hafa jarðir í Tungufellstorfu framselst með hefðbundnum hætti og verið veðsettar.[5] Þar hefur einnig farið fram búskapur og öll venjuleg landnýting sem honum fylgir.

6.9. Hrunamannaafréttur

Í Vilkinsmáldaga 1397 er þess getið um Hóla (þ.e. Hrepphóla) að jörðinni heyri til „alls fiar afriettur j Sandafell oc annar til þorarinsstada.“[6] Þetta er síðan endurtekið í yngri máldögum kirkjunnar.[7] Svipuð frásögn er í Jarðabók Árna og Páls 1709: „Afrjettir tvær á staðurinn, aðra fram úr eða norður úr Ytra Hrepp, þar sem Þórarinsstaðir eru kallaðir, en aðra í Eystrihreppsmanna afrjett, þar sem heitir Sandafell.“[8] Að öðru leyti er ekki minnst á afréttareign hverrar jarðar en í lok lýsingarinnar á hreppnum kemur þessi frásögn:

> Þegar sleppur Túngufells land, kemur þar norðan fyrir Ytrahreppsmanna afrjett, sem allir hreppsmenn eigu frí, og gengur hann norður undir Blánýpu-jökul. Blánýpujökull er suðvestur hornið af Arnarfells jökli sem er býsna lángur í austur og vestur, og úr honum rennur jökulkvísl sú, er fellur ofan í Hvítá fyrir neðan Skagfirðínga vað, og litar Hvítá. Þennan Blánýpu jökul láta Eyfirðingar á hægri hönd, þá þeir ríða norður eftir.[9]

Nokkru eldri heimild er dómur sem kveðinn var upp á Lambey í Fljótshlíð 30. apríl 1627. Þar segir frá því að Vigfús nokkur Jónsson hafi kært Jón Jónsson, bónda í Rangárþingi, fyrir að hafa „ólöglega brúkað Ytrahrepps afrétt til rótagraptar, jarðarsæringar, troðnings og beitar“. Vigfús var

1 Skjal nr. 24. Engin dagsetning er á bréfinu en fram kemur að það var móttekið til þinglýsingar 4. maí 1953.
2 Skjöl nr. 39 (a), 292, 293.
3 Skjal nr. 294.
4 Skjöl nr. 44 og 291. Afsalinu var þinglýst 19. júní 1978, sbr. skjal nr. 39 (a).
5 Sbr. skjöl nr. 28-35, 36 (a-b), 39 (a-b) og 297.
6 *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 45.
7 *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 617. *Íslenskt fornbréfasafn* 15, s. 653.
8 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 234.
9 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 274.

lögréttumaður í Árnesþingi og hafði skriflegt umboð frá bændum í sveitinni. Í lok apríl kvað Gísli lögmaður Hákonarson upp þann úrskurð að Jón bóndi skyldi greiða sekt fyrir áverka, rót og „landnám að auki“, samtals 34 aura.[1]

Í lýsingu séra Jóns Steingrímssonar á Hruna- og Tungufellssóknum árið 1840 segir um afréttarlöndin að þau séu almenningar að fráteknum Hrunaheiðum er liggi til Hrunastaðar. Jafnframt skýrir hann svo frá að Jökulkvísl takmarki afréttinn að norðanverðu en Búðará aðskilji afrétt frá byggðarhögum. Bak við Kaldbaksfjall og vestur að Litlu-Laxá séu Hrunaheiðar sem Heiðará skilji frá afréttinum.[2]

Í fjárskilareglugerð fyrir hreppana milli Þjórsár og Hvítár sem öðlaðist gildi 1. september 1895 er afréttur Hrunamannahrepps skilgreindur sem svæðið milli Hvítár og Stóru-Laxár. Að öðru leyti fari mörk afréttanna eftir landamerkjaskrám og fornri venju.[3] Í landamerkjabréfi frá 18. apríl 1890 eru skilgreind austurmörk afréttarins á móts við Flóa- og Skeiðamannaafrétt. Bréfið er á þessa leið:

> Landamerki milli afrjettalanda Flóa og Skeiðaafrjetta, og á aðra hönd Hrunamanna afrjettar, sem hjer segir: Laxá ræður frá byggð inní Laxárdrög, þaðan bein stefna í nyrðra Rjúpnafell, þaðan bein lína, í sömu stefnu allt inn að Jökli.[4]

Auk hreppsnefndar Hrunamannahrepps skrifuðu undir bréfið Jón Jónsson vegna Flóa- og Skeiðaafrétta og Þ. Guðmundsson í umboði sýslunefndar Árnessýslu. Bréfið var þinglesið á manntalsþingi að Stóranúpi 2. júní 1890.

Heildarlýsing á mörkum afréttarins er þó ekki eldri en frá 1978:

> Að sunnan afréttargirðing frá Hvítá milli Yllagils og Þorsteinshöfða austur að Stóru-Laxá sunnan Laxárkletts. Að austan Stóra-Laxá frá byggð inn í Laxárdrög þaðan bein stefna, í nyrðra Rjúpnafell, þaðan bein lína, í sömu stefnu allt inn að Hofsjökli. Að norðan Hofsjökull. Að vestan Hvítá frá afréttargirðingu að Jökulfalli, síðan Jökulfall inn í Hofsjökul.
>
> Land sem Jaðar átti á afréttinum ca. 1500 ha. keypti Hrunamannahreppur í mars 1978.
>
> Tungufell á land á afréttinum. Mörkin á því landi eru þessi: Að sunnan afréttargirðing milli Dalsár og Fossár. Að austan Fossá í vörðu í Fossárdrögum þaðan sjónhending í vörðu framan við Stóraversöldu. Að norðan Melrakkaá. Að vestan Dalsá þar sem hún rennur í gegnum melhrygg milli Innri-Mýra og Melrakkatungna, þaðan eru mörkin sjónhending í Melrakkaklif.
>
> Býli voru á afréttinum fyr á öldum, ekki er vitað hvernig það land komst í eigu Hrunamannahrepps en trúlega hefur Hreppurinn keypt landið af ábúendum.
>
> Undir þessa lýsingu ritar oddviti Hrunamannahrepps, Daníel Guðmundsson.[5]

---

1 *Alþingisbækur Íslands.* 5. b. Reykjavík 1922, 1925-1932. S. 143-144. Skjal nr. 306. *Landnám* var sekt fyrir tjón eða ólögmæta nýtingu á fasteign. Samkvæmt norskum lögum skyldi landnámið renna til landeigandans en í Jónsbók er einnig gert ráð fyrir að leigulíða eða öðrum sem nýtti land í annars eigu sé bættur skaði á beit eða heyfeng með landnámi (llb. 6., 16., 23., 32. k.). Fyrir óheimila beit í afrétti skyldi bætt með grasverði og landnámi til þeirra sem afréttinn áttu (llb. 46. k.). (Sbr. Páll Briem, 1899: „Ágangur búfjár.“ *Lögfræðingur. Tímarit um lögfræði, löggjafarmál og þjóðhagsfræði.* S. 66-67. Robberstad, Knut, 1981: „Landnám II.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder.* 10. b. Kaupmannahöfn. D. 210-211. Jakob Benediktsson, 1981: „Landnám II. Island.“ Sama rit, d. 211-212. Ólafur Lárusson, 1980: „Enke. Island.“ Sama rit, 3. b. D. 685. Arup Seip, Didrik, 1980: „Böter. Norge.“ Sama rit, 2. b. D. 535-536).

2 *Árnessýsla* 1979, s. 119, 121.

3 Skjal nr. 240 (4).

4 Skjal nr. 300.

5 Skjal nr. 104. Sbr. *Göngur og réttir* 2, s. 136.

Að lokum skal hér vitnað til þess sem segir um Hrunamannaafrétt í fjallskilasamþykkt fyrir Árnessýslu austan vatna:

> Afréttur Hrunamannahrepps er að vestan milli Jökulfalls og Hvítár í Hofsjökul og úr jöklinum bein lína um Eystra-Rjúpnafell í Laxárdrög og ræður svo Stóra-Laxá austurmörkum.[1]

Heimildir benda til að byggð hafi verið að fornu á afréttinum. Í Jarðabók Árna og Páls eru talin upp nöfn um 14 bæja sem eiga að hafa verið í byggð á afréttinum fyrr á öldum. Árni Magnússon hafði það eftir heimildarmönnum að Tungufell hefði fyrrum verið í miðri sveit.[2] Í lok 19. aldar athuguðu nokkrir áhugamenn um fornleifar rústir þessar og skrifuðu um rannsóknir sínar en frásögn Brynjúlfs Jónssonar frá Minna-Núpi er þeirra merkust að sögn Kristjáns Eldjárns. Brynjúlfur fann ekki nema fimm bæjarrústir eða leifar þeirra og vísbendingar um tvær til viðbótar.[3] Fjórar þeirra hafa orðið eyðingaröflunum að bráð svo að ekki er lengur unnt að athuga þær nánar eins og þó hefði verið þörf á að gera því að fyrri rannsóknir þykja nú um margt ófullnægjandi. Engu að síður taldi Kristján Eldjárn niðurstöður Brynjúlfs trúverðugar, ekki síst fyrir þá sök að hann skyldi bera brigður á gömul munnmæli en slíkt hefði Brynjúlfur ekki gert fyrr en í fulla hnefana. Sjálfur kannaði Kristján Eldjárn fimmtu og efstu bæjarrústina þar sem bærinn Þórarinsstaðir á að hafa staðið. Hann sá þar fyrir sér meðalstórt býli með svefnskála fyrir 12 manns, fjós fyrir 14 nautgripi og fjárhús sem hefur tekið um 150 fjár. Hann gat sér til um að byggð á afréttinum hefði aðeins staðið yfir í stuttan tíma og benti á fyrrnefnda frásögn Vilkinsmáldaga frá 1397 um að Hólakirkja ætti afrétt til Þórarinsstaða.[4] Bærinn hljóti því að hafa farið í eyði fyrir þann tíma, trúlegast eftir Heklugosið um 1300.[5]

Eftir að þessi rannsókn Kristjáns Eldjárns fór fram voru athugaðar rústir á svokölluðum Bug við Hvítá undir Bláfelli á Hrunamannaafrétti og benda þær einnig til að þar hafi verið stundaður búskapur fyrr á öldum.[6]

Aðra heimild og mun yngri um búsetu á afréttinum er að finna í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns:

> Budarár-tunga heitir syðsti jaðar af Ytra Hreppsmannaafrjett, þar bygði býli fyrir nærri 50 árum einn fjörgamall maður, sem alla hans daga hafði af nýúngagirni skrölt frá einni jörð til annarrar, og búið á 27 jörðum, og setti þetta býli þar í óþakklæti, eða, sem nokkrir ætla, með leyfi nokkurra hreppstjóra, og bjó þar hjer um 4 ár. … Heyskapur var enginn, nema það hann sló blettum saman í afrjettinni, en peningurinn lifði á gráviði mestan part.[7]

Síðan segir að hann hafi að fjórum árum liðnum lagt þetta býli í eyði, flutt sig yfir um ána og reist þar annan bæ sem hann kallaði Búðarárbakka. Þar bjó hann í 9 eða 10 ár, í fyrstu afgiftarfrí, en síðustu árin greiddi hann 20 álnir í landskuld.

Í lok 19. aldar var farið að gefa út reglugerðir um venjubundna nýtingu afréttanna, svonefndar fjárskila- eða fjallskilareglugerðir. Frá 20. öld eru til nákvæmar lýsingar á upprekstri og smölun afrétta og er hér við þær stuðst.

Leitir Hrunamanna skiptust í norðurleit og suðurleit sem var aðalleitin. Lagt var í norðurleit

1 Skjal nr. 240 (14).
2 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 274-276.
3 *Árbók Hins íslenzka fornleifafélags* 1896. S. 3-11.
4 Sbr. *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 45.
5 Kristján Eldjárn, 1948: *Gengið á reka. Tólf fornleifaþættir.* Bókaútgáfan Norðri. S. 107-121 (skjal nr. 110).
6 Sveinbjörn Rafnsson, 1977: „Sámsstaðir í Þjórsárdal.“ *Árbók Hins íslenzka fornleifafélags* 1976. S. 110-111.
7 *Jarðabók Árna og Páls* 2, s. 273.

miðvikudaginn í 21. viku sumars og komið á þriðja degi í Gránunes á afrétti Biskupstungnamanna. Þar var smalað með mönnum úr Svínavatnshreppi í Húnavatnssýslu og ráku Hreppamenn fé sitt venjulega sama kvöld austur yfir Jökulkvísl. Í norðurleitum var Jökulkrókurinn smalaður, milli Kerlingarfjalla og Blágnípujökuls, og Hveradalir og einnig svæðið frá Jökulkvíslinni austur að Kerlingarfjöllum.

Suðurleitin hófst föstudaginn í sömu viku og tekinn náttstaður á Geldingatanga við Stóru-Laxá sunnan undir Geldingafelli og skipað í leitir. Árleitin lá vestan við Stóru-Laxá til upptaka hennar, þaðan um Tvískildingsöldu og austur fyrir Grænavatn, sitt hvoru megin Vestra-Rjúpnafells og niður með Fúlá í Leppistungur. Vestur af Árleit voru Grjótaleitirnar. Þar var fremst Hestaver við Stóru-Laxá en austast Digraalda. Í Kvíslarleit var farið sitt hvoru megin við Sælingsdalskvíslina, síðan tók við Geldingafell, Illaver og Illaversalda og farið alla leið inn að Fúlá. Við lok leitar á afréttinum komu allir fjallmenn saman í Svínárnesi og síðan var safnið rekið til byggða. Hafði þá smölun staðið yfir í sex daga.[1]

Árið 1917 seldi hreppurinn Gesti Einarssyni á Hæli öll réttindi til vatns og vatnsafls í Hvítá og þeim ám sem renna í hana á afrétti Hrunamannahrepps.[2] Við þinglýsingu árið eftir var gerð sú athugasemd að af afsals- og veðmálabókum á skrifstofu sýslunnar væri ekki séð að seljandi hefði þinglýsta eignarheimild fyrir því sem selt var.[3]

Landsstjórnin gerði fyrirvara um sölu þessara og fleiri vatnsréttinda 3. apríl 1918 þegar svohljóðandi símskeyti var sent til allra sýslumanna landsins:

> Fossnefndin hefir skýrt Stjrinu frá því, að hún hafi komist að þeirri niðurstöðu, að vatnsrjettindi sjeu ótvírætt almenningseign, þó að einstakir menn einn eða fleiri eigi beitirjett þar, og telur nefndin alla þá sölusamninga ólögmæta, sem hreppsfjelög, er eiga afrjett í óbyggðum, kynnu að hafa gjört um rjettindi, er þau telja sig eiga til vatns og vatnsafls í afrjettum sínum. Samkvæmt þessu skal yður hérmeð tjáð til leiðbeiningar og birtingar fyrir sýslunefndinni (unum) í umdæmi yðar, að landstjórnin vegna landssjóðsins gjörir tilkall til allra vatnsrjettinda á afrjettum, þar sem tveir eða fleiri eiga eða hafa átt saman sumarbeit og geldfjárhöfn.[4]

Annað dæmi um fyrirvara þinglýsingaryfirvalda er við samning sem Hrunamannahreppur gerði 21. október 1965 við Fannborg hf. til viðbótar við samning frá 28. júlí 1964 um leigu á landi í Kerlingarfjöllum undir skíðaskála og „aðrar nauðsynlegar byggingar honum viðkomandi“. Hann er svohljóðandi: „Samkv. afsals- og veðmálabókum Árnessýslu verður eigi séð að leigusali hafi þinglesna eignarheimild að hinum leigðu réttindum.“[5] Annar samningur var gerður milli þessara aðila 20. maí 1973. Þegar hann kom til þinglýsingar, bætti fulltrúi sýslumanns þessari athugasemd við: „Hrunamannahrepp brestur þinglýsta eignarheimild að réttindum þeim er samningur þessi tekur til.“[6]

7. SJÓNARMIÐ ÍSLENSKA RÍKISINS

7.1. Almenn atriði

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að fljótlega eftir að menn komu til landsins hafi komist á hið venjulega landnámsfyrirkomulag germanskra þjóða, að nema land annars vegar til eignar og

1 *Göngur og réttir* 2. b., s. 144-152.
2 Skjöl nr. 108 og 299. Sbr. Sigurður Ragnarsson, 1977: „Fossakaup og framkvæmdaáform. Þættir úr sögu fossamálsins. Síðari hluti.“ *Saga. Tímarit Sögufélags.* S. 204.
3 Skjal nr. 227.
4 Skjal nr. 327.
5 Skjal nr. 18.
6 Skjal nr. 19.

hins vegar til afnota. Heimildir eins og landnámabækur, Íslendingasögur, fornminjar og búsetusaga segi okkur nútímamönnum að í aðaldráttum hafi byggð haldist á þeim svæðum sem numin hafi verið til eignar. Á svæðum utan og ofan byggða hafi afmarkað land ýmist verið tekið afnotatöku, eins eða fleiri jarðeigenda (afréttir) eða afnot öllum fjórðungsmönnum jafnheimil (almenningar). Um afnot afrétta tveggja eða fleiri aðila og svo um afnot fjórðungsmanna að almenningum hafi fljótlega verið settar lagareglur og þær sem lögfestar hafi verið með Jónsbók 1281 hafi haldist fram á 20. öldina.

Hvorki sé talið að afréttareigandi hafi getað gefið eða selt einkaafrétt frá jörð sinni né að jarðeigandi hafi getað selt eða gefið sinn hlut í sameignarafrétti nema láta um leið af hendi jörð sína og bústofn að mestu leyti því að afréttur eða hlutdeild í sameignarafrétti hafi fylgt jörðum. Kirkjur hafi því getað eignast hlut í afrétti ef hann fylgdi heimalandi því sem þeim var gefið. Sama hafi gilt um klaustur að þessu leyti.

Ráða megi af máldögum að gögn og gæði lands hafi einungis fylgt heimajörð kirkna en ekki öðrum löndum þeirra og því aðeins að öll heimajörðin væri eign þeirra. Þessi regla að gögn og gæði fylgi aðeins heimajörð kirkju sé ein helsta skýringin á því að stór afréttarlandsvæði hafi smátt og smátt tekið að safnast að kirkjujörðum en ekki öðrum jörðum. Síðan hafi þessir afréttir oft og tíðum verið innlimaðir í merkjalýsingar, bæði í máldögum og landamerkjabréfum. Þetta sé helsta skýringin á því að í flestum tilvikum séu það kirkjujarðir sem telja til mikilla landsvæða í óbyggðum.

Þá hafi sagnfræðingar sett fram aðra skýringu á afréttareign kirkjujarða sem sé sú að á grundvelli máldaga hafi kirkjujarðir ranglega eignað sér heilu afréttina þegar þeir einungis áttu tiltekna hluta í sameignarafrétti. Þetta hafi gerst með þeim hætti að kirkju hafi verið gefin jörð ásamt þeim afréttarrétti, sem henni fylgdi. Þessi afréttareign kirkjunnar hafi svo verið skráð í máldaga og mörkum afréttarins lýst. Eftir samdrátt í búsetu, eins og t.d. varð á 15. öld vegna mannfalls af völdum svarta dauða, hafi máldagar um eign kirkju á nánar tilgreindu afréttarlandi verið lagðir fram er menn vildu taka að nýta þá að nýju en jarðeigendur hafi enga hliðstæða skriflega sönnun haft fyrir rétti sínum. Þeir hafi því farið halloka fyrir kirkjuvaldinu og greitt afréttartolla til kirkjunnar til þess að fá heimild til nýtingar. Á annan hvorn framangreindan hátt sé talið að flestir afréttir í Húnavatnssýslu og víðar hafi skilist frá jörðum og orðið kirkjueign. Löngu síðar, aðallega á 19. og 20. öld eftir að stétt sjálfseignarbænda reis upp að nýju í landinu, hafi viðkomandi sveitarfélög keypt þessa afrétti.

Lönd hafi gengið kaupum og sölum á öllum tímum Íslandssögunnar og það hafi alltaf verið viðurkennd regla að sá sem afsali landi geti ekki veitt viðsemjanda sínum betri rétt en hann sjálfur átti. Sé venjulegu afréttarlandi afsalað verði það ekki að afrétti með beinum eignarrétti í höndum viðsemjandans.

Að því viðbættu hvað skýrar línur um inntak eignarréttar að landi skipti miklu vegna ýmissa lagaákvæða sem snerta fasteignir megi benda á að aukin og breytt nýting á landi utan eignarlanda kalli á að ljóst sé hver sé bær til að taka ákvarðanir vegna þess. Sem dæmi um þetta megi nefna fjölda ferðamanna sem sæki heim óbyggðir og sívaxandi eftirspurn eftir því að byggja upp aðstöðu fyrir ferðamenn. Í nútímanum felist í óbyggðunum miklu meiri verðmæti en áður hafi verið þegar þau hafi einskorðast við ávexti jarðar og veiði.

Ísland skiptist nú í þjóðlendur og eignarlönd. Dómstólar hafi í nokkrum tilvikum hafnað grunneignarrétti einstaklinga og lögaðila að ákveðnum svæðum á landinu og gagnályktun frá þeim niðurstöðum leiði til þeirrar úrlausnar að slík svæði séu þjóðlendur. Það hafi hins vegar aldrei verið fjallað um mörk eignarlanda og þjóðlendna í dómsmálum svo öll þau mörk séu óákveðin en þess sé að vænta að þau verði öll ákveðin af óbyggðanefnd innan nokkurra ára. Þessi mörk hafi verið til í landinu frá lokum landnáms, en aldrei verið skilgreind.

Við skilgreiningu þjóðlendulínu í Hrunamannahreppi sé að meginstefnu til byggt á hæðarlínum og talið að þannig sé hægt að greina heimalönd frá sumarbeitilöndum. Sunnan þjóðlendulínu séu

eignarlönd sem numin hafi verið til eignar en ofan og norðan þjóðlendulínu séu landsvæði sem líklega hafa verið numin í öndverðu neðan til og aðallega við Hvítá þar sem láglent er en annað land norðar hafi ekki verið numið. Því sé haldið fram að norðan þjóðlendulínu hafi beinn eignarréttur fallið niður á hinum numdu svæðum, en afnotaréttur ákveðinna aðila staðið eftir.

Nám hafi verið sá háttur sem hafður hafi verið á frumstofnun eignarréttar að landi hérlendis og meðal annarra germanskra þjóða. Við námið og eftirfarandi aðgerðir landnámsmannsins við að brjóta land til ræktunar og gera landið að bújörð hafi stofnast honum til handa beinn eignarréttur að þessum hluta náttúrunnar. Í íslenskri lögfræði sé þessi beini eignarréttur nefndur ýmsum nöfnum, eins og grunneignarréttur, eignarland, fullkomið eignarland, einkaeign og land undirorpið einstaklingseignarrétti. Í nýjustu lögum sé um þetta aðallega notað orðið eignarland eða landareign með sérstökum orðskýringum og sá réttur að einstaklingar geti átt hlut af náttúrunni sé nefndur séreignarréttur.

Benda megi á nokkur ákvæði í fornlögum okkar sem skýri að strax í upphafi byggðar hafi verið mikill eðlismunur á jörðum og öðrum lendum. Engar nýtingarreglur hafi verið í lögum um jarðir. Eigandinn hafi ráðið hvenær og hvernig hann beitti landið, hvenær eða hvort hann sló tún eða engi. Hins vegar hafi bæði í Grágás og Jónsbók verið mörg og ítarleg ákvæði um hvernig nýta hafi mátt afrétti og almenninga. Til dæmis hafi ekki mátt slá gras í afréttum né reisa þar sel. Hins vegar hafi mátt reisa sel í almenningum. Um báðar þessar landgerðir hafi svo verið ýmsar reglur um hvernig og á hvaða tímum hafi mátt beita þar fé.

Í kristinna laga þætti Grágásar hafi verið mismunandi reglur um líkflutningaskyldu eftir því hvort um hafi verið að ræða jörð manns, afrétt, almenning eða háfjöll og öræfi. Í þessu tilliti hafi jörð manns verið í sérstökum flokki öndverðum við hinar þrjár landgerðirnar.

Ákvæði Jónsbókar um lögfestur hafi sumpart verið til að skera úr um hvort land væri eignarland, afréttur eða almenningur.

Í nýbýlatilskipun 1776 hafi konungur talið sig geta ráðskast með eigendalausar eyðijarðir enda hafi þær verið flokkaðar sem almenningar í tilskipuninni. Sömuleiðis hafi konungur getað ráðskast með afrétti og almenninga en aldrei jarðeignir einstaklinga og hafi þó stjórnarskrárákvæðið um friðhelgi eignarréttar ekki verið komið til sögunnar.

Í þessu sambandi megi benda á umfjöllun í síðari dómi Hæstaréttar um Landmannaafrétt. Þar segi að telja verði að handhafar ríkisvalds, sem til þess séu bærir, geti í skjóli valdheimilda sinna sett reglur um meðferð og nýtingu landsvæðis þess sem um ræði. Þetta sé niðurstaða Hæstaréttar eftir að rétturinn hafi komist að þeirri niðurstöðu að enginn ætti þrætulandið. Það væri eigandalaust með öllu. Þetta sé eitt skýrasta dómafordæmið um að afréttarland geti ekki verið eign í skilningi laga en hægt sé að eiga tiltekinn rétt til landsins. Sé þetta reglan um önnur þau lönd, sem nú kallist þjóðlendur, þá hafi ekki verið hægt að hefða rétt til slíks lands þar sem samkvæmt hefðarlögum sé einungis hægt að hefða fasteign er geti verið eign einstakra manna.

Til viðbótar við ofangreinda umfjöllun sé á því byggt að greina megi í sundur eignarlönd og afréttarlönd í þjóðlendu á nýtingu þeirra. Eignarlönd séu nýtt allt árið til búrekstrar en afréttir til sumarbeitar. Um nýtingu megi oft fá talsverðar upplýsingar í skrifuðum heimildum. Allt frá Jónsbók hafi verið í gildi þau lagaákvæði að eigandi smali sitt land en allt annað land sé smalað sameiginlega af fjallskilastjórn.

Því er haldið fram að afar ólíklegt sé að landnám hafi náð eins langt og Einar Arnórsson telji og er þar vitnað til bókar Einars Árnesþing á landnáms og söguöld. Lýsingin í Landnámu gefi ekkert tilefni til svo víðtækrar ályktunar og ekki ástæða til að ætla að landnámsmörk séu þarna á öðrum stað en annars staðar á landinu. Allar heimildir um 400 landnám hérlendis og búsetusaga landsins bendi ekki til annars en að aðeins þau landsvæði sem byggð festist á hafi verið numin í öndverðu. Þegar í Landnámu segi að Hrunamannahreppur hafi verið numinn svo vítt sem vötn deili sé auðvitað ekki átt við það landsvæði sem í dag heiti Hrunamannahreppur. Á ritunartíma Landnámu hafi

„hreppur“ fyrst og fremst verið framfærslueining, ákveðið, afmarkað landsvæði sem byggð hafi verið á, en ekki óbyggðir. Samkvæmt þessum skilningi nái landnámið að sjálfsögðu ekki til austurhluta Langjökuls, Kjalhrauns og Kerlingarfjalla heldur líklega miklu skemur. Austur- og vesturmörk séu skýr.

Af dómafordæmum Hæstaréttar verði að ráða þá reglu að sé deilt um upphaflegt nám lands verði aðeins stuðst við glöggar landfræðilegar heimildir. Til að skýra þetta frekar er bent á H 1960 726 (Skeljabrekka), H 1994 2227 (Geitland), H 1997 1161 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), H 1999 111 (Gilsá), H 1999 2006 (Sandfellshagi) og H 1999 368 (Víðihólar).

Ætla megi að þegar feðgarnir Þorbrandur og Ásbrandur hafi komið yfir Hvítá til landnáms hafi verið komnar í gildi þær landnámsreglur sem takmarkað hafi hve vítt mátti nema. Útilokað sé að þeir hafi kveikt elda eða teymt kvígu á einum degi umhverfis þá víðáttu sem landflæmið upp að Kerlingarfjöllum, Kjalhrauni allt til austurhlíða Langjökuls sé og neðan úr efri hluta Hrunamannahrepps.

Því er haldið fram að allur beinn eignarréttur norðan þjóðlendulínu í hreppnum grundvallaður á námi hafi fallið niður af einhverjum ástæðum og ekki framselst.

Mjög líklegt sé að hér á landi hafi sú regla verið talin gilda að einstaklingum hafi í einhverjum mæli verið heimilt að setjast að í sameiginlegu landi og ryðja það til ræktunar, a.m.k. fram að Jónsbók, en þá hafi verið lögfest ákvæði sem bannaði slíkt. Ekki sé ólíklegt að eitthvað hafi gætt slíkrar óheimillar töku, sem hafi verið liðin eftir lögtöku hennar á sama hátt og öllum lagabókstaf hafi ekki alltaf verið fylgt eftir, eins og einnig sé þekkt á okkar tíma.

Sumir þeir fræðimenn, er ritað hafi um beinan og óbeinan eignarrétt hafi litið svo á, að þessi réttindi væru óbreytanleg. Hafi stofnast til beins eignarréttar að landi geti síðari eigandi ekki staðið uppi með óbein eignarréttindi ein, svo sem beitarrétt. Krafa um beinan eignarrétt að hálendinu norðan þjóðlendulínu í hreppnum hljóti að byggjast á slíkum sjónarmiðum.

Íslenska ríkið haldi fram öndverðri skoðun. Á 17. og 18. öld hafi þótt sýnt að á stórum hlutum landsins hafi byggðir lagst af og líklegt að enginn gæti rakið heimildir til eiganda. Auk þessa hafi mikið af afréttarlöndum og almenningum verið sæmilega fallið til búskapar en að gildandi rétti samkvæmt Jónsbók hafi enginn haft heimild til landnáms eða eignartöku lands undir býli. Á grundvelli þess sjónarmiðs að konungur hefði í krafti einveldis síns eða eignarráða heimild til að ráðstafa slíkum eigandalausum svæðum undir býli í því skyni að auka byggð í landinu hafi nýbýlatilskipun konungs verið sett og birt árið 1776.

Ekki skuli sagt hvort þetta vald hafi byggst á því að konungur ætti allt land sem enginn annar gat sannað eignarrétt sinn til eða hvort í konungsvaldinu fælist að minnsta kosti vald til að ráðstafa slíkum löndum en benda megi á að á einveldistíma hafi orð konungs verið lög og tilskipanir konungs haft lagagildi. Á meðan konungur var einvaldur og fór þannig bæði með framkvæmdar- og löggjafarvald hafi hann getað breytt afréttareign í eignarland en til þess hafi þurft lagabreytingu. Þannig þurfi að kanna í hverju tilfelli hvort fyrirmæli um sölu jarðar eða jarða hafi verið lagaboð eða einungis fyrirmæli framkvæmdarvaldshafa.

Nýlegt og glöggt dómsdæmi, H 1994 2227 (Geitland), sé um að beinn eignarréttur falli niður. Einnig megi nefna Landsyfirréttardóm 21. júlí 1873 (Vilborgarkot).

Engin gögn hafi verið færð fram því til stuðnings að eyðijarðirnar norðan þjóðlendulínu ríkisins á Hrunamannaafrétti hafi verið undirorpnar beinum eignarrétti og því síður hafi verið lögð fram gögn um hvernig slík lönd hafi getað framselst til afréttarhafa með fullum eignarréttindum. Hafi þessi réttur stofnast, þá sé hann fallinn niður.

Sammerkt sé öllu því landi, sem skv. kröfulýsingu íslenska ríkisins sé innan þjóðlendumarka, að þar sé um að ræða landsvæði sem séu annaðhvort ógróin eða vaxin heiðargróðri. Þetta séu miklar hálendisvíðáttur og háfjöll allt til jökla.

Ráða megi þá reglu af heimildum um landnám og því sem þekkt sé um nýtinguna sem fylgt hafi í kjölfarið að hálendi, fjöll og öræfi hafi ekki verið numin til eignar og því hafi dómstólar gert ríkari sönnunarkröfur um beinan eignarrétt að slíku landi en öðru landi á mörkum byggðar. Í þessu tilliti hafi Hæstiréttur litið til atriða eins og staðhátta, víðáttu og gróðurfars, sbr. H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur), H 1997 1162 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá). Í þessu sambandi skipti hæðarlínur miklu máli enda í rökréttu samhengi við ofangreint. Íslenska ríkið telji að af löggjöf og dómum Hæstaréttar megi ráða að þessi atriði skipti mestu þegar ákveða skuli mörk jarða gagnvart óbyggðum. Litið sé til þeirra við kröfugerð í aðalkröfu. Í varakröfunni sé hins vegar tekið mið af því en farið eftir augljósum kennileitum í landslagi.

Það sé þó talið skipta meginmáli að samkvæmt gildandi rétti verði landeigandi að sanna eignarheimildir sínar. Það sé því hans að sanna að raunveruleg og eðlileg nýting tiltekinnar jarðar eða önnur atriði hafi tekið til stærra svæðis en kröfulína ríkisins gefi til kynna. Um þetta megi vísa til H 1981 182 (Mývatnsbotn).

Aðra reglu megi einnig leiða af dómum Hæstaréttar, þ.e. að tengsl verði að vera milli eldri og yngri landréttar. Í því sambandi sé vísað til H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur), H 1980 1225 (Sandfellshagi), H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari), H 1994 2227 (Geitland), H 1997 1162 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá).

Til þess að greina á milli eignarlanda og þjóðlendna skipti miklu máli að átta sig á nýtingu lands. Því þurfi að skoða hvernig nýtingu þrætulands sé háttað. Allt frá lokum landnámsaldar og fram að 21. öldinni hafi þeir sem með löggjafarvald hafa farið sett ýmsar reglur um nýtingu þeirra landsvæða sem nú heiti þjóðlendur. Um nýtingu eignarlanda hafi hins vegar ekki verið settar nýtingarreglur nema þær sem teljist til grenndarréttar. Eitt meginatriði skilji á milli eignarlanda og þjóðlendna en það sé að allt frá Jónsbókartíma hafi eigandi átt að smala eignarland sitt en þjóðlendan, sem svo heitir nú, hafi verið smöluð sameiginlega af fjallskilastjórn.

Benda megi á fjölmarga dóma Hæstaréttar þar sem litið hafi verið til þessara atriða við úrlausn um ágreining um eignarhald að landi. Þar sé um að ræða H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur), H 1999 2006 (Sandfellshagi), H 1997 1162 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá).

Samkvæmt kröfulýsingu íslenska ríkisins liggi þjóðlendumörk í gegnum landsvæði nokkurra fjallajarða í hreppnum eins og þeim sé lýst í þinglýstum landamerkjabréfum. Rökin á bak við kröfulýsinguna séu þau sömu og áður hafi verið reifuð. Land sunnan kröfulínu telji íslenska ríkið vera heimalönd jarðanna sem hafi verið numin í öndverðu en land ofan og norðan kröfulínu telji íslenska ríkið vera þjóðlendu sem tekin hafi verið afnotatöku og síðan innlimað í yfirráðasvæði jarðanna með landamerkjabréfum. Þeir hlutar jarðanna, sem liggi norðan og ofan kröfulínu, séu að áliti ríkisins ekki taldir geta verið í heilsársnotum og því sé um afrétti að ræða og þá einkaafrétti því aðrir virðist ekki gera kröfur til landanna.

Heimaland, í þeim skilningi sem ríkið leggi í það, sé ekki bara land, hús, girðingar, skurðir o.fl. heldur einnig engi og úthagar. Allt land, sem nauðsynlegt sé til búrekstrar á ársgrundvelli, sé talið fylgja jörðinni og undirorpið beinum eignarrétti. Annað land, sem liggi fjær eða ofar og e.t.v. eingöngu í sumarnotum og ekki fallið til ræktunar eða mannvirkjagerðar, sé talið hafa verið utan náms og ekki undirorpið beinum eignarrétti vegna mannanna verka. Væri land jarðar allt heimaland væri engin þörf á að nefna heimaland, nægilegt væri að tala um land jarðarinnar eða jörðina sjálfa.

Hugtakið heimaland hafi ekki haft neina skilgreiningu í lögum. Þó hafi orðið heimaland strax í Jónsbók verið notað í öndverðri merkingu við úthaga sem notaðir hafi verið til sumarbeitar. Benda megi í þessu sambandi á Jónsbók Llb. 53 „Um afréttarfé, ef þat gengr í heimaland“. Orðið heimaland sé notað í máldögum kirkna frá fyrstu tíð og án skilgreiningar. Í lögum um afréttamálefni,

fjallskil o.fl. hafi verið lagaákvæði um heimalönd án skilgreiningar. Í þessu sambandi megi benda á lög nr. 6/1986. Í 3. gr. l. mgr. laganna segi þetta: „Í fjallskilasamþykkt, er héraðsnefnd setur, skal kveðið á um réttindi manna og skyldur að því er varðar afnot afrétta og annarra sameiginlegra sumarbeitilanda, fjallskil, smalanir heimalanda vor og haust, svo og um önnur atriði, er að framkvæmd fjallskila lúta“. Einnig er vísað til 1. gr. landskiptalaga, nr. 46/1941. Landskiptagerðir vegi þungt um mörk heimalanda.

Í nokkrum dómum Hæstaréttar sé vikið að hugtakinu heimaland. Í því sambandi sé vísað til H 1976 55 (Arnarvatnsheiði), H 1980 1225 (Sandfellshagi), H 1997 1162 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar) og H 1999 2006 (Sandfellshagi).

Um þessa dóma sé það að segja að glöggt komi fram í dómunum varðandi Kalmanstungu og Sandfellshaga í Öxarfirði að innan landamerkjalýsingar jarðar sé tvenns konar land, heimaland, sem sé í heilsársnotum, og síðan afréttarland, sem sé í sumarnotum. Í fleiri málum eins og dómi Hæstaréttar um Jökuldalsheiði hafi verið reynt að varpa ljósi á hversu mikinn hluta fjallajarðarinnar Gilsár mætti nýta á heilsársgrundvelli og hversu mikill hluti væri aðeins í sumarnotum. Skilgreiningin á hvaða hluti jarðar teljist heimaland sé því sú að heimaland sé það land innan landamerkja sem sé í heilsársnotum. Þegar svo þetta heimaland sé í aðaldráttum í samræmi við heimildir um upphaflegt nám blandist engum hugur um að beinn eignarréttur jarðeiganda nái til alls heimalandsins.

Því er haldið fram með tilvísun í ofangreint að kröfulínu um þjóðlendumörk í gegnum nokkrar fjallajarðir í Hrunamannahreppi skuli taka til greina þar sem með kröfulínunni sé búið að finna út í samræmi við tilteknar heimildir, mörk heimalanda jarðanna við óbyggðir. Landamerkjabréf jarðanna hafi ekkert um þetta að segja enda hefði ekki þurft að stofna til þessa máls og skipa óbyggðanefnd ef landamerkjabréf væru heimild um þjóðlendumörk, jafnvel þótt þinglýst séu.

Landamerkjabréf sé ekkert annað en yfirlýsing um yfirráðasvæði á sama hátt og landamæri ríkja, sveitarfélaga og stjórnsýsluumdæma sýslumanna. Þar sem landamörk eignarlanda liggi saman sé landamerkjabréf samningur milli aðila um þessi mörk eignarjarða innbyrðis eftir að réttir eigendur eða umboðsmenn hafi ritað undir bréfið samþykki sitt við lýsingu. Í landamerkjabréfi felist á engan hátt að allt land innan merkja skuli vera óskorað eignarland. Almennar sönnunarreglur ráði að sjálfsögðu hér eins og annars staðar. Fyrst og fremst skilgreini landamerkjabréfið takmörk nýtingarréttar að landi. Á það megi benda í þessu sambandi að landamerkjabréf séu jafnt til fyrir jarðir sem afrétti sem séu innan þjóðlendu.

Af ákvæðum landamerkjalaganna frá 17. mars 1882 megi ráða að landamerkjabréfið sé í eðli sínu samningur milli jarðeigenda og næðist ekki sátt um landamerkin skyldi landamerkjadómur skera úr.

Samningur eins og landamerkjabréf bindi einungis þá sem séu aðilar að samkomulaginu og íslenska ríkið eigi engan hlut að þeim samningum sem í íslenskum landamerkjabréfum felist. Sammerkt sé það öllum landamerkjabréfum fjallajarða að þau séu einhliða ákveðin inn til óbyggða og óbyggðamörkin oftast geðþóttaákvörðun jarðeiganda á líðandi stund frekar en að þau styðjist við eldri rétt. Á það megi jafnframt benda að við engan hafi verið að semja árið 1882 og það hafi ekki verið fyrr en 116 árum síðar að slíkt varð mögulegt eftir að íslenska ríkinu var með lögum verið fenginn eignarréttur að þjóðlendum.

Er gerð landamerkjaskráa hófst hafi stórbændaveldið verið í algleymingi og allur réttur og völd byggst á því að eiga jörð. Með veiðitilskipun 1849 hafi jarðeigendur einir átt dýraveiði. Á þessum tíma hafi rjúpnaveiði verið stunduð til útflutnings og því riðið á að bændur eignuðu sér sem stærst rjúpnaveiðisvæði, á fjöllum og heiðum.

Margir dómar Hæstaréttar komi inn á landamerkjabréf og inntak þeirra. Í því sambandi megi nefna H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1969 519 (Nýjabæjarafréttur), H 1971 1137 (Reyðarvatn II), H 1979 846 (Geirland-Prestbakki), H 1996 2848 (Bláfjöll), H 1997 1162 og H

1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar) H 1997 2410 (Neðri-Hundadalur), H 1999 111 (Gilsá) og H 1999 2006 (Sandfellshagi).

Þessir tilvitnuðu dómar séu allir því áliti íslenska ríkisins til stuðnings að landamerkjabréf sanni ekki inntak eignarréttar og sé ekki gilt um mörk milli umráðamanna landa nema þeir eigi aðild að þeim réttindum sem samið sé um. Einnig komi glöggt fram í þessum dómum að landamerkjabréf séu til fyrir lönd sem nú séu óumdeilt þjóðlendur eftir dómsniðurstöður, eins og sé um Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiði og Landmannaafrétt. Síðan komi glöggt fram í Bláfjallamálinu að hægt sé að fjalla um landamerki yfirráðasvæða án þess að afstaða sé tekin til inntaks eignarréttar.

Annað atriði, sem valdi ágreiningi, sé gildi þinglýsingar landamerkjabréfs og hafi því verið haldið fram af gagnaðilum íslenska ríkisins að með þinglýsingu landamerkjabréfs sé búið að gulltryggja eignarréttinn. Því sé til að svara að enginn öðlist meiri rétt en viðsemjandi geti veitt, sömuleiðis þinglýsi enginn meiri rétti en hann eigi. Þinglýsing heimildarskjals um fasteign sé lagaskylda og til að tryggja öryggi í viðskiptum og skapa eigendum réttarvernd gagnvart grandlausum viðsemjendum og lánardrottnum.

Spurning sé hvort þegjandi eða jákvæðar athafnir ýmissa umboðsmanna ríkisins geti falið í sér samþykki valdstjórnar eða ríkis vegna lands sem nær inn í þjóðlendu. Þetta geti verið í tengslum við mótmælalausa móttöku og þinglýsingu landamerkjabréfa sem haft hafi að geyma lýsingu í átt að óbyggðum eða einfaldlega afsal ríkisins á tilteknum lendum. Því sé til að svara að af Landmannaafréttardómi síðari megi ráða þá reglu að löggjafinn einn sé bær til að ráðstafa réttindum yfir landsvæði utan eignarlanda. Af því leiði að athafnir eða athafnaleysi starfsmanna stjórnsýslunnar geti ekki leitt af sér slík yfirráð nema heimild í almennum lögum hafi verið fyrir hendi.

Jarðamöt hafi aldrei miðast við landrými heldur gæði og skattar og skyldur séu ekki greiddar eftir hektarafjölda.

Því álitaefni hafi verið hreyft að hafi beinn eignarréttur ekki verið að öllu landi innan merkja skv. landamerkjabréfi, er það var ritað eftir landamerkjalögin 1882, þá hafi þessi beini eignarréttur orðið til síðar fyrir hefð vegna óslitins eignarhalds.

Talið hafi verið að hefðarréttur hafi ekki verið í okkar fornlögum, alla vega ekki í þeirri mynd sem við þekkjum hann. Lagaákvæði í bæði Grágás og Jónsbók um að almenningar skyldu vera sem að fornu hafa verið hafi verið nefnd sem óræk sönnun þess að nám landa utan byggðar hafi verið óheimilt og sömuleiðis hafi verið andstætt þessu lagaákvæði að til hefðaréttar stofnaðist til slíkra landsvæða. Í þessu sambandi megi benda á Jónsbók Llb. 52, „Ef menn vitu eigi, hvárt eru almenningar eða afréttir“. Þar segi: „Svá skulu almenningar vera, sem at fornu hafa verit, bæði hit efra ok hit ytra.“

Fyrstu lögin um hefð séu í Norsku lögum frá 1687, V. bók 5. kap. Í 7. gr. laganna segi svo:

> Enginn á að fá eignardóm að nokkurri fasteign, nema hann leiði lögfulla sönnun að heimild sinni, með erfðum, kaupum, eignaskiptum, gjöf eða 20 ára hefð, án þess að átalið hafi verið og að hann hafi þannig öðlast hana ákærulaust af öllum er kynnu að hafa haft einhverjar athugasemdir við það.

Þegar þessi lög hafi verið sett hafi lagaákvæði Jónsbókar um að almenningar skyldu vera sem að fornu hafa verið enn verið í gildi og þessi hefðarlög hafi ekki afnumið Jónsbókarákvæðið, þess sé að minnsta kosti ekki getið. Einnig sé talið að orðið fasteign beri að túlka á þann veg að merki eignarjörð með byggingum eða bara byggingu eða hús. Lögin taki því ekki til afrétta eða almenninga og því enn óheimilt að hefða slík landsvæði.

Næstu lög um hefð séu nr. 46 frá 1905. Í 1. gr. þeirra segi að hefð megi vinna á hverjum hlut, jafnt fasteign sem lausafé, er geti verið eign einstakra manna, án tillits til þess hvort hann hafi áður verið einstaks manns eign eða opinber eign. Þessi lög staðfesti enn gildandi rétt til að hefða fasteignir, sem undirorpnar séu beinum eignarrétti, en skv. gagnályktun sé ekki heimilt að hefða eign, sem ekki geti verið eign einstakra manna, eins og grunnréttinn að afréttum og almenningum sem

nú heiti þjóðlendur. Segja megi að þessi skoðun komi fram í Landmannaafréttardóminum síðari. Þar sé því slegið föstu að afréttarlandsvæði sé einskis manns eign og af því leiði að slík landsvæði geti ekki verið eign í skilningi hefðarlaga. Í núgildandi lögum um þjóðlendur sé þessi regla lögfest í niðurlagsákvæði 3. greinar en þar segir: Frá og með gildistöku laga þessara er ekki unnt að öðlast eignarréttindi innan þjóðlendna fyrir nám eða hefð.

Rétt sé að vekja athygli á að skilyrði fyrir hefðarhaldi sé óslitið eignarhald sem hafi verið skýrt þannig að hefðandi hafi haft svo víðtæk ráð eignar að þau bendi til eignarréttar og jafnframt þurfi hann að hafa útilokað aðra frá því að ráða yfir eigninni. Í þessu sambandi skipti auðvitað miklu máli hvernig afnot séu og ekki síst girðingar umhverfis landareign.

Á hefð hafi verið minnst í mörgum dómum Hæstaréttar og í engu tilviki hafi hefðarréttur verið talinn hafa stofnast yfir landi sem nú gæti heitið þjóðlenda, sbr. H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1981 1581 (Landmannaafréttardómur síðari), H 1997 1162 og H 1997 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar). Í þessum dómum sé ekki tekið á því hvort hægt sé að hefða grunneignarrétt afréttarlands. Sleppt sé að fjalla um það þar sem efnisskilyrði skorti.

7.2. Foss

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að mikil ónákvæmni sé í merkjalýsingunni frá 1885. Mörkin séu einhliða dregin langt inn til heiða, algerlega ósamþykkt og ekki í anda landamerkjalaga. Lýsingin sé einungis samþykkt fyrir hönd bæjanna Hlíðar og Haukholta sem liggi nær byggð. Samþykki fyrir landamerkjum vanti þannig frá Tungufelli, Hrunaheiðum og Kluftum.

Kröfulína íslenska ríkisins liggi í gegnum fjalllendi jarðarinnar og sé það land, sem þannig verði innan þjóðlendu, allt yfir 300 m yfir sjó og allt upp í yfir 400 m. Landgæði, gróðurfar og hæð sé svipað og varðandi aðrar jarðir á þessu svæði og sömu rök eigi við.

7.3. Hlíð

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að þau mörk jarðarinnar til norðurs, sem fram komi í landamerkjabréfum Tungufells og Foss, séu valin af handahófi talsvert inn fyrir Hlíðarfjall sem sé hæst tæpir 400 m. Kröfulína ríkisins taki litla sneið af þessu landi. Sú sneið sé landfræðilega og gróðurfarslega hluti af hálendinu upp af byggðinni og geti ekki talist hluti af heimalandi jarðarinnar.

7.4. Hrunaheiðar

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að mikill vafi sé á því að nokkurn tíma hafi stofnast til beins eignarréttar að Hrunaheiðum. Hvergi komi fram að Hrunaheiðar hafi verið jörð eða að landsvæðið hafi verið notað sem slíkt. Eins og legu landsins sé háttað sé augljóst að einungis megi hafa af því beitarafnot. Um þetta vitni staðhættir, víðátta, gróðurfar og hæð yfir sjó. Hér sé augljóslega einungis um að ræða beitarítak enda sé Hrunaheiða ekki getið í Jarðabók Árna og Páls. Hins vegar standi í jarðabókinni „þar sem Hruna er lýst, að ítök kirkjunnar finnist í máldaganum og skrifast hér því ekki“. Sú ályktun verði dregin að Hrunaheiðar hafi á þessum tíma verið ítak kirkjunnar. Þá reglu megi ráða af máldögum að gögn og gæði lands hafi einungis fylgt heimajörð kirkju en ekki öðrum löndum hennar og því aðeins að öll heimajörðin væri eign kirkju. Þessi regla sé helsta skýringin á því að stór afréttarlandsvæði hafi smám saman safnast að kirkjujörðum en ekki öðrum jörðum. Þetta sé örugglega skýringin á því að Hrunaheiði, sem áður hafi heitið Kaldbaksheiði og fylgt Kaldbak, falli undir móðurkirkjuna Hruna. Íslenska ríkið viðurkenni rétt Hruna til upprekstrar.

Landsvæðið hafi ekki landfræðilega samtengingu við móðurjörðina og engrar landfræðilegrar aðgreiningar njóti við fyrir Hrunaheiðar eldri en landamerkjabréf Hruna 1885.

7.5. Hrunakrókur

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að mikill vafi sé á því að nokkurn tíma hafi stofnast til

beins eignarréttar að landi Hrunakróks eða hvort um hafi verið að ræða sel byggt í almenningi. Engar heimildir séu um byggð þar á landnámstíma eða fyrir gildistöku Jónsbókar 1281, en þá sé með öruggri vissu talið að nám hafi ekki verið heimilt. Búið sé að Hrunakrók fyrir lögtöku nýbýlatilskipunar 1776 svo ekki hafi verið byggt þar á grundvelli hennar.

Í Vilkinsmáldaga 1397 segi að Þórarinn Hrólfsson í Hörgsholti hafi gefið til Hrunastaðar Laxárgljúfur öll norður frá Kaldbakslandi. Sama komi fram í Gíslamáldaga 1570. Líklegt sé að þarna hafi Hrunakrókur verið gefinn og að um sé að ræða ítak. Landsvæðið hafi ekki landfræðilega samtengingu við móðurjörðina og engrar landfræðilegrar aðgreiningar njóti við fyrir Hrunakrók eldri en landamerkjabréf Hruna 1885.

Eignarheimild jarðarinnar felist í lögfestu frá 20. maí 1809 sem upplesin hafi verið á manntalsþingi 25. maí 1809. Þar sé á engan hátt lýst landamerkjum heldur jörðinni eignað það land sem aðrir eigi ekki. Lögfestan frá 1809 bendi frekar til þess að í upphafi hafi ekki stofnast eignarréttur að jörðinni heldur einungis afnotaréttur.

Samkvæmt byggingarbréfi, sem ábúandinn á Kaldbak og landbúnaðarráðuneytið hafi gert 1974, hafi ábúandinn afnot af eyðijörðinni Hrunakrók. Ekki liggi fyrir gögn um hvernig landbúnaðarráðuneytið sé komið að jörðinni en Hruni telji sér jörðina til eigna 1809 skv. áðurnefndri lögfestu og ítreki það með landamerkjabréfi 1885. Eins og heimildarskjölum sé háttað fyrir þessari eyðijörð leiki vafi um eignarréttinn. Nú standi einungis eftir afnotarétturinn sem Kaldbaksbóndinn hafi.

Þar sem ríkið eigi aðild að þessu landsvæði hafi verið farin sú leið að draga kröfulínuna fyrir sunnan Hrunakrók þannig að allt land hans sé í þjóðlendu. Þá sé vísað til staðhátta, víðáttu, gróðurfars og hæðar yfir sjó á sama hátt og annars staðar í hreppnum.

7.6. Kaldbakur

Íslenska ríkið telur sig eiga aðild að kröfulýsingu fyrir Kaldbak báðum megin línu á grundvelli eignarréttar ríkisins að jörðinni. Lagt hafi verið fram í málinu afsal landbúnaðarráðherra, f.h. jarðadeildar landbúnaðarráðuneytisins, fyrir Kaldbak til Ásgeirs Gestssonar, dags. 20. mars 2000. Í samræmi við 40 gr. stjórnarskrár þurfi hins vegar samþykki Alþingis fyrir allri jarðasölu ríkisins. Engin gögn hafi verið lögð fram um að slíks leyfis hafa verið aflað.

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að landamerki sem að óbyggðum viti séu ósamþykkt. Þá liggi sömu sjónarmið til grundvallar þjóðlendukröfu hér og annars staðar í hreppnum, þ.e.a.s. mörk heimalands og útlendis. Vísað er til málsástæðna um landamerkjabréf og dómafordæmi sem lúti að staðháttum, víðáttu og gróðurfari. Samkvæmt landamerkjalýsingu eigi jörðin land nokkuð inn fyrir Kaldbaksfjall sem sé um 440 m á hæð.

Mikill vafi sé á því að nokkurn tíma hafi stofnast til beins eignarréttar að landi Kaldbaks. Til þess þyrfti að liggja fyrir að þar hafi verið byggt á landnámstíma og alla vega yrði það að hafa gerst fyrir gildistöku Jónsbókar 1281 en þá sé með öruggri vissu talið að nám hafi ekki verið heimilt. Elsta heimild um Kaldbak sé í máldaga Hrunakirkju frá 1397, löngu eftir Jónsbók. Fyrr sé ekki vitað hvort þar hafi verið jörð. Landsvæðið hafi ekki landfræðilega samtengingu við móðurjörðina, Hruna.

7.7. Kluftir (Kluftar)

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að Hrunamannahreppur geti ekki byggt rétt á afsali frá Gesti Guðbrandssyni 1957. Samkvæmt Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1709 sé jörðin Kluftar eign Hrunakirkju og svo sé einnig 1885 er landamerkjabréf hafi verið gert fyrir Hrunakirkjujarðir. Ekki njóti við heimilda um hvernig jörðin hafi komist úr eignarráðum Hrunakirkju og í eigu Gests Guðbrandssonar og þá hvert hafi verið efni þess afsalsgernings. Í afsalsbréfinu frá 1957 sé ekkert tekið fram um landamerki og ekki einu sinni vísað til landamerkjalýsingarinnar frá 1885. Benda megi á að allt frá 1885 hafi gilt sérstakar reglur um sölu eigna frá kirkjum

og sérstakt leyfi þurft til að selja eignir frá kirkjujörð, hvort heldur sem um var að ræða bændakirkju eða lénskirkju. Þetta skipti máli þar sem samkvæmt dómafordæmum og áliti fræðimanna sé unnt að selja einungis afréttarrétt þó að jörð sé eignarjörð.

Í elsta máldaga Hruna 1331 sé frá því greint hvaða bæir skyldu greiða þangað tíund en Kluftar séu þar ekki nefndir. Af því megi ráða að á þeim tíma hafi jörðin ekki verið til. Þá hafi verið gerð áreið 1557 á landamerki í millum Kaldbaks, Hörgsholts og Hruna. Ljóst sé að merki Kaldbaks og Hörgsholts og Hruna og Hörgsholts liggi saman en hvergi sé minnst á Klufta sem þó séu næsta jörð við Kaldbak. Fyrsta heimild um Klufta sé í Gíslamáldaga frá 1570. Þar segi að kirkjan í Hruna eigi heimaland allt og Kaldbak og Þórarinsstaði. Síðan sé því bætt við í neðanmálstilvitnun að Hruni eigi „Klytta og äs heimaland og Berghyl til forræda“. Þarna sé Hrunakirkju falið forræði fyrir Kluftum en ekki sé af þessu ljóst hvers konar eign um sé að ræða. Í Jarðabók Árna og Páls 1709 segi svo um Klufta: „Jarðardýrleiki óviss því hér gelds engin tíund af, eigandinn er Hrunakirkja“. Hrunakirkja hafi greinilega leyft einhverjum að byggja kot í úthögum, sem jörðin hafi á einhvern hátt eignast. Sennilega hafi það gerst á svipaðan hátt og afréttarlönd hlóðust að kirkjum á miðöldum, þ.e. annaðhvort sem gjafir jarðeigenda eða einfaldlega með því að kirkja eignaði sér landsvæði með máldagagerð. Þetta hafi greinilega gerst milli áreiðarinnar 1557 og Gíslamáldaga 1570. Með þessu koti hafi meiri arður runnið til kirkjunnar heldur en beit hefði gefið. Í vísitasíu Finns frá 1756 séu Kluftar svo taldir til jarða í eigu Hrunakirkju.

Mikill vafi sé á því að nokkurn tíma hafi stofnast til beins eignarréttar að landi Klufta. Ekkert verði af Landnámu ráðið um nám á landi jarðarinnar. Ekkert liggi fyrir um úr hvaða landi jörðin hafi verið byggð eða hvort hún hafi einfaldlega verið byggð úr afréttarlandi eða almenningi. Hefði jörðin verið byggð úr eignarjörð hefðu verið gerð um það skjöl sem þá væru til í fórum Hrunakirkju sem eiganda. Landsvæðið hafi ekki landfræðilega samtengingu við móðurjörðina og engrar landfræðilegrar aðgreiningar njóti við fyrir Klufta, eldri en landamerkjabréf Hruna 1885. Ekki geti jörðin verið úr landi Hruna því land Hörgsholts sé á milli. Beinast liggi við að ætla að Kluftir hafi byggst úr útlendi Kaldbaks, sem Hrunakirkja hafi átt skv. máldaga allt frá 1331, en um það verði þó ekki fullyrt.

Það land jarðarinnar, sem samkvæmt bréfinu frá 1885 liggi innan kröfulínu íslenska ríkisins, sé dæmigert heiðaland. Það skeri sig á engan hátt frá heiðunum og hálendinu í kring og muni aldrei verða notað til annars en sumarbeitar fyrir búfénað. Landgæði, gróðurfar og hæð sé svipað og varðandi aðrar jarðir á þessu svæði og sömu rök eigi við.

7.8. Tungufellstorfa, þ.e. Tungufell, Jaðar I (Hamarsholt) og Jaðar II

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að upphaflegt landamerkjabréf jarðanna sé að mörgu leyti gallað og ekki ritað í samræmi við landamerkjalög. Enginn riti samþykki sitt vegna marka í Hvítá en þau séu væntanlega ágreiningslaus. Þá riti enginn samþykki sitt fyrir merkjum inni á hálendinu frá Búðarárósi við Hvítá, að Melrakkaá og þaðan í Fossá og eftir henni niður að brúnum fyrir ofan Foss. Þetta séu öll landamerkin inn til óbyggða. Enginn samþykki merkin vegna nærliggjandi jarða nema Ólafur Jónsson fyrir Hlíð. Hér sé um að ræða eitt af þessum dæmigerðu einhliða landamerkjabréfum sem menn hafi gert víða fyrir fjallajarðir á ofanverðri 19. öld, oft án þess að merki hafi byggst á eldra rétti.

Elstu heimildir um jörðina Tungufell, þ.e. frá 1331, 1397, 1553, 1578 og 1644, greini frá því að kirkjan í Tungufelli hafi átt tiltekinn hluta í heimalandi, yfirleitt svo að það nægði til framfærslu prests. Á þessum tíma hafi því verið heimaland í Tungufelli, alveg á sama hátt og til hafi verið afréttir og almenningar innan þess svæðis sem nú sé Hrunamannahreppur.

Landamerkjabréf Tungufellstorfunnar 1885 virðist miðast við lögfestu Ásmundar Guðnasonar frá 1669 og efnislega samhljóða yfirlýsingu hans um sama efni frá 1670 í tengslum við skipti hans og Brynjólfs Sveinssonar, biskups á Tungufelli.

Misræmi sé þó á milli lýsinga lögfestunnar og landamerkjabréfsins. Samkvæmt lögfestunni ráði Búðará frá Hvítá og síðan Heiðará en Melrakkaá sé hins vegar ekki nefnd. Sú spurning hljóti að vakna hvort lögfestan kveði á um meira eða minna land en landamerkjabréfið.

Þá séu yfirlýsingar Ásmundar um landareign Tungufells allt að Búðará og lögfesta Brynjólfs biskups í kjölfarið á skjön við eldri rétt. Heimaland jarðarinnar hafi ekki náð svo langt.

Árið 1669 hafi biskupinn eignast fjórðung allra landsgagna innan hinna tilgreindu merkja en þó sé einungis lýst skiptingu túna, engja og skóga en ekki fjalllendis. Skógi á svæðinu norður frá Illagili og allt norður í Búðará, undir Þorsteinshöfða endilöngum, hafi þó ekki verið skipt vegna ágreinings við Hrunakirkju um eignarhaldið.

Þrátt fyrir þessi skipti hafi kirkjan áfram átt hlut í heimalandinu, samanber Jarðabók Árna og Páls 1709. Skipti hafi gerst þarna nákvæmlega eins og nú gildi um landskipti, einungis skipt heimajörð, annað í óskiptu. Ekki sé vitað hvað orðið hafi um hlut kirkjunnar í jörðinni. Þó hafi kirkjan sjálf verið gefin Þjóðminjasafninu 1987 og með kirkju fylgi eignir hennar nema annað komi fram.

Eftir þessi landskipti hafi biskupinn þann 25. maí 1671 lögfest fjórðung sinn úr landi Tungufells ítakalausan að undanteknum Hrunakirkjuskógi í Þorsteinshöfða og Maríuhrísi og Reykjadalskirkjuskógi í Lúcíuhöfða og Hlíðarhrísi. Lýst hafi verið yfir eignarrétti Tungufells að landinu undir en það fái hins vegar ekki staðist.

Hrunakirkja hljóti að hafa eignast skóginn í Þorsteinshöfða frá annarri jörð en Tungufelli, því engar heimildir séu um að kirkjujarðir hafi gefið gjafir innbyrðis. Í því sambandi megi benda á að landsvæðið við Þórarinsstaði, skammt norðan við Búðará, hafi verið afréttur Hrepphólakirkju samkvæmt Vilkinsmáldaga 1397.

Þá gefi örnefnin Skollatorfa og Grafarbakkatorfur til kynna tengsl við jarðir neðar í byggðinni eins og Grafarbakka og Skollagróf. Einnig megi minna á nafnið Almenningsgötur sem sé á skjön við fullyrðingar um einkarétt til lands.

Enn fremur sé bent á heimildir úr Jarðabók Árna og Páls um býlin Búðarártungu og Búðarárbakka. Búðarártunga sé sögð byggð í óþökk eða með leyfi nokkurra hreppstjóra á nyrðri bakka Búðarár. Samkvæmt Jarðabókinni hafi hagar jarðarinnar hins vegar verið á syðri bakkanum, þ.e. í landi í Tungufells samkvæmt núverandi landamerkjalýsingu. Fram komi að landskuld hafi engin verið. Sami bóndi hafi síðan flutt sig suður yfir ána og reist annan bæ, Búðarárbakka. Þar hafi hann búið í 9-10 ár, afgjaldsfrír framan af og sótt útheysslægjur í afréttina. Ekki sé greint frá hverjum hafi verið greitt afgjald þau ár sem svo var gert. Á þessum tíma hafi mátt slá í almenningum, ekki afréttum. Vísað sé í þessu sambandi til H 1999 2006 (Sandfellshagi).

Hæð landsins yfir sjó, sums staðar allt upp í 440 metra, landslag, gróðurfar og víðátta ráði mestu um staðsetningu kröfulínu fjármálaráðherra. Land þetta sé hluti af hálendinu sem taki við ofan byggðar en sé ekki landfræðilega tengt heimalöndum. Fjalllendi þetta geti ekki verið í heilsársnotum enda hafi stór hluti af fyrrum óskiptu landi jarðanna verið tekinn undir afrétt þegar landið var selt hreppnum.

7.9. Hrunamannaafréttur

Við athugun heimilda, landamerkjabréfa og eignarheimilda framangreindra jarða í Hrunamannahreppi verði strax ljóst að merki milli jarða og afrétta séu ósamþykkt. Ekkert liggi fyrir um hve mikill hluti fjallajarða sé heimaland og hve mikið af landi innan þinglýstra merkja sé einungis í sumarnotkun. Afréttur Hrunamanna, svonefndur Hrunamannaafréttur, liggi ofan byggðar og allt að Hofsjökli. Eigendur afréttarins séu taldir Hrunamannahreppur, Hrunakirkja og þá sé hann í óskiptri sameign allra jarða í Hrunamannahreppi. Gerð sé krafa um beinan eignarrétt að afréttinum.

Íslenska ríkið mótmæli þessum kröfum, en viðurkenni rétt þessara aðila til upprekstrar eins og verið hefur. Einnig sé viðurkenndur annar sá réttur, sem að lögum fylgi upprekstrarrétti, eins og veiðiréttur í ám og vötnum.

Sem rökstuðning fyrir því að lönd þessi skuli skilgreinast sem þjóðlendur, sé vísað til sömu röksemda og liggi að baki kröfugerðar ríkisins um lönd á þjóðlendumörkum. Eftir því sem fjær dragi byggð vegi rök þessi að sjálfsögðu þyngra, en við byggðarmörk. Þetta eigi einkum við afrétt Hrunamanna, sem nái inn til landsins í framhaldi af byggðinni. Samkvæmt kröfulýsingu jarðeigenda o.fl. sé meginhluti Hrunamannaafréttarins sameign allra jarðeigenda í Hrunamannahreppi. Síðan séu innan afréttarmarka hluti Hrunaheiða, hluti fjalllendis Tungufells, sem leigt sé frá jörðinni og svo landsvæði, sem keypt hafi verið af Hamarsholti og Jaðri og lagt til afréttar. Í umfjöllun um jarðir á þjóðlendumörkum hafi verið fjallað um þessi fjalllendi Tungufells og Jaðars og einnig Hrunaheiða. Vísað sé til þeirrar umfjöllunar og einnig almennrar umfjöllunar hér fyrr.

Á það sé bent að af tilteknum nytjum megi greina hvernig eignarhald sé að landi. Land sem nytjað sé til beitar og smalað af fjallskilastjórn sé að meginreglu þjóðlenda. Land, sem nytjað sé til búrekstrar með byggingum og öðrum mannvirkjum, sé hins vegar eignarland. Afréttur Hrunamanna sé í flokki þess fyrrnefnda, þjóðlenda, þar sem einungis hafi verið höfð af svæðinu beitarnot.

Í sýslu og sóknarlýsingum Árnessýslu segi svo um afrétti Hruna- og Tungufellssókna: „Afréttarlönd eru almenningar að fráteknum Hrunaheiðum er liggja til Hrunastaðar“. Þetta séu orð séra Jóns Steingrímssonar, prests í Hruna 1818-1845. Líklega sé þarna rétt farið með. Hin eiginlegu afréttarlönd séu heiðarnar næst byggðinni, Hrunaheiðar, Tjarnheiði, Hlíðarfjall, Skriðuheiði og svo upp með Hvítá að Búðará. Allt annað land hafi verið almenningur, fyrst til afnota fyrir fjórðungsmenn og síðan þjóðina eftir að fjórðungar hafi lagst af.

Með vísan til hefðarlaga og dómafordæma sé sú regla talin gilda að einungis hafi mátt hefða land, sem geti verið undirorpið beinum eignarrétti. Það eigi einungis við um eignarlönd en ekki afrétti. Þar sem afréttur Hrunamanna sé einungis afréttur utan eignarlanda að áliti íslenska ríkisins geti enginn hefðarréttur stofnast.

Ekki sé hægt að fallast á þá málsástæðu gagnaðila ríkisins að ríkisvaldið hafi margsinnis viðurkennt beinan eignarrétt að Hrunamannaafrétti, t.d. með því að þinglýsa athugasemdalaust vatnssölusamningi, er gerður hafi verið 7. desember 1917 vegna afréttarins. Þarna sé ekki rétt með farið. Sé skjal þetta skoðað sjáist á því að athugasemd sé einmitt gerð af þinglýsingadómara um að þinglýsta eignarheimild skorti. Varðandi gildi þinglýsingar sé vísað til þess sem hér fyrr kom fram um gildi þinglýsingar og jafnframt á það bent að þótt þinglýsing hafi fyrir 1992 verið talin dómsathöfn þá sé ótvírætt að lög þurfi til að afsala ríkislandi eða viðurkenna þjóðlendu sem eignarland.

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að sá aðili sem haldi fram beinum eignarrétti þurfi að sanna sitt mál. Leiða megi þá reglu af almennum sönnunarreglum að sanna þurfi eignarrétt að eignarlöndum en það land sem út af stendur ákvarði óbyggðanefnd sem þjóðlendu. Um sönnunarreglur sem þessar megi benda á H 1981 182 (Mývatnsbotn).

Því er haldið fram að ríkið hafi viðurkennt að Hellisheiði, Auðkúluheiði og Húksheiði væru eignarlönd. Þetta sé svo ekki rökstutt frekar. Ekki sé vitað til þess að Hellisheiðin hafi verið viðurkennd sem eignarland og svo megi benda á að búið sé að dæma Auðkúluheiði utan eignarlanda og hún sé því þjóðlenda. Húksheiðin hafi ekki fengið þá meðferð enn þá en að því muni koma þegar óbyggðanefnd taki það landsvæði til úrlausnar.

Við skoðun heimilda um umráð og nýtingu og önnur atriði, sem máli skipti, sé alveg ljóst að afréttur Hrunamanna sé sams konar landsvæði og Landmannaafréttur. Um hann hafi Hæstiréttur sagt: „Ekki hafa verið leiddar sönnur að því, að hreppsfélögin sjálf hafi öðlast eignarrétt að afréttinum, hvorki fyrir nám, löggerninga, hefð né með öðrum hætti. Réttur til afréttarins virðist í öndverðu hafa orðið til á þann veg, að íbúar á landsvæði framangreindra hreppa og býla, hafi tekið afréttarlandið til sumarbeitar fyrir búpening og ef til vill annarrar takmarkaðrar notkunar.“

Með vísan til þess sem hér hafi verið rakið sé því haldið fram að almenn rök og samfelld réttarþróun allt til þjóðlendulaga hafi leitt í ljós að íslenska ríkið sé eigandi að því afréttarsvæði sem hér sé til úrlausnar. Réttur þessi leiði til óskerts réttar íslenska ríkisins til hvers konar jarðefna og námu-

vinnslu, jarðhita, vatnsafls og hagnýtingar þess. Einnig umferðarréttar, fuglaveiða, dvalar og náttúruskoðunar fyrir landsmenn en að virtum einkarétti afréttareigenda til upprekstrar. Það liggi ljóst fyrir að réttarþróun að núverandi stöðu mála sé á þá lund að enginn hafi getað eignast grunnrétt að hálendissvæðum utan numinna landa. Við athugun á því hvað felist í hugtökunum almenningur og afréttur séum við Íslendingar í þeirri einstæðu aðstöðu að hafa skjallegar frásagnir um það, er Ísland var numið, en þær séu taldar áreiðanlegar af sagnfræðingum. Samkvæmt þeim heimildum sé greint frá yfir 400 landnámum og sé hvergi getið um þau nema þar sem um sé að ræða eignarlönd sem síðar hafi orðið byggð. Einnig sé talið áreiðanlegt að Jónsbók í núverandi afritum sýni hver lög voru látin gilda hér 1281. Þá sé einnig talið sannað að í Jónsbók hafi verið tekin upp eldri ákvæði að miklu leyti óbreytt hvað landbúnað og landnot varðar. Frá Jónsbók hafi öll réttarþróun verið á þá lund að eigna ríkisheildinni á hverjum tíma grunnrétt að löndum utan eignarlanda og þá þau réttindi sem grunnrétti fylgi. Þessi þróun felist m.a. í nýbýlatilskipun 1776, áliti landbúnaðarnefndar 1877, nýbýlalögum 1897, vatnalögum 1923, námulögum og síðar lögum um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, t.d. áliti beggja hluta fossanefndar 1917, náttúruverndarlögum og lögum um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum.

Nú á dögum verði einnig að taka tillit til nútímaviðhorfa réttarþjóðfélags. Í því tilliti beri að líta til þess grundvallaratriðis að ríki sé óhugsandi nema það eigi landið undir sér og frumeignarréttur að landi sé ávallt á hendi ríkisheildarinnar en einkaeignarréttur sé innan þeirra marka sem beinar sannanlegar heimildir verði leiddar að. Verði íslenska ríkinu ekki úrskurðaður grunnréttur að þessu umdeilda afréttarsvæði séu ekki líkur til að annað land, sem líkt sé á farið um, fái aðra meðferð og þá sé spurning hvort pláss sé fyrir ríkishugtak hér á landi.

8. SJÓNARMIÐ JARÐEIGENDA O.FL.

8.1. Kröfur um sáttatillögu, frávísun o.fl.

Af hálfu Hrunamannahrepps er þess krafist að óbyggðanefnd leggi fram sáttatillögu í málinu í samræmi við 15. gr. laga nr. 58/1998. Meginhlutverk óbyggðanefndar hljóti að vera að sætta aðila enda geti úrskurðir hennar vart verið bindandi um eignarréttindi. Með þátttöku í málsmeðferð fyrir nefndinni sé á engan hátt verið að viðurkenna úrlausnarvald hennar að þessu leyti. Eignarréttur sem byggist á athugasemdalausum þinglýstum heimildum verði hvorki takmarkaður né tekinn af landeigendum með úrskurði óbyggðanefndar og er hvers konar ráðagerð um það mótmælt.

Krafa jarðeigenda o.fl. um að vísa beri frá óbyggðanefnd kröfu ríkisvaldsins um að þjóðlendur nái inn í þinglýst eignarlönd byggist á því að samkvæmt 72. gr. stjórnarskrárinnar verði ekki hróflað við eignarrétti manna nema með lögum. Í þjóðlendulögunum sé ekki að finna neina heimild til eignarnáms heldur sé þvert á móti hnykkt á því í lögunum að þjóðlendur séu utan eignarlanda. Óbyggðanefnd hafi því ekki lagaheimild til að úrskurða að til þjóðlendna skuli teljast land sem nú liggur innan þinglýstra landamerkja bújarða eða afrétta þar sem lögaðilar hafi þinglýst afsal fyrir eignarrétti sínum þar sem með þeim hætti væri í raun verið að svipta viðkomandi eiganda eignarrétti sínum. Þar með væri land, sem eigandinn hefur fullkomna eignarheimild fyrir í dag, og sem viðurkennt hefur verið af yfirvöldum að hann eigi, sbr. skráningu í fasteignamat og aðrar opinberar skrár, ekki lengur fullkomin eign hans heldur væri honum gert að sækja rétt sinn fyrir dómstólum. Höfði landeigandinn ekki mál fyrir dómstólum innan 6 mánaða frá úrskurði óbyggðanefndar til viðurkenningar á eignarrétti sínum glati hann endanlega eignarrétti að umræddu landi. Landeigandanum væri gert að sækja mál fyrir dómstólum til að verja eignarrétt sinn. Á því sé byggt að málsmeðferð þessi standist ekki 6. gr. mannréttindasáttmála Evrópu um réttláta málsmeðferð fyrir dómi og því beri að vísa kröfum, sem lúta að þinglýstum eignarlöndum frá óbyggðanefnd, sbr. 3. mgr. 15. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998.

Í öðru lagi sé frávísunarkrafan á því byggð að óbyggðanefnd sé ekki óháður úrskurðaraðili. Það að leggja þurfi málin undir óbyggðanefnd með þeim hætti sem ráð sé fyrir gert í lögum nr. 58/1998, sé andstætt 1. mgr. 70. gr. stjórnarskrárinnar um réttláta málsmeðferð fyrir dómi, svo og 6. gr. mannréttindasáttmála Evrópu. Mannréttindadómstóll Evrópu hafi talið ákvæði þetta eiga við um ákvarðanir stjórnvalda sem hafi áhrif á eignarrétt og atvinnuréttindi manna í víðtækri merkingu. Í 19. gr. laga nr. 58/1998 sé vissulega að finna ákvæði um heimild einstaklinga til að bera ákvörðun óbyggðanefndar undir dómstóla enda sé það gert innan mjög skamms tíma, þ.e. 6 mánaða. Engu að síður sé því haldið fram að málsmeðferðin geti ekki verið réttlát. Í fyrsta lagi bendi jarðeigendur o.fl. á það hversu skammur málshöfðunarfresturinn sé. Í öðru lagi sé á það bent að þegar óbyggðanefnd, sem heyri undir forsætisráðuneytið, hafi tekið ákvörðun um að tiltekin landsspilda skuli teljast þjóðlenda og sæta þannig forsjá forsætisráðuneytisins, þá verði þolandinn, þ.e. hinn raunverulegi landeigandi, að höfða dómsmál og vera þannig sóknaraðili í máli til þess að fá þessari ákvörðun stjórnvaldsins hnekkt. Við því sé að búast að staða stjórnvaldsins sé þá mun sterkari þar sem sérhæfð nefnd hafi þá þegar tekið afstöðu með málstað ríkisvaldsins. Af þessum sökum beri að vísa hvers konar ágreiningi um eignarréttindi frá óbyggðanefnd og beri nefndinni sjálfri að taka afstöðu til frávísunarkröfunnar með úrskurði.

Í greinargerð jarðeigenda o.fl. eru eftirfarandi athugasemdir gerðar við lög um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998:

Kanna þurfi hvort úrskurðir óbyggðanefndar kunni að vera ógildanlegir þar sem þjóðlendulög standist hvorki stjórnarskrá né mannréttindasáttmála Evrópu. Í þessu sambandi beri að huga sérstaklega að tveimur atriðum:

Í fyrsta lagi hvort löggjafanum sé heimilt að færa eignarrétt að almenningum og eigendalausum svæðum, er nú lúti fullveldisrétti Alþingis, til ríkisins, þ.e. til forsætisráðuneytisins, til þinglýstrar eignar. Telji jarðeigendur o.fl. að það gerist í raun þegar slíkt landsvæði sé úrskurðað þjóðlenda og spyrji hvort slíkt „landnám“ sé heimilt nú. Minnt sé á, að ákvæði Jónsbókar um að „almenningar skulu vera sem að fornu hafa verið“ sé í fullu gildi. Í Landmannaafréttarmálunum hafi verið tekist á um eignarréttindi á Landmannaafrétti. Í fyrra málinu hafi verið synjað um viðurkenningu á eignarrétti sveitarfélaganna og/eða jarðanna á afréttinum. Í síðara málinu hafi kröfu ríkisins um viðurkenningu á eignarrétti þess á umræddu landi hins vegar verið hafnað. Alþingi geti tæplega breytt niðurstöðu dómstóla að þessu leyti og falið eignarréttinn að umræddu landsvæði ríkisvaldinu með lögum. Slík lagasetning kunni að brjóta í bága við 65. gr. stjórnarskrárinnar um jafnræði aðila. Standist slík lagasetning megi spyrja hvort ekki hefði verið eðlilegra að ákveða með lögum að Landmannahreppur ætti hið umdeilda landsvæði með hliðsjón af því að þeir einir hefðu nytjað landið.

Í öðru lagi sé því haldið fram að það fari gegn jafnræði málsaðila og stríði gegn almennri réttlætiskennd að forsætisráðherra skipi óbyggðanefnd, er eigi að úrskurða um eignarrétt að landi, sem fallið geti til ríkisvaldsins, er lúti stjórn forsætisráðuneytisins. Enginn geti verið dómari í eigin sök. Sjónarmið um að skipan þessi stríði gegn réttlátri málsmeðferð leiði til þess að úrskurðir óbyggðanefndar kunni að verða ógildanlegir. Með þessu sé ekki verið að lýsa yfir vanhæfi nefndarmanna heldur hvernig staðið sé að skipan í nefndina. Þeim tilmælum sé beint til óbyggðanefndar að hún taki ábendingar þessar til meðferðar og segi af sér komist hún að þeirri niðurstöðu að þjóðlendulögin standist ekki stjórnarskrá eða að skipan nefndarinnar standist ekki hlutleysis- og jafnræðisreglur.

Þá sé því haldið fram að óbyggðanefnd beri að leita umsagnar allra þeirra aðila, sem að hinu umdeilda landsvæði kunni að koma, svo sem Náttúruverndarráðs, héraðsnefndar Árnessýslu, Hrunamannahrepps, Landgræðslunnar, iðnaðarráðuneytisins, Sambands íslenskra sveitarfélaga og allra þeirra aðila, sem veitt geti upplýsingar um eða tengist umræddu landsvæði með einhverjum hætti.

Kröfugerð ríkisvaldsins hafi verið kærð til Umboðsmanns Alþingis vegna meints brots á meðalhófsreglu, rannsóknarreglu og andmælareglu stjórnsýslulaga.

Loks sé því haldið fram að óbyggðanefnd geti ekki tekið einstök svæði til úrlausnar fyrr en fyrir liggi kröfugerð til alls landsins svo gæta megi jafnræðis við úrlausn málanna. Með öðru móti verði ekki nægilega rannsakað hvernig eignarhaldi sé almennt háttað á landi sambærilegu því, sem hér er til umfjöllunar.

8.2. Almenn atriði varðandi eignarréttarkröfur

Við setningu landamerkjalaga, nr. 5/1882, og síðar nr. 41/1919, hafi ætlun löggjafans verið sú að framkvæmdarvaldið hefði frumkvæði að því að gengið yrði frá landamerkjum jarða, þau skráð og að leyst yrði úr ágreiningi um þau, væri hann fyrir hendi. Þannig sé í 6. gr. laganna frá 1919 lögð ákveðin eftirlitsskylda á embættismenn þannig að við gildistöku þeirra laga hafi valdsmönnunum, hverjum í sínu umdæmi, borið að rannsaka hvort landamerkjum hefði verið þinglýst. Allt til ársins 1981 hafi verið gert ráð fyrir að sérstakur dómstóll, landamerkjadómstóll, skæri úr ágreiningi um landamerki. Löggjafarvaldið hafi með þessu viljað tryggja að landamerki væru sem skýrust og að um þau þyrfti ekki að deila. Með landamerkjalögunum hafi átt að koma góðri skipan á þessi mál í eitt skipti fyrir öll og hafi fyrirmælum laganna verið fylgt og landamerkjalýsingar gerðar fyrir nær allar jarðir. Landamerkjalögin frá 1882 hafi ekki kveðið á um það hvaða land eða hver landgæði fylgdu jörðum eða öðrum fasteignum enda hafi ekki verið um það deilt. Alkunna hafi verið að eignarlöndum fylgdi fullkominn eignarréttur og að afréttarlönd væru í sameign eigenda þeirra jarða sem afrétturinn tilheyrði.

Afréttir hafi á þessum tíma verið taldir undirorpnir fullkomnum eignarrétti sem einungis takmarkaðist af eignarrétti annarra landeigenda. Um þetta hafi ekki verið deilt enda hafi þetta sameiginlega land fyrst og fremst verið nýtt til beitar fyrir sauðfé og hesta.

Í 1. gr. landamerkjalaganna sé mælt fyrir um að landeigendur eða fyrirsvarsmenn jarða þar sem eigi séu af völdum náttúrunnar glögg landamerki, skuli setja slík merki, svo sem með girðingum, skurðum eða vötnum með hæfilegu millibili enda hafi eigi áður verið sett greinileg merki sem löglega sé við haldið. Framangreind regla eigi m.a. við um merki milli jarða og afrétta eða annarra óbyggðra lendna ef sá sem land á að afrétti eða lendu krefst þess. Landamerkjalýsingar þær sem gerðar hafi verið í kjölfar landamerkjalaganna 1882 hafi víða verið byggðar á eldri heimildum svo sem lögfestum, máldögum og eldri landamerkjabréfum. Þessum lýsingum hafi síðan verið gefið aukið vægi með þinglýsingum og eftirlitsskyldu valdsmanna sem leitt hafi til þess að um sé að ræða fullkomnar heimildir um landamerkin og þannig eignarrétt þinglýstra eigenda. Landamerki þessi og þetta fyrirkomulag beri að virða. Landeigendur kveða ekki hægt að raska landamerkjum með því að setja meira en öld síðar lög sem kveði á um eignarrétt ríkisvaldsins að stórum landsspildum sem í meira en 100 ár hafi verið taldar innan þinglýstra landamerkja jarða eða eftir atvikum í sameign tiltekins fjölda jarða. Ríkisvaldið geti ekki slegið eign sinni á land sem sé undirorpið fullkomnum eignarrétti og hafi verið það í yfir 100 ár. Hér hljóti venjuréttur og hefðarsjónarmið að vega þungt.

Þá megi benda á að veðréttarhafar og aðrir, sem eigi þinglýst réttindi til þessa lands, telji sig eiga veð í því öllu. Jafnframt hafi menn borgað skatta og skyldur af því og ríki og sveitarfélög því einnig talið að menn ættu það.

Hefð megi rekja allt til Rómarréttar og sé hún vissulega skyld námi þannig að segja megi að hefð hafi tekið við þegar eiginlegu landnámi var lokið. Lengi hafi verið óvissa um hvort hefðarréttur gilti hér á landi. Í erindisbréfi til biskupa frá 1. júlí 1746 hafi verið kveðið á um að á 100 árum mætti hefða eignir og réttindi sem verið hefðu kirkjueign. Víða megi sjá þess stað að út frá því hafi verið gengið að hefðarreglur Norsku eða Dönsku laga (1683 og 1687) giltu hér á landi. Einnig sé vikið að hefðarreglum í nokkrum tilskipunum, sbr. konungsbréf frá 18. apríl 1761, nýbýlatilskipunina frá 1776 og tilskipun frá 17. apríl 1833 er varði óðalsrétt á Íslandi. Landsyfirréttur hafi í dómi frá 5. maí 1830 gengið ótvírætt út frá því að hefðarreglur Norsku laga giltu á á Íslandi þó að

rétturinn hafi síðar, eða í dómi frá 19. desember 1887, hafnað hefðarreglum. Hefð hafi síðan fyrst og fremst haft gildi sem eignarheimild eftir gildistöku laga nr. 46/1905. Ákvæði 1. gr. hefðarlaga sé ætlað að taka af öll tvímæli um að hefð verði unnin á verðmæti enda þótt það hafi verið opinber eign. Að þessu leyti sé greininni ekki ætlað að takmarka svið hefðar heldur þvert á móti að rýmka það. Samkvæmt þessu megi halda því fram að úr því að hefðarlög heimili eignarhefð á landi, sem sé í opinberri eigu, þeim mun fremur hljóti að vera unnt að hefða land sem ekki sé eignarrétti undirorpið. Í fyrri Landmannaafréttardóminum sé beinlínis gert ráð fyrir því að eignarhefð verði unnin á landi sem sé afréttareign. Sama megi lesa út úr 3. gr. þjóðlendulaga i.f. Gaukur Jörundsson telji að eignarhefð verði unnin á landi, hvort heldur um sé að ræða afrétt eða almenning ef skilyrðum hefðar sé á annað borð fullnægt. Hann telji þó að gera verði strangari kröfur um not ef um eigendalaust landsvæði sé að tefla. Því sé hins vegar ekki haldið fram að umþrætt landsvæði í Hrunamannahreppi hafi verið eigendalaust land fram eftir öldum heldur sé ljóst að landið hafi verið numið. Hluti þess, þ.e. Hrunamannaafréttur, hafi um aldir verið nýttur sameiginlega af jarðeigendum í Hrunamannahreppi. Sjónarmiðin um hefð séu til staðfestingar náminu, þ.e. til þess að festa í sessi eignarrétt jarðeigenda í hreppnum. Gaukur Jörundsson telji jafnframt að slaka beri á kröfum til eignarhalds eftir því sem verðmætið og allar aðstæður gefi minna tilefni til víðtækra umráða og fjölbreyttra nota. Í dómi Hæstaréttar frá 20. janúar 1939 hafi verið fallist á eignarhefð engjalands enda þótt hefðandi virðist hafa haft lítil sem engin önnur not af landinu en til slægna.

Engu breyti um eignarhaldið hvort hefðandi lands er einn aðili eða margir sameigendur. Það að landið hafi frá upphafi nánast einungis verið nýtt til beitar og þótt þeir sem það nýttu hafi nýtt það sameiginlega og að um afréttamálefni og fjallskil hafi gilt almenn lög þá breyti það ekki því að þessir sameigendur hafi nýtt landið eins og kostur var í fullan hefðartíma og meira en það og jafnframt meinað öðrum not þess. Ríkisvaldið hafi ekki nýtt afréttarland Hrunamanna með nokkrum hætti. Venjuréttur og hefð falli hér saman og eigi að leiða til þess að afrétturinn tilheyri jörðunum í hreppnum sem hafi nýtt landið öldum saman. Öðru máli gegni um það landsvæði sem Hrunamannahreppur hafi keypt með löggerningi af jarðeigendum.

Jarðeigendur o.fl. kveði það síðari tíma útúrsnúning að halda því fram að þeir eigi einungis beitarrétt á afréttinum enda þjóni það hagsmunum valdhafa að beinn eignarréttur að landsvæði þessu tilheyri ríkisvaldinu. Þessa pólitísku niðurstöðu, sem menn telji almannahagsmunum hagfelldari, sé síðan reynt að búa í skrautbúning þess lagaumhverfis sem við lifum í nú. Af hálfu landeigenda sé því haldið fram að virða beri þá skipan sem gilt hafi um aldir og staðfest hafi verið m.a. með landamerkjalögunum frá 1882 og að eignarréttindi verði ekki færð í hendur ríkisvaldsins með einföldum lögum enda geti sett lög vart verið gild frumeignarheimild.

Þrátt fyrir að Hæstiréttur hafi talið að ríkisvaldið geti farið með ákveðin umráð lands í skjóli valdheimilda sinna sé ekki þar með sagt að löggjafinn geti framselt vald þetta til stjórnvalda og jafnframt falið stjórnvöldum að skera úr um það hvaða land skuli vera undirorpið eignarrétti ríkisvaldsins og hvað skuli skilið eftir handa raunverulegum eigendum landsins. Hér sé fyrst og fremst um pólitískar deilur að ræða sem færðar hafi verið að nokkru leyti í lögfræðilegan búning. Minni deilurnar á margan hátt á þær deilur sem í byrjun síðustu aldar hafi verið um eignarrétt að vatni og vatnsföllum.

Í þessu máli sé aðstaðan um margt með líkum hætti og þegar fossamálið hafi verið til umfjöllunar í byrjun 20. aldar. Ríkisvaldið leitist við að slá fullkominni eign sinni á land sem sé háð eignarrétti einstaklinga. Eðlilegra hefði verið að skorið hefði verið úr ágreiningi þessum fyrir hlutlausum dómstóli í stað stjórnsýslunefndar og að sönnunarbyrðin um eignarrétt ríkisins að hálendi landsins utan þinglýstra landamerkja jarða hefði hvílt á ríkisvaldinu. Komist óbyggðanefnd að þeirri niðurstöðu að land, sem einstaklingur eða lögaðili telji sig eiga, skuli vera þjóðlenda sé slík niðurstaða ekki bindandi fyrir jarðeigendur o.fl.

Jarðeigendur o.fl. byggi kröfur sínar m.a. á því að löggjafarviljinn hafi ekki staðið til þess að

land, sem nú sé innan þinglýstra landamerkja bújarða, verði talið til þjóðlendna, samanber umræður og ályktanir um málið á Alþingi. Kröfugerð ríkisins hafi komið ráðamönnum og almenningi í opna skjöldu og verið gagnrýnd opinberlega af tveimur ráðherrum, einstökum alþingismönnum, Sambandi íslenskra sveitarfélaga og Búnaðarfélagi Íslands. Þá sé vísað til meðalhófsreglu stjórnsýslulaga því til stuðnings að ekki skuli telja meira land til þjóðlendu en sem brýna nauðsyn beri til og sátt sé um að teljast skuli þjóðlenda.

Jarðeigendur o.fl. telji að landsvæði það, sem um sé deilt í þessu máli, hafi allt verið numið í öndverðu. Vísað sé til rits Haraldar Matthíassonar, Landið og Landnáma. Þannig sé á því byggt að landnám þeirra Naddoddssona og síðar þeirra Haukadalsfeðga, Þorbrands óarga og Ásbrands sonar hans, hafi náð yfir það svæði er tilheyri hinu umdeilda svæði. Rök hnígi að því að allt land Hrunamannahrepps hafi tilheyrt upphaflegu landnámi. Það styðji jafnframt þá fullyrðingu að landið sé undirorpið fullkomnum eignarrétti að við stólsjarðauppboðin 1794 hafi jarðirnar verið seldar samkvæmt konungsúrskurði sem fullkomið eignarland samkvæmt uppkölluðum landamerkjum. Þannig beri ríkið sönnunarbyrðina fyrir því að landamerki hafi verið önnur fyrir gildistöku landamerkjalaganna 1882.

Mótmælt sé þeirri túlkun, sem fram komi í greinargerð ríkisins, um að greina megi í sundur eignarlönd og afréttarlönd eftir nýtingu þeirra. Í fyrsta lagi sé viðurkennt af fræðimönnum að afréttarland geti verið fullkomið eignarland ef ótvírætt sé að það hafi í öndverðu eða síðar verið undirorpið fullkomnum eignarrétti. Mjög stór hluti lands á Suðurlandsundirlendi sé ekki í heilsársnotum af skiljanlegum ástæðum. Yfir vetrartímann sé landið gegnfrosið og enginn skepna fari um það. Vetrarbeit sé nú víðast aflögð með nútímalandbúnaðarháttum.

Að því er varði staðhæfingar í greinargerð ríkisins um aðgreiningu lands í heimalönd og afrétti telji jarðeigendur o.fl. að innan jarðanna sé ekki um afrétti að ræða í þeirri merkingu sem heimamenn leggi í orðið afréttur. Sumar jarðir hafi hins vegar mjög víðfeðm heimalönd. Slíkt land, sem í eðli sínu geti flokkast sem afréttarland í víðustu merkingu þess orðs, sé hins vegar að mati jarðeigenda o.fl. eignarland enda viðurkennt af fræðimönnum að slíkt land geti verið undirorpið beinum eignarrétti. Á þessu landi séu t.d. ekki gerð fullkomin fjallskil af hálfu fjallskilastjórnar, þ.e. tvær lögskipaðar leitir samkvæmt 37. gr. laga um afréttamál og fjallskil, nr. 6/1986, enda um einkaland jarða að ræða sem landeigendur smali sjálfir. Skýrt hafi komið fram í skýrslutökum að land sunnan girðingar smali menn sjálfir. Þá hafi landeigendur séð um réttir á þessu svæði sjálfir en ekki fjallskilastjórn svo sem henni sé skylt að gera þegar um smölun afrétta sé að ræða, sbr. 49. og 51. gr. sömu laga. Þá bendi jarðeigendur o.fl. á að á vorin sleppi menn fé sínu í heimalönd og smali síðan til rúnings. Einnig sé ám sleppt í heimalönd á haustin eftir að lömb hafi verið tekin undan. Á afréttinn reki menn hins vegar fé í byrjun sumars og óheimilt sé að fara með fé í afrétt til haustbeitar.

Í greinargerð ríkisins sé þeirri tilgátu Einars Arnórssonar um að landnám í Hrunamannahreppi hafi náð allt til jökuls mótmælt án raka en Einar hafi einnig bent á ýmsar staðreyndir um byggð inn eftir afréttinum. Fræðimenn séu hins vegar sammála um að landsnámsmenn hafi numið sér land svo stórt að gagnaðist búsmala þeirra. Það komi og heim og saman við lýsingar Landnámu er lýsi víða landnámum mjög stórum og telji Haraldur Matthíasson að reglan hafi verið sú að landnámin hafi náð langt upp í óbyggðir. Gróðurfar nú veiti enga vísbendingu um þetta enda sé það nú með allt öðrum hætti en við landnám.

Jarðeigendur o.fl. telja að taka verði Landnámu með fyrirvara sem réttarheimild. Benda þeir á að lýsingar Landnámu hafi verið taldar benda til þess að um beinan eignarrétt að landi væri að ræða, s.s. í H 1960 726 (Skeljabrekka) og H 1994 2228 (Geitland). Lýsing Landnámu á landnámi í Hrunamannahreppi séu óvenjuskýr og ljóst sé að land hreppsins hafi allt verið numið. Allt þetta landsvæði hafi aldrei verið kallað annað en Hrunamannahreppur. Þá sé því mótmælt að kveikja hafi þurft elda til nema land. Því sé raunar einnig mótmælt að viðkomandi landnámsmaður hafi ekki getað kveikt elda á þessu svæði með „skipshöfn sinni“ eins og greini í Landnámu.

Þá bendi jarðeigendur o.fl. á að í H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), H 1999 111 (Gilsá) og H 1999 2006 (Sandfellshagi) hafi vafinn verið metinn sökunaut í hag. Viðkomandi skotveiðimenn hafi verið sýknaðir m.a. vegna vafa um hvar þeir voru staddir, vafa um landamerki og fleira. Í málsmeðferðinni fyrir óbyggðanefnd beri hins vegar að túlka vafann um hvort land hafi verið numið í öndverðu eða að hve miklu leyti land hafi verið nýtt landeiganda í hag hafi hann athugasemdalausa þinglýsta eignarheimild í hendi. Ríkið beri því sönnunarbyrðina fyrir því að umþrætt land hafi ekki verið numið í öndverðu og sé því eigendalaust.

Þá sé því sjónarmiði mótmælt að land, sem numið hafi verið í öndverðu, geti nokkurn tíma talist til þeirra landsvæða sem enginn eigi. Bændur á þessu svæði hafi snemma öðlast beitarrétt á þessu svæði fyrir venju. Fljótlega hafi orðið til reglur um nýtingu beitar á þessu sameignarlandi enda hafi sveitarfélögin snemma tekið við skipulagningu fjallskila og skipti þá engu í hvers eigu landið er sem smala þarf, sbr. 4. gr. laga um afréttamálefni og fjallskil, nú nr. 6/1986, sbr. 52. gr. sömu laga. Með nýbýlatilskipuninni 1776 hafi konungur heimilað stofnun nýbýla á eigendalausum svæðum og hafi því í raun allt land utan eignarlanda talist til ríkisins.

Í ljósi hinnar glöggu lýsingar Landnámu á landnámi í Hrunamannahreppi og þeirra staðreynda, sem liggi fyrir um byggð inn eftir öllum Hrunamannaafrétti, sé ljóst að atriði eins og staðhættir, víðátta og gróðurfar skipti ekki jafnmiklu máli hér eins og á öðrum svæðum þar sem heimildir um nám og nýtingu liggi ekki fyrir. Þá beri að líta til þess að Hrunamannaafréttur sé vel gróinn og hafi verið byggður inn eftir.

Jarðeigendur o.fl. telji að land innan jarðanna í Hrunamannahreppi hafi ekki sambærilega stöðu og Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiði. Þar hafi vissulega verið um afréttarlönd að ræða en ekki heimalönd. Munurinn liggi m.a. í þeim notum sem menn hafi af heimalöndum þessum umfram afréttarlöndin og þeim réttindum sem jarðeigendur o.fl. hafi þar. Mestu skipti þó landeigendur hafi getað bannað öðrum not heimalanda þó víðfeðm séu. Sem dæmi um hin víðtæku not á heimalöndum þessum megi nefna að menn hafi nýtt skóg og hellutak á þessu svæði. Þá hafi menn gert samninga við Landgræðsluna en þar hafi landeigandinn tekið ákvörðun um að friða sitt land og bannað öðrum afnot þess.

Sjónarmiðum um að til séu einkaafréttir innan jarðanna sé alfarið mótmælt. Slíkar hugmyndir fari í bága við heimildir um landnám á þessu svæði, svo og heimildarskjöl sem liggi til grundvallar eignarrétti viðkomandi jarðeigenda. Í annan stað sé kenningum um afnotanám hafnað. Miklu líklegra sé að afnotaréttur hafi myndast fyrir venju.

Í þjóðlendulögunum sé eignarland skilgreint sem „landsvæði sem háð er einkaeignarrétti þannig að eigandinn fer með öll venjuleg eignarráð þess“. Jarðeigendur o.fl. halda því fram að allt land, sem þeir hafa þinglýsta eignarheimild fyrir, sé eignarland. Innan þinglýstra landamerkja fari jarðeigendur einir með öll venjuleg eignarráð, bæði raunveruleg og réttarleg yfirráð.

Jarðeigendur o.fl. haldi því fram að alls staðar í Árnessýslu sé land innan þinglýstra landamerkja undirorpið beinum eignarrétti. Í fyrsta lagi hefði enginn tilgangur verið með setningu landamerkjalaga frá 1882 hefðu þau ekki átt að veita eigandanum beinan eignarrétt að því landi sem landamerki jarðar hans náðu til. Ekkert bendi til þess í lögskýringargögnum að ráð hafi verið fyrir því gert að innan þinglýstra landamerkja gæti annars vegar verið land, sem jarðareigandinn ætti aðeins afnotarétt að og hins vegar land, sem undirorpið væri fullkomnum eignarrétti. Svo virðist sem með lögunum 1882 hafi verið reynt að koma skikki á þessi mál, þ.e. hvar mörk eignarlanda og afrétta lægju. Löggjafinn hafi farið með málið í krafti fullveldisréttar síns og skipað málum með lögum. Teljist afrétturinn eigendalaus sé í sjálfu sér rangt að halda því fram að enginn hafi farið með hið „eigendalausa“ svæði. Alþingi hafi þá að sjálfsögðu farið með yfirráðin þar og falið hreppstjórum og sýslumönnum að gæta réttar almennings. Það að enginn hafi gert athugasemd þegar landamerkjunum var þinglýst leiði til þess að þau hafi verið samþykkt af öllum jarðeigendum í hreppnum og þar með afréttareigandanum. Ljóst sé hins vegar að í Hrunamannahreppi hafi hreppsfélagið farið með forræði afréttarins á þeim tíma, sem landamerkin voru skráð.

Tilgangurinn með lögum um þjóðlendur hafi fyrst og fremst verið sá að gera ríkisvaldið að þinglýstum eiganda þeirra landsvæða sem enginn hafi skjöl fyrir að hann eigi en svo hátti til um hluta afrétta og jökla á hálendi Íslands. Landamerkjalýsingar ráði þar mjög miklu.

Eins og rakið sé í greinargerð með þjóðlendulögum hafi ekki verið talið fært að orða almenna lagareglu um eignarráð afrétta heldur yrðu dómstólar að skera úr um ef ágreiningur risi um eignarrétt að tilteknum afrétti. Staða þessara mála sé enn óbreytt nema hvað Hæstiréttur hafi í dómum sínum um Landmannaafrétt lagt ákveðnar meginreglur sem hann ætli þó löggjafanum að fylla enn frekar. Jarðeigendur o.fl. telji ljóst af þessum orðum að innan bújarðanna sé enginn vafi um eignarréttinn. Í ljósi þessa sé það krafa jarðeigenda o.fl. að viðurkennt verði að jörð með þinglýstum landamerkjum sé eignarland. Bent sé á að eigandi jarðar á Íslandi hafi öll eignarráð þessarar eignar í krafti hinnar þinglýstu eignarheimildar og geti m.a. bannað öðrum not hennar. Eigendur jarða á Íslandi hafi t.d. fengið eignarnámsbætur ef réttindi jarða þeirra hafa verið skert. Jarðeigendur telji að ekki séu rök til að mismuna eigendum bújarða eftir því hvort jarðir þeirra liggi að hálendinu eða séu á láglendi. Fræðimenn séu sammála um að maður, sem hafi þinglýsta eignarheimild að eign, sem lýsi viðkomandi fullkominn eiganda hennar, sé talinn eigandi hennar þar til annað sannist. Sá sem vilji vefengja þinglýsta eignarheimild hafi sönnunarbyrði fyrir þeirri staðhæfingu sinni, sbr. m.a. H 1997 2792 (Laugavellir).

Við mat á því hvort um fullkomið eignarland sé að ræða megi einnig horfa til fleiri heimilda en þinglýstra skjala, m.a. skrár Fasteignamats ríkisins, jarðaskrár landbúnaðarráðuneytis og landamerkjaskrár samkvæmt landamerkjalögum, nr. 41/1919. Flestar landamerkjaskrár byggist á eldri heimildum, s.s. máldagabókum, lögfestum og ýmsum óþinglýstum heimildarskjölum, t.d. dómum. Allar þessar heimildir bendi til þess að jarðir séu eignarland.

Viðurkennt sé af fræðimönnum að eignarréttur geti stofnast fyrir hefð, einnig á afréttarlandi. Þá geti hefð stutt aðra eignarheimild svo sem afsal. Bent sé á að 1. gr. hefðarlaga sé ætlað að taka af tvímæli um það að hefð verði unnin á verðmæti jafnvel þótt það hafi verið í opinberri eigu. Einnig er minnt á að venjuréttur á grundvelli löggerninga geti hér stutt tilkall til beins eignarréttar. Enginn annar en eigandinn hafi nýtt landið nema með samþykki eiganda. Þá sé bent á að fyrst hægt sé að vinna óbein eignarréttindi fyrir hefð á landi, sem ekki sé undirorpið eignarrétti, séu vandfundin rök fyrir því hvers vegna ekki ætti að vera hægt að öðlast beinan eignarrétt á sama landi fyrir hefð þótt ekki hafi verið fallist á það í Landmannaafréttardóminum.

8.3. Foss

Af hálfu þinglýstra eigenda jarðarinnar Foss er vísað til þinglýsts afsals, dags. 26. júlí 1995, og þinglýsts landamerkjabréfs fyrir Foss, dags. 3. júní 1885, þingl. 10. júní 1885, sbr. og veðbókarvottorð.

Því sé mótmælt að landamerki fyrir jörðina séu óljós. Þau hafi verið samþykkt vegna allra nærliggjandi jarða og séu að stærstum hluta vatnsföll. Landamerkjabréfi fyrir jörðina hafi verið þinglýst athugasemdalaust og enginn ágreiningur sé um merkin.

Þá styðji það jafnframt fullkominn eignarrétt á þessu landsvæði að við stólsjarðauppboðin 1794 hafi jarðir verið seldar sem fullkomið eignarland á grundvelli konungsúrskurðar og samkvæmt uppkölluðum landamerkjum. Jörðin Foss hafi verið seld með þessum kjörum árið 1790. Því sé haldið fram að konungsúrskurður um að stólsjarðir skyldu seldar með öllum gögnum og gæðum hafi haft lagagildi. Því hafi land, sem selt var á uppboðinu, verið selt sem eignarland, hvernig sem eignarhaldið hafi verið áður enda hafi konungur getað breytt landi sem ekki var undirorpið fullkomnum eignarrétti í fullkomið eignarland. Landamerkjum sé ekki lýst í uppboðsafsölum en uppkölluð landamerki hafi verið þau sömu og staðfest hafi verið við gildistöku landamerkjalaganna 1882. Þetta megi ráða af jarðamötum en af þeim sé hægt að draga ályktanir um stærð jarðar.

Landið sé allt heimaland og nytjað árið um kring eftir því sem tilefni gefist til. Heimalönd geti

verið geysivíðfeðm og nýtingu landsins hafi verið hagað í samræmi við það að um jörð sé að ræða en ekki afrétt. Eigendur sjái um smölun og allar nytjar séu bannaðar nema með leyfi landeiganda. Ríkið hafi ekki sannað að nokkrir aðrir en landeigendur hafi nytjað landið án leyfis landeigenda. Skattar hafi verið greiddir af öllu landinu og samkvæmt fasteignamati bæði fornu og nýju. Ekki sé sérstakt afréttarmat á þessu landi.

Kröfur ríkisins til eignarréttar verði ekki studdar með tilvísun til hæðarlínu enda sé ekkert samræmi í því hjá ríkisvaldinu hvernig hæðarlínur séu metnar. Útilokað sé að menn missi eignarrétt á grundvelli huglægs mats forsvarsmanna ríkisins að þessu leyti enda ósannað og engum rökum stutt að land í vissri hæð geti ekki verið eignarland.

Af hálfu ríkisins hafi ekki verið færðar sönnur fyrir því að Foss hafi ekki verið innan landnáma í öndverðu enda séu fræðimenn á öðru máli.

Eigendur jarðarinnar hafi einir farið með öll not hennar í fullan hefðartíma og styðji það einnig eignartilkall þeirra.

Þá hafi allir hlutaðeigandi virt landamerki og eignartilkall landeigenda á grundvelli fyrirliggjandi þinglýstra heimildarskjala í vel á aðra öld.

Á því sé byggt að sá sem hafi í hendi þinglýsta eignarheimild sé talinn eiga tilsvarandi rétt yfir eigninni þar til annað sannist, sbr. H 1961 629. Loks sé vísað til meginreglna í eignarrétti og stjórnarskrár, einkum 72. gr.

8.4. Hlíð

Af hálfu þinglýstra eigenda Hlíðar sé vísað til þinglýstra afsala og skiptayfirlýsinga. Einnig er vísað til þinglýstra landamerkjabréfa fyrir Tungufell og Foss, undirritaðra af eiganda jarðarinnar Hlíðar, dags. 3. júní 1885, þingl. 10. júní 1885, sbr. og veðbókarvottorð og fasteignamatsvottorð.

Landamerki jarðarinnar komi fram í landamerkjabréfum Tungufells og Foss sem undirrituð séu af eiganda Hlíðar og þinglýst hafi verið athugasemdalaust. Ekki hafi verið talin þörf á sérstakri þinglýsingu fyrir Hlíð þar sem landamerki aðliggjandi jarða séu samþykkt og afar glögg í landslaginu. Enginn ágreiningur sé um þessi merki.

Núverandi not eigenda af jörðinni felist í því að eigendur séu að byggja sumarbústaði skv. staðfestu skipulagi. Einnig séu hellutök á fjallinu og skógrækt í undirbúningi.

Á því sé byggt að sá sem hafi í hendi þinglýsta eignarheimild sé talinn eiga tilsvarandi rétt yfir eigninni þar til annað sannist, sbr. H 1961 629. Loks sé vísað til meginreglna í eignarrétti og stjórnarskrár, einkum 72. gr.

8.5. Hrunaheiðar (Hruni)

Af hálfu þinglýsts eiganda Hruna er vísað til þinglýsts landamerkjabréfs fyrir Hrunakirkjujarðir, dags. 12. maí 1885, sbr. og veðbókarvottorð, og eignarheimilda allt til máldaga frá 1331. Hruni hafi verið kirkjustaður allt frá Sturlungaöld og í elsta máldaga Hrunakirkju frá 1331 komi fram að Hrunaheiðar hafi fallið til Hrunastaðar með gjöf frá eiganda Hörgsholts, sbr. og Gíslamáldaga 1570. Þá hafi þetta svæði reyndar verið kallað Kaldbaksheiðar enda allt þetta land eign jarðarinnar Hruna. Þegar Kaldbakur hafi verið seldur frá Hruna hafi Hrunaheiðum verið haldið eftir sem eign Hruna og orðið sjálfstætt land.

Sennilegast sé að landnámsbærinn hafi verið í Hörgsholti og Hruni sé byggður út úr Hörgsholtinu og síðan sé þetta allt byggt hvað út frá öðru. Af hálfu ríkisins hafi ekki verið færðar sönnur fyrir því að Hrunakrókur hafi ekki verið innan landnáma í öndverðu enda séu fræðimenn á öðru máli. Hrunakirkjustaður hafi átt mikið land og samhangandi en síðar tapað eignarhaldinu á sumu og skipt öðru upp.

Landið sé allt heimaland í þeirri merkingu sem heimamenn leggi í það orð og nytjað árið um kring eftir því sem tilefni gefist til. Það teljist til jarðanna í Hrunamannhreppi enda liggi það sunnan afréttar. Heimalönd geti verið geysivíðfeðm og nýtingu landsins hafi verið hagað í samræmi við

það að um jörð sé að ræða en ekki afrétt. Um sé að ræða beitiland Hruna en það liggi innan byggðanna, hafi verið numið og teljist til heimalandanna frekar en afréttanna. Vísað sé til H 1987 1656 (Flateyjardalsheiði).

Á þetta land megi enginn reka nema eigandinn sjálfur. Fjallskilastjórn skipuleggi ekki á það fullkomnar leitir. Bændur á nærliggjandi jörðum sjái um smölun og Hrunamannahreppur hafi lagt til menn á þetta heiðarsvæði enda hafi bændur og ábúendur á svæðinu nokkurs konar munnlegan eða óformlegan samning við Hrunastað. Því hafi ekki verið mótmælt af hálfu eigandans og not þessi látin óátalin. Allar nytjar séu bannaðar nema með leyfi landeiganda. Ríkið hafi ekki sannað að nokkrir aðrir en landeigendur hafi nytjað landið nema með leyfi landeigenda. Skattar hafi verið greiddir af öllu landinu og samkvæmt fasteignamati, bæði fornu og nýju, en ekkert sérstakt afréttarmat sé á þessu landi.

Kröfur ríkisins til eignarréttar verði ekki studdar með tilvísun til hæðarlínu enda sé ekkert samræmi í því hjá ríkisvaldinu hvernig hæðarlínur séu metnar. Útilokað sé að menn missi eignarrétt á grundvelli huglægs mats forsvarsmanna ríkisins að þessu leyti enda ósannað og engum rökum stutt að land í vissri hæð geti ekki verið eignarland.

Eigendur jarðarinnar hafi einir farið með öll not hennar í fullan hefðartíma og styðji það einnig eignartilkall þeirra.

Þá hafi allir hlutaðeigandi virt landamerki og eignartilkall landeigenda á grundvelli fyrirliggjandi þinglýstra heimildarskjala í vel á aðra öld.

Margt sé líkt með Hrunaheiðum og Tunguheiði í Biskupstungum sem dæmd hafi verið eignarland Bræðratungukirkju 1980. Eigi að gæta jafnræðis verði landið því vart úrskurðað þjóðlenda.

Á því sé byggt að sá sem hafi í hendi þinglýsta eignarheimild sé talinn eiga tilsvarandi rétt yfir eigninni þar til annað sannist, sbr. H 1961 629. Loks sé vísað til meginreglna í eignarrétti og stjórnarskrár, einkum 72. gr.

8.6. Hrunakrókur

Af hálfu leigjanda Hrunakróks sé vísað til þinglýsts landamerkjabréfs fyrir Hrunakirkjujarðir, dags. 12. maí 1885, sbr. og lögfestu fyrir Hrunakrók frá 1809, og byggingarbréfs, dags. 24. janúar 1964, sbr. og veðbókarvottorð.

Sennilegast sé að landnámsbærinn hafi verið í Hörgsholti og Hruni sé byggður út úr Hörgsholtinu og síðan sé þetta allt byggt hvað út frá öðru. Af hálfu ríkisins hafi ekki verið færðar sönnur fyrir því að Hrunakrókur hafi ekki verið innan landnáma í öndverðu enda séu fræðimenn á öðru máli. Hrunakirkjustaður hafi átt mikið land og samhangandi en síðar tapað eignarhaldinu á sumu og skipt öðru upp. Hrunakrókur hafi verið hjáleiga frá Hruna. Ekki hafi verið þar samfelld byggð í manna minnum og jörðin endanlega farið í eyði 1902. Mótmælt sé fráleitum hugleiðingum um að Hrunakrókur hafi verið sel.

Landið sé allt heimaland og nytjað árið um kring eftir því sem tilefni gefist til. Heimalönd geti verið geysivíðfeðm og nýtingu landsins hafi verið hagað í samræmi við það að um jörð sé að ræða en ekki afrétt. Eigendur sjái um smölun og allar nytjar séu bannaðar nema með leyfi landeiganda. Ríkið hafi ekki sannað að nokkrir aðrir en landeigendur hafi nytjað landið, nema með leyfi landeigenda. Skattar hafi verið greiddir af öllu landinu og samkvæmt fasteignamati, bæði fornu og nýju. Ekki sé sérstakt afréttarmat á þessu landi.

Kröfur ríkisins til eignarréttar verði ekki studdar með tilvísun til hæðarlínu enda sé ekkert samræmi í því hjá ríkisvaldinu hvernig hæðarlínur séu metnar. Útilokað sé að menn missi eignarrétt á grundvelli huglægs mats forsvarsmanna ríkisins að þessu leyti enda ósannað og engum rökum stutt að land í vissri hæð geti ekki verið eignarland.

Eigendur jarðarinnar hafi einir farið með öll not hennar í fullan hefðartíma og styðji það einnig eignartilkall þeirra.

Þá hafi allir hlutaðeigandi virt landamerki og eignartilkall landeigenda á grundvelli fyrirliggjandi þinglýstra heimildarskjala í vel á aðra öld.

Á því sé byggt að sá sem hafi í hendi þinglýsta eignarheimild sé talinn eiga tilsvarandi rétt yfir eigninni þar til annað sannast, sbr. H 1961 629. Loks sé vísað til meginreglna í eignarrétti og stjórnarskrár, einkum 72. gr.

8.7. Kaldbakur

Af hálfu þinglýsts eiganda Kaldbaks er vísað til þinglýsts afsals frá 20. mars 2000, sbr. áður byggingarbréf, dags. 24. janúar 1964, og þinglýsts landamerkjabréfs fyrir Hrunakirkjujarðir, dags. 12. maí 1885, sbr. og veðbókarvottorð.

Land jarðarinnar liggi innan upphaflegrar landnámsjarðar. Sennilegast sé að landnámsbærinn hafi verið í Hörgsholti og Hruni sé byggður út úr Hörgsholtinu og síðan sé þetta allt byggt hvað út frá öðru. Hrunakirkjustaður hafi átt mikið land og samhangandi en síðar tapað eignarhaldinu á sumu og skipt öðru upp.

Á því sé byggt að sá sem hafi í hendi þinglýsta eignarheimild sé talinn eiga tilsvarandi rétt yfir eigninni þar til annað sannast, sbr. H 1961 629. Loks sé vísað til meginreglna í eignarrétti og stjórnarskrár, einkum 72. gr. og þeirra sjónarmiða sem reifuð hafi verið vegna annarra jarða.

8.8. Kluftir

Af hálfu þinglýsts eiganda Klufta er vísað til þinglýsts afsals, dags. 18. júní 1957, og þinglýsts landamerkjabréfs fyrir Hrunakirkjujarðir, dags. 12. maí 1885, sbr. og veðbókarvottorð.

Því sé mótmælt að landamerki séu óljós, þau séu samþykkt vegna allra nærliggjandi jarða, ágreiningslaus og hafi verið þinglýst athugasemdalaust.

Þá hafi íslenska ríkið ekki sannað að Gestur Guðbrandsson hafi ekki haft heimild til að afsala Kluftum til Hrunamannahrepps 1957.

Sennilegast sé að landnámsbærinn hafi verið í Hörgsholti og Hruni sé byggður út úr Hörgsholtinu og síðan sé þetta allt byggt hvað út frá öðru. Hrunakirkjustaður hafi átt mikið land og samhangandi en síðar tapað eignarhaldinu á sumu og skipt öðru upp. Af hálfu ríkisins hafi ekki verið færðar sönnur á það að Kluftir hafi ekki verið innan landnáma í öndverðu enda séu fræðimenn á öðru máli.

Landið sé allt heimaland og nytjað árið um kring eftir því sem tilefni gefist til. Heimalönd geti verið geysivíðfeðm og nýtingu landsins hafi verið hagað í samræmi við það að um jörð sé að ræða en ekki afrétt. Eigendur sjái um smölun og allar nytjar séu bannaðar nema með leyfi landeiganda. Nú nytji nautgriparæktarfélag sveitarinnar jörðina að hluta með nautagirðingu. Ríkið hafi ekki sannað að nokkrir aðrir en landeigendur hafi nytjað landið nema með leyfi landeigenda. Skattar hafi verið greiddir af öllu landinu og samkvæmt fasteignamati, bæði fornu og nýju. Ekki sé sérstakt afréttarmat á þessu landi.

Kröfur ríkisins til eignarréttar verði ekki studdar með tilvísun til hæðarlínu enda sé ekkert samræmi í því hjá ríkisvaldinu hvernig hæðarlínur séu metnar. Útilokað sé að menn missi eignarrétt á grundvelli huglægs mats forsvarsmanna ríkisins að þessu leyti enda ósannað og engum rökum stutt að land í vissri hæð geti ekki verið eignarland.

Eigendur jarðarinnar hafi einir farið með öll not hennar í fullan hefðartíma og styðji það einnig eignartilkall þeirra.

Þá hafi allir hlutaðeigandi virt landamerki og eignartilkall landeigenda á grundvelli fyrirliggjandi þinglýstra heimildarskjala í vel á aðra öld.

Á því sé byggt að sá sem hafi í hendi þinglýsta eignarheimild sé talinn eiga tilsvarandi rétt yfir eigninni þar til annað sannist, sbr. H 1961 629. Loks sé vísað til meginreglna í eignarrétti og stjórnarskrár, einkum 72. gr.

8.9. Tungufellstorfa, þ.e. Tungufell, Jaðar I (Hamarsholt) og Jaðar II

Af hálfu þinglýstra eigenda jarða í Tungufellstorfu er vísað til þinglýstra afsala og skiptayfirlýsinga og þinglýsts landamerkjabréfs fyrir Tungufell, Jaðar og Hamarsholt, dags. 3. júní 1885, þingl. 10. júní 1885, sbr. og veðbókarvottorð, og fasteignamatsvottorð.

Því sé mótmælt að landamerki jarðarinnar hafi ekki verið samþykkt. Löggjafinn hafi skipað svo málum með landamerkjalögum frá 1882 að ekki hafi þurft sérstakt samþykki afréttareiganda nema landeigandi krefðist þess. Hrunamannahreppur hafi samþykkt mörkin fyrir sitt leyti sem handhafi afréttarins. Það hafi sýslumaður einnig gert f.h. löggjafarvaldsins en samkvæmt landamerkjalögunum hafi löggjafinn falið sýslumönnum eftirlitsvald með framkvæmd laganna. Landamerkjabréfi fyrir jörðina hafi verið þinglýst athugasemdalaust. Um þessi merki sé ekki ágreiningur og hafi ekki verið.

Landamerkin byggist einnig á lögfestu Tungufells frá 1670. Landamerki Tungufellstorfu hafi því verið nánast óbreytt í rúm 300 ár. Sá munur sé þó á að í lögfestunni sé talað um Melrakkaá en í landamerkjabréfinu Heiðará. Upptök Heiðarár séu dálítið austar en Melrakkaár. Samkvæmt lögfestunni eigi Tungufellsmenn því verulega meira land en samkvæmt landmerkjabréfinu. Það sé þó hið síðari tíma plagg, undirskrifað og frágengið, sem gildi og þarna styðji lögfestan landamerkjabréfið. Hugsanlega hafi Melrakkaá ekki verið til en þetta hafi allt heitið Búðará. Stutt sé hins vegar frá upptökum Melrakkaár í upptök Heiðarár.

Land jarðanna nái að fornum afréttarmörkum sem viðurkennd hafi verið í Hrunamannahreppi frá ómunatíð, þ.e. að Búðará og Heiðará ráði mörkum heimalanda og afrétta en afréttargirðingin liggi litlu neðar.

Landið sé allt heimaland og nytjað árið um kring eftir því sem tilefni gefist til. Heimalönd geti verið geysivíðfeðm og nýtingu landsins hafi verið hagað í samræmi við það að um jörð sé að ræða en ekki afrétt. Eigendur sjái um smölun og allar nytjar séu bannaðar nema með leyfi landeiganda. Ríkið hafi ekki sannað að nokkrir aðrir en landeigendur hafi nytjað landið nema með leyfi landeigenda. Skattar hafi verið greiddir af öllu landinu og samkvæmt fasteignamati, bæði fornu og nýju. Ekki sé sérstakt afréttarmat á þessu landi.

Kröfur ríkisins til eignarréttar verði ekki studdar með tilvísun til hæðarlínu enda sé ekkert samræmi í því hjá ríkisvaldinu hvernig hæðarlínur séu metnar. Útilokað sé að menn missi eignarrétt á grundvelli huglægs mats forsvarsmanna ríkisins að þessu leyti, enda ósannað og engum rökum stutt að land í vissri hæð geti ekki verið eignarland.

Þegar afréttargirðing hafi verið reist milli Hvítár og Stóru-Laxár árið 1912 á hentugu girðingarstæði hafi allstórt landsvæði, þá óskipt sameign Tungufells, Jaðars og Hamarsholts, lent ofan girðingar. Hafi þá strax verið gerður leigusamningur við sveitarfélagið um það land. Sé sá samningur enn í gildi, með nokkrum breytingum þó, því sveitarfélagið hafi keypt hlut Jaðars. Í þessu felist augljóslega fullkomin viðurkenning sveitarfélagsins á eignarrétti Tungufellsbænda.

Landeigendur hafi lagt allnokkra vegarslóða um ofangreint landsvæði á sinn kostnað. Námur hafi verið nýttar á þessu svæði og landeigendum greiddar bætur, sbr. bætur Landsvirkjunar 1979 vegna línuvegar.

Af hálfu ríkisins hafi ekki verið færðar sönnur fyrir því að Tungufellstorfan hafi ekki verið innan landnáma í öndverðu enda séu fræðimenn á öðru máli.

Eigendur torfunnar hafi einir farið með öll not hennar í fullan hefðartíma og styðji það einnig eignartilkall þeirra.

Þá hafi allir hlutaðeigandi virt landamerki og eignartilkall landeigenda á grundvelli fyrirliggjandi þinglýstra heimildarskjala í vel á aðra öld.

Á því sé byggt að sá sem hafi í hendi þinglýsta eignarheimild sé talinn eiga tilsvarandi rétt yfir eigninni þar til annað sannist, sbr. H 1961 629. Loks sé vísað til meginreglna í eignarrétti og stjórnarskrár, einkum 72. gr.

8.10. Hrunamannaafréttur

Kröfur jarðeigenda o.fl. byggist á þinglýstum afsölum og landamerkjalýsingu fyrir afréttarlandinu. Að því marki sem Hrunamannahreppur hafi ekki sem lögpersóna eignast afréttarlandið með kaupum sé það eign eigenda þeirra jarða í Hrunamannahreppi sem upprekstrar- og nýtingarrétt eigi á afréttinum. Sé á því byggt að landsvæði þetta hafi verið numið í öndverðu og það síðan fylgt jörðunum og sé því í óskiptri sameign eigenda jarðanna í Hrunamannahreppi. Vísað sé til þess sem áður hefur verið rakið um byggð inn eftir Hrunamannahreppi. Sú staðreynd, að svæði þetta hafi áður verið í byggð, skapi því sérstöðu gagnvart öðrum svæðum sem ekki hafi verið viðurkennd sem fullkomin eignarlönd, s.s. Auðkúluheiði og Landmannaafréttur.

Því sé mótmælt að réttarþróunin hafi verið sú að eigna ríkisheildinni á hverjum tíma grunnrétt að löndum utan eignarlanda svo sem haldið sé fram í greinargerð ríkisins. Því sjónarmiði hafi þvert á móti verið hafnað mjög skýrlega í Landmannaafréttardóminum seinni frá 1981. Óbyggðirnar eigi enginn, og því sé óþarft fyrir ríkið að kasta eign sinni á þær, svo sem komi fram í greinargerð með þjóðlendulögum.

Nýbýlatilskipunin bendi til fullkomins eignarréttar ríkisins á óbyggðum en lögin frá 1897 geri ráð fyrir eignarrétti sveitarfélaganna. Vatnalög, námalög og önnur þau lög, sem lögmaður ríkisins vísi til, byggi á því að Alþingi geti í skjóli valdheimilda sinna farið með eigendalaust land á Íslandi. Um það sé ekki deilt og komi kröfu ríkisvaldsins í þjóðlendumálum ekki við.

Fullyrðingar um að það sé forsenda ríkis á Íslandi að ríkisvaldið eigi landið sé einhver sú mesta fjarstæða sem haldið hafi verið fram í þessu máli. Þeim fullyrðingum sé mótmælt sem fráleitum.

Samningur Hrunamanna og Biskupstungnamanna frá 1848 um ákveðin óbein eignarréttindi Hrunamanna á landinu norðan Hvítár, og sem gerður hafi verið fyrir yfirvöldum og staðfestur af þeim, styðji einnig kröfuna um að fullkomið afréttarlandið sé undirorpið fullkomnum eignarrétti. Þar sé um sambærilegt land að ræða.

Samkvæmt gögnum, sem rakin hafi verið, sé ljóst að byggð hafi verið á öllum afréttinum, sem sanni að land þetta hafi verið numið í öndverðu. Lega og afmörkun svæðisins sé skýrt afmörkuð af stórum vatnsföllum og jöklum. Sambærilegt land hafi verið viðurkennt sem eignarland.

Ljóst sé að landið í Hrunamannahreppi hafi aldrei orðið eigendalaust heldur hafi hreppurinn eignast býli sem fóru í eyði, fyrir venju og hefð fyrst og fremst, og lagt land þeirra til afréttarins. Til séu munnmæli um að hreppurinn hafi keypt landið en fyrir því séu ekki önnur skrif en þau sem oddviti setti á blað 1978. Engin býli hafi verið reist á landinu á grundvelli nýbýlatilskipunarinnar sem sýni að ekki hafi verið litið á landið sem eigendalaust land. Þá hafi verið litið svo á samkvæmt fjallskilareglugerðum frá öllum tímum að Hrunamenn ættu Hrunamannaafrétt, sbr. 5. gr. reglugerðar frá 8. september 1953.

Þá sé ljóst að ákvörðun um að leigja hluta landsins sem fullkomið eignarland hefur verið samþykkt af yfirvöldum. Hrunamenn hafi einir farið með öll not þessa landsvæðis. Enginn hafi byggt þar, framkvæmt eða nytjað svæðið með neinum hætti án samþykkis hreppsnefndar Hrunamannahrepps. Hér styðji hvort annað, landnámslýsingar og hefðarsjónarmið. Verði ekki fallist á að um fullkomið eignarhald hafi verið að ræða, sem leiði til viðurkenningar á beinum eignarrétti hefðanda, sé vandséð að hefð verði nokkurn tíma viðurkennd sem grundvöllur eignarréttar. Slík niðurstaða fari þvert gegn kenningum Gauks Jörundssonar á þessu sviði.

Mótmælt sé sérstaklega hugleiðingum ríkisins um að orðalag í afsölum bendi til óbeins eignarréttar á ofangreindu svæði. Þvert á móti sé ljóst að um fullkomið eignarland sé að ræða, sbr. t.d. Lyfrd. (eldri) VII/223 (Bleiksmýrardalur).

Landsvæði þetta hafi verið nytjað af eigendum jarða í Hrunamannahreppi allt frá landnámsöld en hreppsfélagið hafi farið með málefni afréttarins f.h. landeigenda allt frá stofnun hreppsfélagsins. Afrétturinn hafi á hverjum tíma verið nýttur til fulls með þeim hætti sem tíðarandi, tækifæri og möguleikar hafi verið til á hverjum tíma. Þannig hafi landið verið nýtt til beitar, grastekju, veiða,

skógarhöggs, kolagerðar og námutöku. Þá hafi landið verið leigt og vatnsréttindi verið seld og leigð. Sé þannig ítrekað að Hrunamenn hafi unnið eignarhefð á umræddu landi. Einungis Hrunamenn hafi notað landið og jafnframt hafi þeir bannað öðrum not þess.

Ríkisvaldið hafi margsinnis viðurkennt fullkominn eignarrétt Hrunamannahrepps sjálfs og f.h. landeigenda á afréttinum, með því að þinglýsa heimildarskjölum, m.a. með því að þinglýsa vatnssölusamningum vegna afréttarins á sínum tíma, sbr. þinglýsingu kaupsamnings um vatnsréttindi í Hvítá 13. júní 1918. Þinglýsing þessi hafi verið dómsathöfn og hafi bindandi áhrif.

Jörðin Jaðar hafi verið keypt að hluta og lögð til afréttar. Hluti af landi Tungufells hafi verið tekinn á leigu og lagður til afréttar. Sé ljóst að þar sé um fullkomið eignarland að ræða, sbr. H 1971 1137 (Reyðarvatn II). Sé að öðru leyti vísað til þess sem rakið sé í kröfulýsingu fyrir Tungufellstorfu.

Samkvæmt framangreindum heimildum sé afrétturinn með öllum gögnum og gæðum undirorpinn beinum eignarrétti landeigenda, að undanteknum þeim réttindum sem Hrunamannahreppur hafi leigt til Fannborgar hf. og að undanteknum vatnsréttindum í Hvítá sem seld hafi verið með kaupsamningi 17. desember 1917 og þinglýstur 13. júní 1918. Á því sé byggt að ríkisvaldið hafi margsinnis viðurkennt, þannig að bindandi sé, að umrætt land innan ofangreindra landamerkja sé undirorpið fullkomnum eignarrétti og því verði ekki hnekkt nú, mörg hundruð árum síðar.

Þá verði einnig við úrlausn máls á stjórnsýslustigi að gæta jafnræðisreglna en sambærilegt fjallendi hafi af hálfu ríkisins víða verið viðurkennt sem eignarland, t.d. á Hellisheiði, og í afsölum fyrir Auðkúluheiði og Húksheiði. Þá megi nefna landsvæði eins og Skaftafell og Stafafell í Lóni, Möðrudalsöræfi og mörg önnur hálendissvæði sem enginn ágreiningur hafi verið um eignarhald á fram að þessu. Því sé haldið fram að óbyggðanefnd geti ekki tekið einstök svæði til úrlausnar fyrr en fyrir liggi kröfugerð til alls landsins svo gæta megi jafnræðis við úrlausn málanna. Með öðru móti verði ekki nægilega rannsakað hvernig eignarhaldi sé almennt háttað á landi sambærilegu því sem hér er til umfjöllunar.

Landeigendur vísa til stjórnarskrár lýðveldisins Íslands, einkum 72. gr. og 65. gr., svo og til meginreglna í eignarrétti. Þá er vísað til rannsóknarreglu, jafnræðisreglu og meðalhófsreglu stjórnsýsluréttar. Þá er minnt á reglu stjórnsýslulaga um álitsumleitan. Einnig er vísað til laga um afréttamálefni og fjallskil, nr. 6/1986. Að lokum er vísað til mannréttindasáttmála Evrópu, einkum 2. og 6. gr.

Málskostnaðarkrafa er byggð á 17. gr. laga 58/1998, sbr. lög nr. 91/1991, einkum 130. og 131. gr.

9. SJÓNARMIÐ FANNBORGAR EHF.

Af hálfu Fannborgar ehf. er vísað til þess að með samningi, dags. 28. júlí 1964, hafi Hrunamannahreppur skuldbundið sig til að leigja Fannborg hf. gegn árlegu gjaldi land í Kerlingarfjöllum, í Ásgarði, undir skíðaskála og aðrar nauðsynlegar byggingar honum viðkomandi. Einnig hafi hreppurinn leyft félaginu að hagnýta sér jarðhita í sambandi við rekstur skíðaskálans. Tekið sé fram að stærð landsins sé um einn hektari. Samningurinn sé ótímabundinn en með endurskoðunarákvæði og sé vísað að öðru leyti til almennra reglna um samninga í kaupstöðum varðandi leigutímann. Hinn 21. október 1965 hafi sömu aðilar samið um viðbót við framangreindan samning þar sem nánar hafi verið kveðið á um leigu leigulandsins, leigutaka hafi verið veitt heimild til að veðsetja leiguréttindin og því slegið föstu að landið sé leigt til 50 ára frá 28. júlí 1964.

Með samningi, dags. 20. maí 1973, sem gerður hafi verið með vísan til og sem viðbót við samninginn frá 28. júlí 1964 og viðbótarákvæðin frá 21. október 1965, hafi Hrunamannahreppur í 1. gr. veitt Fannborg hf. einkarétt til að reka skíðastað í Kerlingarfjöllum á svæði innan tilgreindra norður-, vestur-, suður- og austurmarka, sbr. og meðfylgjandi kort. Í 2. gr. hafi félaginu verið veitt

heimild til að reisa á svæði þessu mannvirki eftir þörfum skv. 1. gr. í samráði við byggingarnefnd hreppsins.

Jafnframt hafi Hrunamannahreppur skuldbundið sig til að leyfa ekki öðrum án samþykkis Fannborgar hf. neins konar rekstur, nýbyggingar eða aðrar framkvæmdir á hinu tilgreinda svæði, sbr. 3. gr. samningsins, en áskilið sér þó allan rétt til framkvæmda á svæðinu í sambandi við nýtingu landsins sem afréttar í samráði við félagið. Samkvæmt 4. gr. samningsins gildi hann til 28. júlí árið 2014.

Á grundvelli þessara samninga og í samræmi við þá hafi Fannborg (e)hf. allt frá 1964 byggt upp og rekið umtalsverða starfsemi á þessum stað sem löngu sé landsþekkt undir nafninu Skíðaskólinn í Kerlingarfjöllum. Þá hafi félagið reist á samningssvæðinu fjölda húsbygginga og önnur mannvirki sem tengist þeirri starfsemi. Þessa landnýtingu hafi ríkisvaldið ekki einungis látið átölulausa heldur og veitt starfseminni margvíslega viðurkenningu og stuðning, m.a. með framkvæmdalánum úr sjóðum á þess vegum og beinum styrkjum.

10. SJÓNARMIÐ LANDSVIRKJUNAR

Af hálfu Landsvirkjunar er atvikum máls lýst svo að fyrirtækið reki á hinu tilgreinda landsvæði, svæði nr. 1, stærstu orkuver fyrirtækisins og mannvirki sem þeim tengist, svo sem stíflur, uppistöðulón, vatnsvegi, háspennulínur, spennavirki svo og ýmis önnur mannvirki, sem tengist starfsemi þess.

Tilgangur Landsvirkjunar sé meðal annars að vinna, flytja og selja í heildsölu raforku til almenningsrafveitna svo og til iðjufyrirtækja samkvæmt sérstökum samningum að svo miklu leyti sem almenningsrafveitur hafa ekki milligöngu um slíka raforkusölu. Tilgangur fyrirtækisins sé enn fremur að byggja og reka raforkuver og meginstofnlínukerfi landsins, svo og að annast áætlanagerð um ný raforkuver og stofnlínur á orkusvæði Landsvirkjunar, sbr. 2. grein laga nr. 42/1983, um Landsvirkjun, með síðari breytingum. Þá sé það einnig tilgangur Landsvirkjunar að vinna að því í samvinnu við rafveitur á orkusvæði sínu að raforka komi í stað annarra orkugjafa eftir því sem hagkvæmt sé talið og beri fyrirtækinu einnig að hafa með viðunandi öryggi tiltæka nægilega raforku til þess að anna þörfum viðskiptavina sinna á hverjum tíma.

Landsvirkjun leggi áherslu á að fyrirtækið sé eigandi allra vatnsréttinda og nauðsynlegra landsréttinda á vatnasvæði Þjórsár ofan ármóta hennar og Fossár og krefst þess að það verði viðurkennt af óbyggðanefnd, sbr. 2. mgr. 5. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998. Það feli í sér að þrátt fyrir að leyfi forsætisráðherra skv. 2. mgr. 3. gr. þjóðlendulaganna þurfi vegna nýrrar nýtingu vatnsréttindanna og meðfylgjandi landsréttinda á svæðinu (Vatnsfellsvirkjun á Holtamannaafrétti), þá sé ekki heimilt að ákvarða endurgjald skv. 4. mgr. sömu greinar fyrir nýtingu þeirra réttinda sem Landsvirkjun hafi nú þegar, þ.e. öll vatnsréttindi og nauðsynleg landsréttindi á Þjórsársvæðinu, ofan ármóta við Fossá, sbr. 2. mgr. 5. gr. þjóðlendulaganna.

Meðal þeirra þátta sem helst koma til skoðunar í máli þessu og ástæða sé til þess að beina sjónum að eru vatnsmiðlun úr Dalsá, Miklalæk og Kisu yfir í Norðlingaöldumiðlun, auk annarra virkjunarkosta í Efri-Þjórsá.

Landsvirkjun hafi látið gera áætlanir um veitu efstu kvísla Dalsár, Miklalækjar og Kisu yfir í fyrirhugað Norðlingaöldulón og einnig liggi fyrir áætlanir um aðra virkjunarkosti í Efri-Þjórsá. Áætlunum þessum sé lýst í skýrslu: Efri-Þjórsá, samanburður virkjunarkosta, dags. í desember 1992. Samkvæmt upplýsingum frá Landsvirkjun geri þær áætlanir ekki ráð fyrir mannvirkjum á Hrunamannaafrétt þótt upptök þessara vatna séu þar. Því sé ekki þörf á að tíunda nánar í þessu máli útfærslu eða framkvæmdaáætlun.

Á því svæði sem hér sé til meðferðar liggur 220 kV háspennulína frá Hrauneyjafossvirkjun. Um

er að ræða aðalorkuveitu frá virkjuninni. Línan liggi frá Stóru-Laxá við mörk Flóa- og Skeiðamannaafréttar í vestur að Hvítá á mörkum Biskupstungnahrepps. Með fram henni liggur svonefndur „línuvegur“.

Lagaheimild fyrir byggingu línunnar sé í lögum nr. 37/1971 og 1. og 6. mgr. 2. gr. laga nr. 60/1981, um raforkuver, með síðari breytingum. Iðnaðarráðherra veitti leyfi fyrir Hrauneyjafosslínu 30. desember 1976.

Í þessu máli vilji svo til að línan liggi um það landsvæði sem deilt er um, þ.e. á mörkum Hrunamannaafréttar og landi sem talið sé tilheyra Hrunaheiðum, Tungufelli og Jaðri.

Heimilda til byggingar línunnar hafi eingöngu verið aflað hjá Hrunamannahreppi á árunum 1978-1979 í samræmi við 5. gr. skipulagslaga, nr. 31/1968. Gengið hafi verið frá samningum við hreppinn á árinu 1979 um bætur fyrir línubygginguna.

Á það sé lögð áhersla að Landsvirkjun er eigandi framangreindrar orkuveitu og þeirra réttinda á afréttinum sem þarf til reksturs hennar og viðhalds. Þar með sé talinn óheftur umferðarréttur og réttur til að viðhalda vegi með fram línunni. Sé nauðsynlegt að þessi réttindi verði viðurkennd af óbyggðanefnd, sbr. 2. mgr. 5. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998. Það feli í sér að ekki sé heimilt að ákvarða endurgjald skv. 4. mgr. 3. gr. þjóðlendulaga fyrir nýtingu réttindanna.

Úrskurður óbyggðanefndar um eignarréttarlega stöðu þessa landsvæðis haggi ekki réttindum Landsvirkjunar. Sé rétt að benda á að í samkomulagi við hreppinn um byggingu línunnar hafi beinlínis verið tekið fram að ekki sé tekin afstaða af hálfu Landsvirkjunar varðandi eignarrétt á landinu.

Þá sé fyrirhuguð bygging 400 kV háspennulínu frá Sultartangavirkjun að aðveitustöð Landsvirkjunar við Brennimel í Hvalfirði. Á því landsvæði, sem hér um ræðir, muni línan liggja samhliða Hrauneyjafosslínu (220 kV). Almenna lagaheimild til byggingar línunnar sé að finna í lögum um Landsvirkjun, nr. 42/1983 og 1. og 6. mgr. 2. gr. laga um raforkuver, nr. 60/1981.

Hrauneyjafosslína sinni orkufrekum iðnaði á Grundartanga í Hvalfirði. Sé þar um að ræða járnblendiverksmiðjuna og álbræðslu Norðuráls. Upphafleg stærð álversins miðaðist við 60 þús. tonna ársframleiðslu en umhverfismat og samningar geri ráð fyrir að unnt verði að stækka álverið í tveimur áföngum þannig að ársframleiðsla miðist við 180 þús. tonn. Nú þegar sé unnið að fyrri áfanga stækkunar álvers Norðuráls í 90 þús. tonna ársframleiðslu. Ef álver Norðuráls verði stækkað í hámarksstærð samkvæmt samningum, þ.e. 180 þús. tonna framleiðslu og ef bætt verði við fjórða ofni í verksmiðju Íslenska járnblendifélagsins sé ljóst að leggja þurfi Sultartangalínu 2, þ.e. orkuveitu frá virkjuninni í aðveitustöðina á Brennimel til að sinna aukinni orkuþörf fyrirtækjanna. Muni hún liggja samhliða Hrauneyjafosslínu og krefjast sambærilegra réttinda, m.a. til umferðar og viðhalds. En framkvæmdatími hefur ekki verið ákveðinn. Landsvirkjun heldur til haga í máli þessu rétti sínum til byggingar 440 kV Sultartangalínu samhliða Hrauneyjafosslínu.

Landsvirkjun taki fram m.a. vegna dómsmála, sem fyrirtækið hafi verið aðili að, að fyrirtækið mótmæli öllum kröfum um að ríki, sveitarfélög, aðrir lögaðilar eða einstaklingar eigi beinan eignarrétt að afréttarlandi nema þeim sem kröfuna hafi uppi takist að sanna fullkominn eignarrétt, sbr. t.d. H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari) og H 1997 1162 og 1183 (Auðkúlu- og Eyvindarstaðaheiðar). Að öðrum kosti telst afréttarland vera þjóðlenda, sbr. 1. og 2. gr. laga nr. 58/1998.

Í því sambandi áréttar Landsvirkjun að gerð sé krafa um að óbyggðanefnd viðurkenni réttindi fyrirtækisins á því svæði sem til umfjöllunar er. Í 2. mgr. 5. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998, sé kveðið á um að þeir sem sannað geti að þeir eigi réttindi innan þjóðlendu skuli halda þeim rétti í samræmi við ákvæði laga þar um. Þessa grein laganna ber að skilja svo að ekki sé unnt að ákvarða endurgjald vegna beinna eða óbeinna eignarréttinda innan marka þjóðlendu sem fengin séu fyrir gildistöku laganna. Með öðrum orðum að þá sé óheimilt að krefja um endurgjald fyrir nýtingu réttinda, sbr. 4. mgr. 3. gr. þjóðlendulaga fyrir þau réttindi sem hafi orðið til fyrir 1. júlí 1998. Sé þetta eðlilegt og í samræmi við þá almennu reglu að gildi laga sé ekki afturvirkt.

Jafnframt sé áréttað í þessu sambandi að hvort sem það landsvæði, sem er til umfjöllunar í máli

þessu, verði talið þjóðlenda eða eignarland þá standi óhögguð þau réttindi sem Landsvirkjun hafi fengið með lögum og samningum og sönnur hafi verið færðar á, sbr. kröfulýsingu fyrirtækisins og greinargerð. Með öðrum orðum þá breyti niðurstaða óbyggðanefndar um hver sé eigandi þess landsvæðis engu um lögmæt réttindi Landsvirkjunar á því.

Að lokum sé gerð krafa um að viðurkennd verði landsréttindi og umferðarréttindi sem þurfi til reksturs allmargra mælistöðva sem Landsvirkjun eigi og reki á hálendinu ofan byggðar í Árnessýslu til mælinga á vatnshæð, veðri og ísingu.

11. ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

Sjá bls. 55.

12. NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR Í MÁLI ÞESSU

Hér verður gerð grein fyrir þeim sérstöku forsendum sem úrskurður óbyggðanefndar í máli þessu byggist á. Í upphafi verður tekin afstaða til krafna málsaðila um frávísun og fleira vegna málsmeðferðar óbyggðanefndar. Því næst verður fjallað um landnám á því svæði sem hér er til meðferðar og loks gerð grein fyrir niðurstöðum óbyggðanefndar um eignarréttarlega stöðu einstakra landsvæða. Í kafla 13 er umfjöllun og niðurstaða um kröfur Landsvirkjunar á svæðinu.

12.1. Kröfur um sáttatillögu, frávísun o.fl.

Við fyrirtöku málsins 1. mars 2000 kom fram krafa Hrunamannahrepps um að óbyggðanefnd legði fram sáttatillögu í málinu og var í því sambandi vísað til 15. gr. laga nr. 58/1998. Eftirfarandi ákvörðun óbyggðanefndar var af þessu tilefni færð til bókar við fyrirtöku 28. mars:

> Ákvæði 15. gr. laga nr. 58/1998 er svohljóðandi: „Óbyggðanefnd leitar sátta með aðilum nema telja verði að sáttatilraun verði árangurslaus.“ Ákvæðið kveður ekki á um skyldu óbyggðanefndar til að leggja fram sáttatillögu. Í því felst að nefndin skuli sjálf meta hvort og með hvaða hætti leitað skuli sátta. Við það mat hefur óbyggðanefnd í huga að málsaðilar hafa ekki forræði á hvers kyns ágreiningi fyrir nefndinni. Þá ber þess að geta að gagnaöflun stendur nú yfir í umræddum málum.
>
> Það er mat óbyggðanefndar að forsendur til að leita sátta séu ekki fyrir hendi að svo komnu máli. Ofangreindri kröfu er því hér með hafnað.

Í greinargerð Ólafs Björnssonar hrl. fyrir hönd eigenda jarða og afrétta í Hrunamannahreppi, sem lögð var fram á fundi óbyggðanefndar 8. maí 2000, var þess krafist að kröfum ríkisvaldsins, er lytu að þinglýstum eignarlöndum, yrði vísað frá óbyggðanefnd, málflutningur færi ekki fram fyrr en umboðsmaður Alþingis hefði látið í ljósi álit sitt á atriðum sem til hans hafi verið beint með kvörtun af hálfu lögmannsins og umsagnir ýmissa aðila lægju fyrir. Krafa um hið síðastnefnda kom einnig fram í greinargerð lögmannsins fyrir hönd Fannborgar ehf. Jafnframt var farið fram á að framkomin frávísunarkrafa yrði flutt sérstaklega og um hana úrskurðað áður en að fyrirhuguðum málflutningi fyrir óbyggðanefnd kæmi.

Af þessu tilefni var eftirfarandi ákvörðun kynnt málsaðilum þann 30. maí 2000:

> Með hliðsjón af aðdraganda málsins og þá einkum skilgreiningar og auglýsingar nefndarinnar á því svæði, sem nú er til meðferðar, eru ekki forsendur til að fjalla sérstaklega um kröfu um frávísun á

ákveðnum þáttum kröfugerðar íslenska ríkisins. Úrlausn um þau atriði tengist og fellur saman við efnismeðferð málsins, enda á ákvæði 3. mgr. 15. gr. laga nr. 58/1998 ekki við í þessu sambandi, sbr. áðurnefndan aðdraganda að málsmeðferð á svæðinu og verksvið nefndarinnar almennt.

Þá vill óbyggðanefnd benda á að óbyggðanefnd er stjórnsýslunefnd og hlutverk hennar er skýrt afmarkað í 7. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Það er ekki á verksviði óbyggðanefndar að meta stjórnskipulegt gildi laga enda hefur það verið talin grundvallarregla í íslenskum rétti að slíkt sé ekki á verksviði annarra en dómstóla, sbr. 2. gr. laga nr. 33/1944, sbr. einnig 60. gr. sömu laga.

Óbyggðanefnd telur að skylda til að leita álits þeirra aðila, sem lögmaðurinn tilgreinir, verði hvorki leidd af 4. mgr. 10. gr. né 3. mgr. 13. gr. laga nr. 58/1998, sbr. einnig 10. gr. stjórnsýslulaga, nr. 37/1993.

Engin lagaheimild er fyrir hendi til þess að fresta máli uns úrlausn umboðsmanns Alþingis liggur fyrir.

Óbyggðanefnd byggir forsendur sínar á reglum eignarréttar, sem raktar eru í úrskurði þessum, og úrskurðar á grundvelli þeirra meðal annars um mörk eignarlanda og þjóðlendna. Þessum almennu reglum er beitt í hverju máli og eru málin flutt fyrir nefndinni með það fyrir augum. Óbyggðanefnd telur ekki að kröfur fyrir aðra landshluta geti breytt forsendum eða niðurstöðu fyrir það mál, sem nú er til umfjöllunar, og telur að með beitingu sömu reglna eignarréttarins á öll landsvæði sé tryggt að jafnræðis verði gætt í málum fyrir nefndinni. Kröfu um að úrskurðir í Árnessýslu verði ekki kveðnir upp fyrr en kröfum hafi verið lýst fyrir allt landið er því hafnað.

12.2. Landnám

Eins og áður hefur komið fram greinir Landnámubók frá því að Bröndólfur og Már Naddoddssynir hafi numið Hrunamannahrepp allan, „svo vítt sem vǫtn deila“. Þrír aðrir landnámsmenn eru nafngreindir á þessu svæði og komu þeir síðar til sögunnar. Mörkum frumlandnámsins er ekki lýst nákvæmlega en af frásögn Landnámu hafa fræðimenn dregið þá ályktun að það hafi legið milli Stóru-Laxár að austan og sunnan og Hvítár að vestan og náð að upptökum vatna. Um það hefur hins vegar verið meiri ágreiningur hvernig háttað var skiptingu lands þeirra manna sem síðar settust þar að. Sú ónákvæmni sem þar kann að koma fram, hefur þó ekki verið talin draga úr gildi frásagnarinnar um landnám í Hrunamannahreppi.

Enda þótt fleiri komi þar við sögu og ekki séu öll kennileiti þekkt breytir það ekki þeirri meginniðurstöðu að samkvæmt frásögn Landnámu hafi landnám í Hrunamannahreppi náð nokkuð langt inn til landsins og e.t.v. lengra en víða annars staðar.

12.3. Foss

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggi yfir land sem samkvæmt landmerkjalýsingu frá 3. júní 1885 telst innan landamerkja Foss. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum þinglýstra eigenda jarðarinnar, Hjörleifs Þórs Ólafssonar o.fl., í kafla 3.3.

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að landamerkjabréf Foss sé ónákvæmt, einhliða inn til heiða og ósamþykkt. Þá er vísað til hæðar landsins yfir sjó, gróðurfars og nýtingarmöguleika.

Af hálfu þinglýstra eigenda Foss er því haldið fram að landamerkjabréf jarðarinnar sé ljóst og samþykkt með fullnægjandi hætti. Enginn ágreiningur sé um merkin. Þá sé allt land jarðarinnar heimaland. Einnig er vísað til atriða eins og konungsúrskurðar um sölu stólsjarða, skattagreiðslna, landnáms og hefðar.

Elsta heimild um Foss er í jarðabók 1597 og er jörðin þá eign Skálholtskirkju. Foss er einnig

getið í jarðabókum 1686, 1695 og 1709. Jörðin er seld undan Skálholtskirkju á stólsjarðauppboðinu 16. júní 1790 og kemst þá í einkaeigu. Hennar er jafnframt getið í jarðabókum 1847 og 1861. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Foss.

Fyrstu lýsinguna á landamerkjum jarðarinnar er að finna í landamerkjabréfi Fosslands, dags. 3. júní 1885. Þar lýsir umboðsmaður eiganda jarðarinnar landamerkjum hennar þannig:

> Að vestan ræður Fossá frá Rauðalækjarmynni innað Markagili, síðan Gilið upp undir fjallsbrúnina, úr Gilklofningunum bein stefna í Vörðu uppá fjallsbrúninni og úr henni aptur í Vörðu við Fossá að vestanverðu; frá þeirri Vörðu ræður Fossá norður í Gráhól, sem er að austanverðu við ána, úr Gráhól bein stefna í Brunkollugil, þar sem það rennur í Litlu-Laxá, síðan Litla-Laxá niður að Vörðu sem við hana stendur innarlega á Fagradal, úr þeirri Vörðu sjónhending í Vörðu uppá Hábrún; þaðan sjónhending í Hornmarksvörðu austan í Dalholtum, þaðan bein stefna í Rauðalækjarbotn; síðan Rauðilækur þangað til hann fellur í Fossá.

Landamerkjabréf þetta er þinglesið 10. júní 1885 og innfært í landamerkjabók sýslumanns.

Að Fossi liggja Haukholt, Hlíð, Tungufellstorfa, Hrunaheiðar, Kluftir og Jata. Jarðirnar Haukholt og Hlíð liggja vestan við Foss. Landamerkjabréf hinnar fyrstnefndu er dags. 5. júní 1885 og þingl. 10. júní 1885. Eigendur Foss og Haukholta árita hvor um sig landamerkjabréf hins. Eigandi Hlíðar áritar landamerkjabréf Foss en landamerkjabréf Hlíðar hefur hvorki fundist hjá Sýslumanninum á Selfossi né á Þjóðskjalasafni Íslands. Óvíst er hvort það hefur nokkurn tímann verið gert. Núverandi eigendur Hlíðar vísa til landamerkjabréfs Foss um mörk jarðar sinnar, sbr. kafla 12.4.

Lýsingu á landamerkjum Foss er þannig ekki að finna í eldri heimildum en landamerkjabréfi frá 1885. Þá er bréfið haldið þeim ágalla að það hefur ekki hlotið formlega staðfestingu fyrirsvarsmanna Tungufellstorfu, Hrunaheiða, Klufta og Jötu. Við mat á þýðingu landamerkjalýsingar Foss er nauðsynlegt að kanna hvort efni hennar fær samrýmst gögnum um merki þeirra landsvæða sem áritanir skortir fyrir.

Norðan við Foss liggja Tungufellstorfa og Hrunaheiðar. Í landamerkjabréfi fyrir Tungufell, Jaðar og Hamarsholt, dags. 3. júní 1885 og þingl. 10. júní 1885, lýsir eigandi jarðatorfunnar landamerkjum þannig:

> Að framan ræður Dalsá, þaðan er hún fellur í Hvítá, norður þangað, er Rauðá rennur í hana, þaðan bein stefna í Vörðu á Dagmálakletti, þaðan sjónhending í Hlíðarfoss í Fossá, síðan Fossá í Vörðu í Fossárdrögum, þaðan sjónhending í Vörðu við Melrakkaá framan við Stóraversöldu; síðan Melrakkaá þangað til hún rennur í Búðará, og Búðará þar til hún fellur í Hvítá, og Hvítá niður að Dalsármynni.

Enda þótt eigendur Foss og Tungufellstorfu áriti ekki bréf hvor annars ber lýsingum þeirra þannig saman um að mörk séu í Fossá.

Í landamerkjabréfi fyrir Hrunakirkjujarðir, dags. 12. maí 1885 og þingl. 10. júní 1885, lýsir fyrirsvarsmaður Hrunakirkjujarða landamerkjum Hrunaheiða þannig:

> En[n] fremur á Hrunakirkja Hrunaheiðar, sem liggja milli afréttar og heimalanda, austan frá Stórulaxá norður að Heiðaá og Melrakkaá í upptökum þeirra beggja, og vestur að Fossá fyrir vestan Laxárkletts-mýrar, allt fram að Gráhól.

Enda þótt fyrirsvarsmenn Foss og Hrunakirkjujarða áriti ekki bréf hvor annars ber lýsingum þeirra saman að því leyti sem landamerkjabréf Hrunakirkjujarða tilgreinir merki milli Foss og Hrunaheiða. Þar er í báðum tilvikum miðað við svonefndan Gráhól. Mörkum við Foss er að öðru leyti einungis lýst þannig að Hrunaheiðar liggi „milli afréttar og heimalanda“.

Austan við Foss liggur jörðin Kluftir. Í sömu landamerkjalýsingu er landamerkjum Klufta þannig lýst:

> Að vestan ræður Litlalaxá frá Kluptaármynni norður á móts við Vörðu á Moshól; úr þeirri Vörðu bein lína í Vörðu á Markhól sem er fyrir norðan Launvatn að austanverðu; úr þeirri Vörðu bein lína í Kluptaá í Borgardalsgljúfri þaðan Kluptaá niður í Litlulaxá.

Landamerkjabréfum Foss og Hrunakirkjujarða ber því saman um að mörk milli Foss og Klufta séu í Litlu Laxá.

Sunnan við Foss liggur jörðin Jata. Landamerkjabréf Jötu hefur hvorki fundist hjá Sýslumanninum á Selfossi né á Þjóðskjalasafni Íslands. Óvíst er hvort það hefur nokkurn tímann verið gert. Síðari lýsing á merkjum jarðarinnar við Foss er ekki heldur fyrir hendi. Samanburður er því ekki mögulegur.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Foss er getið í heimildum allt frá 16. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 11.4.2. Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar sé innan upphaflegs landnáms í Hrunamannahreppi.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir jörðina Foss. Eldri heimildir um landamerki jarðarinnar eru ekki fyrir hendi. Bréfið er áritað vegna Haukholta og ekki verður annað séð en að því beri í öllum meginatriðum saman við lýsingar á merkjum Haukholta, Tungufellstorfu og Klufta. Lýsingu á landamerkjum Hrunaheiða, svo langt sem hún nær, er eins farið. Þá hefur ekkert komið fram sem mælir í mót þeirri lýsingu á mörkum við Hrunaheiðar að öðru leyti, Hlíð eða Jötu sem fram kemur í landamerkjabréfi Foss.

Fyrirliggjandi gögn benda því til að landamerkjum Foss sé rétt lýst í landamerkjabréfi, dags. 3. júní 1885. Bréfið er þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðarinnar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna. Landamerkjabréf Haukholta, Tungufellstorfu og Hrunakirkjujarða eru einnig þinglesin. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Foss hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Þeir formlegu ágallar sem á bréfinu eru verða því ekki taldir hafa efnislega þýðingu í þessu sambandi.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Foss hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1885 hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Ekki verður annað séð en að það eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engin gögn liggja fyrir um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja jarðarinnar Foss sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 11.6., án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land jarðarinnar Foss, svo sem það er afmarkað í landamerkjabréfi frá 3. júní 1885, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

12.4. Hlíð

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggi yfir land sem samkvæmt landmerkjalýsingum aðliggjandi jarða, Haukholta, Tungufellstorfu og Foss, dags. 3. og 5. júní 1885,

telst innan landamerkja Hlíðar. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum þinglýstra eigenda jarðarinnar, Guðmundar Bjarnasonar o.fl., í kafla 3.4.

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að mörk jarðarinnar til norðurs séu valin af handahófi. Þá er vísað til hæðar landsins yfir sjó, gróðurfars og nýtingarmöguleika.

Af hálfu þinglýstra eigenda Hlíðar er því haldið fram að landamerki jarðarinnar komi fram í landamerkjabréfum aðliggjandi jarða og hafi verið þinglýst athugasemdalaust. Þau séu glögg og óumdeild.

Elsta heimild um Hlíð er í jarðabók 1686 og var hún þá bændajörð. Hlíðar er einnig getið í jarðabókum 1695, 1709 og 1847. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Hlíðar.

Landamerkjabréf fyrir jörðina liggur ekki fyrir í málinu. Slíkt bréf er hvorki að finna í landamerkjabók Árnessýslu hjá Sýslumanninum á Selfossi né á Þjóðskjalasafni Íslands. Óvíst er hvort það hefur nokkurn tímann verið gert. Mörk Hlíðar verða því helst ráðin af mörkum aðliggjandi jarða, þ.e. Haukholta, Tungufellstorfu og Foss. Landamerkjabréf þessara jarða eru frá 1885 og öll þrjú árituð um samþykki eiganda Hlíðar. Núverandi þinglýstir eigendur Hlíðar vísa til bréfa Tungufellstorfu og Foss og gera kröfu um að mörk jarðarinnar séu eftirfarandi:

> Móti Tungufelli ræður Dalsá norður þangað er Rauðá fellur í hana, þaðan um vörðu á Dagmálakletti sjónhending í Hlíðarfoss í Fossá. Síðan ræður Fossá á móti landi Foss að vörðu við Fossá. Síðan ræður bein lína í Markagil að vestan á móti Haukholtum ræður svo Fossá þar til hún fellur í Dalsá.

Vestan við Hlíð liggur jörðin Haukholt. Í landamerkjabréfi Haukholta, dags. 5. júní 1885 og þingl. 10. júní 1885, lýsir eigandi jarðarinnar landamerkjum þannig:

> Hvítá ræður að vestan frá því að Haukholtagil rennur í hana, þar til að Fossá rennur í hana að norðan, svo ræður Fossá þar til Rauðilækur rennur í hana, og svo ræður Rauðilækur fram í botna, þaðan bein stefna í Vörðu sem er framan við steinboga fyrir austan Steinbogamýri, úr þeirri vörðu aptur bein stefna í Alviðrudal, og svo ræður Alviðrudalsgil þar til það rennur í Haukholtagil, og svo ræður það, þar til það rennur í Hvítá.

Landamerkjabréfi Haukholta og kröfulýsingu núverandi eigenda Hlíðar ber því saman um að mörk séu í Fossá.

Norðan við Hlíð liggur jörðin Tungufell. Í landamerkjabréfi fyrir Tungufell, Jaðar og Hamarsholt, dags. 3. júní 1885 og þingl. 10. júní 1885, lýsir eigandi jarðatorfunnar landamerkjum þannig:

> Að framan ræður Dalsá, þaðan er hún fellur í Hvítá, norður þangað, er Rauðá rennur í hana, þaðan bein stefna í Vörðu á Dagmálakletti, þaðan sjónhending í Hlíðarfoss í Fossá, síðan Fossá í Vörðu í Fossárdrögum, þaðan sjónhending í Vörðu við Melrakkaá framan við Stóraversöldu; síðan Melrakkaá þangað til hún rennur í Búðará, og Búðará þar til hún fellur í Hvítá, og Hvítá niður að Dalsármynni.

Landamerkjabréfi Tungufellstorfu og kröfulýsingu núverandi eigenda Hlíðar ber því saman um að mörk séu í Dalsá, norður þangað er Rauðá fellur í hana, og þaðan í vörðu á Dagmálakletti og í Hlíðarfoss í Fossá.

Austan við Hlíð liggur jörðin Foss. Í landamerkjabréfi Fosslands, dags. 3. júní 1885 og þingl. 10. júní 1885, lýsir umboðsmaður eiganda jarðarinnar landamerkjum þannig:

> Að vestan ræður Fossá frá Rauðalækjarmynni innað Markagili, síðan Gilið upp undir fjallsbrúnina, úr Gilklofningunum bein stefna í Vörðu uppá fjallsbrúninni og úr henni aptur í Vörðu við Fossá að vestanverðu; frá þeirri Vörðu ræður Fossá norður í Gráhól, sem er að austanverðu við ána, úr Gráhól bein stefna í Brunkollugil, þar sem það rennur í Litlu-Laxá, síðan Litla-Laxá niður að Vörðu sem við hana

stendur innarlega á Fagradal, úr þeirri Vörðu sjónhending í Vörðu uppá Hábrún; þaðan sjónhending í Hornmarksvörðu austan í Dalholtum, þaðan bein stefna í Rauðalækjarbotn; síðan Rauðilækur þangað til hann fellur í Fossá.

Landamerkjabréfi Foss og kröfulýsingu núverandi eigenda Hlíðar ber því saman um að mörk séu í Fossá, að vörðu við Fossá og síðan bein lína í Markagil.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Hlíðar er getið í heimildum allt frá 17. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 11.4.2. Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar sé innan upphaflegs landnáms í Hrunamannahreppi.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 eru gerð landamerkjabréf fyrir þær jarðir sem liggja að Hlíð, þ.e. Haukholt, Tungufellstorfu og Foss. Eldri heimildir um landamerki Hlíðar eru ekki fyrir hendi. Bréf þessi eru öll árituð af þáverandi eiganda Hlíðar og til þeirra er vísað af hálfu núverandi eigenda. Ekkert hefur komið fram sem mælir þeim í mót.

Fyrirliggjandi gögn benda því til að landamerkjum Hlíðar sé rétt lýst í framangreindum landamerkjabréfum. Bréf þessi voru þinglesin, færð í landamerkjabók og á þeim byggt síðan um merki jarðanna, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við eigendur Hlíðar eða aðra nágranna. Þetta bendir einnig til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur jarðanna hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Það er því álit óbyggðanefndar að landamerkjabréf Haukholta, Tungufellstorfu og Foss verði lögð til grundvallar um mörk Hlíðar.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin Hlíð hafi verið byggð fram til ársins 1959 og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka, sem tilgreind eru 1885, hafa eigendur Hlíðar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Ekki verður annað séð en að það eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engin gögn liggja fyrir um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar og nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja jarðarinnar Hlíðar sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 11.6. án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land jarðarinnar Hlíðar, svo sem það er afmarkað í landamerkjabréfum Haukholta, Tungufellstorfu og Foss, dags. 3. og 5. júní 1885, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

12.5. Hrunaheiðar

Hér verður fjallað um Hrunaheiðar eins og þeim er lýst í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða frá 12. maí 1885. Þá er meðtalinn sá hluti Hrunaheiða sem liggur norðan afréttargirðingar. Girðing þessi var reist árið 1912 og liggur frá Hvítá, milli Yllagils og Þorsteinshöfða, austur að Stóru-Laxá, sunnan Laxárkletts. Landsvæðið norðan við hana er nýtt sem afréttur Hrunamannahrepps en þeir hlutar Tungufells, Jaðars og Hrunaheiða, sem liggja norðan afréttargirðingar, hafa ekki verið formlega lagðir til afréttar samkvæmt lögum um afréttamálefni og fjallskil. Um annað land tilheyrandi Hrunamannaafrétti er fjallað í köflum 12.9. og 12.10., um Tungufellstorfu og Hrunamannaafrétt.

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að allt það land sem samkvæmt landmerkjalýsingu Hrunakirkjujarða frá 12. maí 1885 liggur innan landamerkja Hrunaheiða sé þjóðlenda en viðurkenndur er réttur Hrunakirkju til lagalegra afréttarnota af Hrunaheiðum. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum prestssetrasjóðs vegna Hrunaheiða í kafla 3.5.

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að mikill vafi sé á því að nokkurn tíma hafi stofnast til beins eignarréttar að Hrunaheiðum. Hvergi komi fram að þar hafi verið jörð eða landsvæðið notað sem slíkt á einhvern hátt. Líklegt sé að Hrunaheiðar hafi áður heitið Kaldbaksheiði og fylgt Kaldbak en fallið undir Hruna. Einungis sé um að ræða beitarítak og er upprekstrarréttur Hruna viðurkenndur. Þá er vísað til staðhátta, víðáttu, gróðurfars og hæðar landsins yfir sjó. Augljóst sé að einungis megi hafa af þessu landi beitarafnot.

Af hálfu prestssetrasjóðs er því haldið fram að Hrunaheiðar, sem áður hafi heitið Kaldbaksheiðar, hafi fallið til Hrunastaðar með gjöf frá eiganda Hörgsholts, sbr. elsta máldaga Hrunakirkju frá 1331 og Gíslamáldaga 1570. Landið liggi innan upphaflegrar landnámsjarðar og sé allt heimaland í þeirri merkingu sem heimamenn leggi í það orð. Einnig er vísað til atriða eins og nýtingar, skattgreiðslna og hefðar.

Til eru heimildir um jörðina Hruna frá því undir lok 12. aldar. Réttarstaða eiganda Hruna er þó einungis til meðferðar í máli þessu að því leyti er snertir Hrunaheiðar. Elsta heimildin, sem til skoðunar kemur um Hrunaheiðar, er sá máldagi Hrunakirkju sem með óvissum rökum er talinn vera frá 1331. Þar segir svo:

> þetta gaf þorarinn rolfsson til runa stadar þa er hann atti horshollt laxar gliufur oll nordur frä kalldbakzlandi. skal sa þo er j horkzhollte byr fa ij. menn til safnnz um kall bakzheidar med runamonnum huertt haust thil allra logretta.

Hið sama kemur fram í Vilkinsmáldaga 1397, máldaga Gísla biskups Jónssonar frá um 1570 og vísitasíubókum biskupanna Brynjólfs Sveinssonar 1644, Finns Jónssonar 1756, Steingríms Jónssonar 1829 og Péturs Pétursson 1874. Hruna er einnig getið í jarðabókum frá 1686, 1695, 1709, 1803, 1847 og 1861. Þar er ekkert fjallað um Hrunaheiðar. Hins vegar eru Laxárgljúfur talin með ítökum brauðsins í Jarðatali Johnsens 1847. Minnst er á heiðarnar þrívegis í tengslum við fasteignamat Hruna á síðustu öld. Við matið árið 1918 kemur fram að „Heiðarland fylgir sem ekki er notað vegna erfiðleika“, 1932 segir svo „Sérstakt upprekstrarland að auki, aðeins notað fyrir heimafé“ og loks er tekið fram 1942 „Auk þess fylgja sérstök not, „Hrunaheiða“.“ Hrunaheiðar eru ekki taldar til rétthafandi jarða í veiðifélagi Stóru-Laxár samkvæmt fyrstu samþykkt félagsins, frá árinu 1938. „Afréttarlönd“ koma fyrst fyrir í samþykkt félagsins frá 1961 en Hrunaheiða er fyrst getið í arðskrá samkvæmt matsgerð frá 1979. Fullyrt er af hálfu aðila að Hrunamannahreppur muni frá upphafi hafa farið með fyrirsvar fyrir Hrunaheiðar í veiðifélaginu. Hreppurinn sé „umráðamaður landsins og hafi í raun stöðu ábúanda“.

Fyrstu umfjöllun um Hrunaheiðar er að finna í lýsingu séra Jóns Steingrímssonar á Hruna- og Tungufellssóknum árið 1840. Þar kemur fram að Heiðará skilji Hrunaheiðar frá afréttinum og að afréttarlönd hreppsins séu almenningar „að fráteknum Hrunaheiðum er liggja til Hrunastaðar“.

Næst er fjallað um mörk Hrunaheiða í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða frá 12. maí 1885. Bréfið hefst á meginmáli sem lýsir landamerkjum átta tilgreindra landsvæða þar sem Hrunakirkja taldi til réttinda, þ. á m. Hrunakróks, Klufta og Kaldbaks. Þar á eftir koma undirskriftir fyrir hönd Hrunakirkju og ýmissa aðliggjandi jarða. Á eftir henni er gerð grein fyrir því að kirkjan eigi tilgreinda skóga og beit. Fyrirsvarsmaður Hrunakirkjujarða lýsir landamerkjum Hrunaheiða þannig:

> En[n] fremur á Hrunakirkja Hrunaheiðar, sem liggja milli afréttar og heimalanda, austan frá Stórulaxá norður að Heiðaá og Melrakkaá í upptökum þeirra beggja, og vestur að Fossá fyrir vestan Laxárklettsmýrar, allt fram að Gráhól.

Landamerkjabréf þetta er þinglesið 10. júní 1885 og innfært í landamerkjabók sýslumanns. Framanrituð lýsing á rétti Hrunakirkju til Hrunaheiða er neðan við meginmál og undirskriftir.

Lýsingar á landamerkjum Hrunaheiða er þannig að finna í heimildum frá 1840 og 1885. Eldri heimildin lýsir einungis mörkum til norðurs en ber um það atriði saman við þá yngri.

Að Hrunaheiði liggja Foss, Tungufellstorfa, Hrunamannaafréttur, afréttur Flóa- og Skeiðamanna, Hrunakrókur, Kaldbakur og Kluftir. Þrjár hinar síðasttöldu jarðir eru einnig til umfjöllunar í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða. Bréfið er ekki áritað af hálfu annarra aðliggjandi landsvæða og fyrirsvarsmaður Hrunakirkjujarða áritar ekki landamerkjabréf þeirra.

Landamerkjabréf Hrunakirkjujarða er því haldið þeim ágalla að það hefur ekki hlotið formlega staðfestingu fyrirsvarsmanna Foss, Tungufellstorfu, Hrunamannaafréttar og afréttar Flóa- og Skeiðamanna. Við mat á þýðingu landamerkjalýsingar Hrunaheiða er nauðsynlegt að kanna hvort efni hennar fær samrýmst gögnum um merki þeirra landsvæða sem áritanir skortir fyrir. Jafnframt er ástæða til að kanna mörk Hrunaheiða við Hrunakrók, Kaldbak og Kluftir enda þótt um þessi landsvæði sé fjallað í sama landamerkjabréfi.

Vestan við Hrunaheiðar liggja Foss og Tungufellstorfa. Í landamerkjabréfi fyrir Fossland, dags. 3. júní 1885 og þingl. 10. júní 1885, lýsir umboðsmaður eiganda jarðarinnar landamerkjum þannig:

> Að vestan ræður Fossá frá Rauðalækjarmynni innað Markagili, síðan Gilið upp undir fjallsbrúnina, úr Gilklofningunum bein stefna í Vörðu uppá fjallsbrúninni og úr henni aptur í Vörðu við Fossá að vestanverðu; frá þeirri Vörðu ræður Fossá norður í Gráhól, sem er að austanverðu við ána, úr Gráhól bein stefna í Brunkollugil, þar sem það rennur í Litlu-Laxá, síðan Litla-Laxá niður að Vörðu sem við hana stendur innarlega á Fagradal, úr þeirri Vörðu sjónhending í Vörðu uppá Hábrún; þaðan sjónhending í Hornmarksvörðu austan í Dalholtum, þaðan bein stefna í Rauðalækjarbotn; síðan Rauðilækur þangað til hann fellur í Fossá.

Enda þótt fyrirsvarsmenn Hrunakirkjujarða og Foss áriti ekki bréf hvor annars ber lýsingum þeirra þannig saman að því leyti sem landamerkjabréf Hrunakirkjujarða tilgreinir merki milli Hrunaheiða og Foss. Þar er í báðum tilvikum miðað við svonefndan Gráhól. Mörkum við Foss er að öðru leyti einungis lýst þannig að Hrunaheiðar liggi „milli afréttar og heimalanda“. Samkvæmt landamerkjabréfi Foss liggja mörkin úr Gráhól, sem er að austanverðu við Fossána, úr Gráhól beina stefnu í Brunkollugil, þar sem það rennur í Litlu-Laxá, síðan ræður Litla-Laxá.

Í landamerkjabréfi fyrir Tungufell, Jaðar og Hamarsholt, dags. 3. júní 1885 og þingl. 10. júní 1885, lýsir eigandi jarðatorfunnar landamerkjum hennar þannig:

> Að framan ræður Dalsá, þaðan er hún fellur í Hvítá, norður þangað, er Rauðá rennur í hana, þaðan bein stefna í Vörðu á Dagmálakletti, þaðan sjónhending í Hlíðarfoss í Fossá, síðan Fossá í Vörðu í Fossárdrögum, þaðan sjónhending í Vörðu við Melrakkaá framan við Stóraversöldu; síðan Melrakkaá þangað til hún rennur í Búðará, og Búðará þar til hún fellur í Hvítá, og Hvítá niður að Dalsármynni.

Enda þótt fyrirsvarsmenn Hrunakirkjujarða og Tungufellstorfu áriti ekki bréf hvors annars ber lýsingum þeirra þannig saman um að mörk liggi í Fossá og norður að Melrakkaá.

Norðan við Hrunaheiðar liggur Hrunamannaafréttur. Í 1. gr. fjárskilareglugjörðar fyrir hreppana milli Þjórsár og Hvítár (Ölfusár) í Árnessýslu, nr. 75/1895, segir m.a. svo:

> Afrjettur Hrunamannahrepps er milli Hvítár og Stórulaxár, afrjettur Flóa og Skeiðamanna milli Stórulaxár og Fossár, afrjettur Gnúpverja milli Fossár og Þjórsár. Að öðru leyti fara mörk afrjettanna eptir landamerkjaskrám og fornri venju. ...

Landamerkjabréf Hrunakirkjujarða er ekki áritað af hálfu Hrunamannahrepps en líta verður svo á að það sé lagt til grundvallar í fjárskilareglugjörðinni 1895. Samkvæmt því skilur Heiðará Hruna-

heiðar frá Hrunamannaafrétti. Hið sama kemur einnig fram í lýsingu séra Jóns Steingrímssonar á Hruna- og Tungufellssóknum frá árinu 1840.

Austan við Hrunaheiðar liggur afréttur Flóa- og Skeiðamanna. Til er lýsing hreppsnefndar Hrunamannahrepps á landamerkjum milli afréttarlanda Flóa- og Skeiðamanna og Hrunamannaafréttar, dags. 18. apríl 1890 og þingl. 2. júní 1890. Bréfið er áritað um samþykki fyrirsvarsmanns afréttar Flóa og Skeiða og í umboði sýslunefndar Árnessýslu. Þar eru mörk sögð liggja í Laxá, „frá byggð inní Laxárdrög“. Ekkert er tekið fram um mörk afréttar Flóa- og Skeiðamanna við önnur landsvæði í Hrunamannahreppi, þ.e. Hrunaheiðar, Hrunakrók og Kaldbak, sem liggja beint suður af Hrunamannaafrétti. Orðalagið „frá byggð inní Laxárdrög“ kann hins vegar að benda til þess að menn hafi þar einnig haft Hrunaheiðar í huga enda engar heimildir um byggð á því svæði auk þess sem fé gat gengið óhindrað á milli afréttar og Hrunaheiða fram að tíma afréttargirðingar 1912. Í 1. gr. fjárskilareglugjörðar fyrir hreppana milli Þjórsár og Hvítár (Ölfusár) í Árnessýslu, nr. 75/1895, segir m.a. að afrjettur Flóa- og Skeiðamanna sé „milli Stórulaxár og Fossár“. Efnislega samhljóða ákvæði hefur verið í fjallskilareglugerðum fyrir þetta svæði fram á þennan dag, sbr. nú fjallskilasamþykkt fyrir Árnessýslu austan vatna, nr. 408/1996. Enda þótt landamerkjabréf Hrunakirkjujarða sé ekki áritað af hálfu afréttar Flóa- og Skeiðamanna ber lýsingum þannig saman um að mörk á milli Hrunaheiða og afréttarins séu í Stóru-Laxá.

Sunnan við Hrunaheiðar liggja Hrunakrókur, Kluftir og Kaldbakur. Um öll þessi landsvæði er fjallað í landamerkjalýsingu Hrunakirkjujarða frá 12. maí 1885. Svo sem áður greindi er suðurmörkum Hrunaheiða einungis lýst þannig að þær liggi „milli afréttar og heimalanda“.

Merkjum Hrunakróks er lýst svo:

> Að austan ræður Stóralaxá frá Þverármynni, norður þangað er Stiggil fellur í hana, þaðan bein lína vestur að Þverá, í Vörðu sem við hana stendur, að vestan Þverá niður í Stórulaxá.

Þá segir þannig um mörk Klufta:

> Að vestan ræður Litlalaxá frá Kluptaármynni norður á móts við Vörðu á Moshól; úr þeirri Vörðu bein lína í Vörðu á Markhól, sem er fyrir norðan Launvatn að austanverðu; úr þeirri Vörðu bein lína í Kluptaá í Borgardalsgljúfri þaðan Kluptaá niður í Litlulaxá.

Loks er mörkum Kaldbaks lýst svo:

> Að austan ræður mörkum Stóralaxá frá Vithalagilsmynni norður að Þverármynni, síðan Þverá upp fyrir Þverárgljúfur að Einbúa, þaðan bein lína vestur í Kluptaá og er í þeirri stefnu Varða á Vörðuhól framan á Borgardalsás; ræður svo Kluptaá niður í Litlulaxá fram á móts við Vörðu hæst uppá Skrautholtahlíðinni ytri; þaðan bein lína til austurs í Stórulaxá við Vithalagilsmynni, en í þeirri stefnu eru Vörður framan á Máldagahnúk á Bangarholti, Smirilshamri og Markakistu, norðan á Árfellinu.”

Lýsing á landamerkjum Hrunaheiða virðist þannig nánast alfarið vísa til landamerkjalýsinga aðliggjandi jarða.

Á korti meðfylgjandi kröfugerð leigjanda Hrunakróks eru norðurmörk teiknuð úr Stíggili í ótilgreindan punkt nr. 5007 og þaðan í Trogklett og vesturmörk í Kluftaá. Trogklettur er teiknaður beint austur af Launvatni, við upptök Kluftár. Samkvæmt landamerkjalýsingu Hrunakirkjujarða liggja norðurmörk Hrunakróks hins vegar þaðan sem Stíggil fellur í Stóru-Laxá og beina línu vestur að Þverá, í vörðu sem við hana stendur. Hér koma til greina tvær Þverár, sú eystri og sú vestari. Skammt er á milli þeirra og þær sameinast og renna í Stóru-Laxá. Sú vestri mun vera stærri og meiri. Vesturmörkin eru síðan Þverá niður í Stóru-Laxá.

Á korti meðfylgjandi kröfu eiganda jarðarinnar Klufta eru norðurmörk hennar teiknuð úr Moshól í Trogklett. Samkvæmt landamerkjalýsingu Hrunakirkjujarða liggja þau hins vegar úr Moshól í Vörðu á Markhól, fyrir norðan Launvatn að austanverðu og úr þeirri vörðu beina línu í Kluftaá í Borgardalsgljúfri og þaðan Kluftaá niður í Litlu-Laxá.

Engar skýringar eru gefnar á þessu atriði í málatilbúnaði eiganda Klufta og leigjanda Hrunakróks, aðrar en þær að í land- og hornpunktaskrá segir svo: „Trogklettur (varða á Markhól)“.

Óbyggðanefnd telur að framangreind kröfugerð eigi ekki stoð í landamerkjalýsingu jarðanna. Á milli vesturmarka Hrunakróks, í Vestri-Þverá og austurmarka Klufta, í Borgardalsgljúfri er svokallaður Borgardalsás. Trogkletts er þar hvergi getið sem sameiginlegs hornmarks til norðurs.

Í örnefnaskrá Örnefnastofnunar Íslands fyrir Kluftir er Trogkletti þó lýst sem hornmarki. Þar segir einnig svo: „Innan við klettinn byrja Hrunaheiðar, en austan við innri hluta Markagils er Hrunakróksland.“ Kletturinn er merktur á örnefnakort Klufta, Hrunakróks og Hrunaheiða en er ekki skráður í örnefnaskrá Hrunakróks og Hrunaheiða.

Leitað var eftir skýringum á þessu atriði við endurupptöku málsins og kom þá eftirfarandi fram hjá lögmanni þessara aðila: „Núlifandi menn telja að Trogklettur sé hornmark milli Klufta, Hrunaheiða og Hrunakróks. ... Trogklettur sé öruggt kennileiti í landslaginu og hafi komið í stað, eða sé sama örnefnið og varða við Þverá sem nefnd sé í landamerkjabréfi Hrunakróks.“ Af landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða virðist að vísu svo sem „Kluftá ráði mörkum Klufta að austan en Þverá mörkum Hrunakróks að vestan. Ef svo er, tilheyrir tungan milli Kluftár og Þverár Hrunaheiðum niður á móts við landamerki Kaldbaks ...“. „Heimamenn telja hins vegar að Kluftá ráði mörkum milli Hrunakróks og Klufta og Þverá ráði bara merkjum fyrir landi Hrunakróks upp fyrir Þverárgljúfur upp að Einbúa og svo ráði landamerki á móti Kaldbakslandi út í Kluftá“.

Óbyggðanefnd telur að framangreindar upplýsingar málsaðila gefi ekki fullnægjandi skýringar á misræmi milli kröfulýsingar og landamerkjalýsingar.

Vörðu þá á Markhól, fyrir norðan Launvatn að austanverðu, sem tilgreind er í landamerkjabréfi Klufta er ekki að finna í örnefnaskrá eða örnefnakorti fyrir þá jörð, Hrunakrók eða Hrunaheiðar. Eina örnefnið í skrá Klufta og á meðfylgjandi korti sem staðsett er fyrir norðan Launvatn að austanverðu er svokölluð Launvatnshæð. Hana er ekki að finna á kortum eða skrám Hrunakróks og Hrunaheiða. Í örnefnaskrá Klufta segir svo „Launvatnshæð nefnist bungumynduð hæð austan við Launvatn, en hún er ekki í Kluftalandi.“ Gögn málsins benda þó ekki til þess að umræddur Markhóll sé á Launvatnshæð.

Samkvæmt framangreindu ná vesturmörk Hrunakróks, í Vestri-Þverá og austurmörk Klufta, í Borgardalsgljúfri, ekki saman þar sem Borgardalsás liggur á milli og tilheyrir Hrunaheiðum. Hrunaheiðar ná þannig að norðurmörkum Kaldbaks. Mörk Hrunakróks og Hrunaheiða eru þá þaðan sem Stíggil fellur í Stóru-Laxá, beina línu vestur að Vestri-Þverá, í vörðu sem við hana stendur og Þverá niður að norðurmörkum Kaldbaks. Mörk Klufta og Hrunaheiða eru frá vörðu á Moshól beina línu í vörðu á Markhól, sem er fyrir norðan Launvatn að austanverðu og úr henni eftir Kluftaá niður að norðurmörkum Kaldbaks. Við endurupptöku málsins lagði óbyggðanefnd fram kort og loftmynd í því skyni að upplýsa um staðsetningu örnefna, þ.m.t. vörðu á Markhól, en ekki reyndist unnt að upplýsa málið frekar. Telur óbyggðanefnd því óhjákvæmilegt að miða við norðausturhorn Launvatns í þessu sambandi. Mörk Hrunaheiða og Kaldbaks liggja frá því fyrir ofan Þverárgljúfur að Einbúa, þaðan beina línu vestur í Kluftaá og er í þeirri stefnu varða á Vörðuhól framan á Borgardalsás.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Hrunakirkjujarðir. Ekki verður annað séð en að því beri saman við eldri heimild um landamerki Hrunaheiða, frá 1840, þar sem fjallað er um mörk til norðurs, þ.e. gagnvart Hrunamannaafrétti. Lýsingu á landamerkjum Hrunaheiða í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða ber jafnframt í öllum meginatriðum saman við landamerkjalýsingu Tungufellstorfu og Foss að því leyti sem upplýsingar um það atriði koma fram. Lýsing á mörkum Hrunaheiða við Foss að öðru leyti, Kluftir, Hrunakrók og Kaldbak virðist vísa til

landamerkja þeirra jarða. Ekkert hefur komið fram sem mælir þeim í mót. Lýsing á austurmörkum Hrunaheiða er í samræmi við fjallskilareglugerðir frá 1895 og lýsingu á mörkum Hrunamanna-afréttar við afrétt Flóa- og Skeiðamanna frá 1890. Landamerkjalýsingum Hrunaheiða og aðliggjandi landsvæða ber þannig saman í öllum aðalatriðum að því marki sem samanburður er mögulegur.

Fyrirliggjandi gögn benda því til að landamerkjum Hrunaheiða sé rétt lýst í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða, dags. 12. maí 1885. Bréfið er þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki Hrunaheiða, Hrunakróks, Klufta og Kaldbaks, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna. Landamerkjabréf Foss og Tungufellstorfu eru einnig þinglesin. Þá hafa fjárskilareglugjörðir 1895 og síðar verið birtar opinberlega. Þetta bendir einnig til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Þeir formlegu ágallar sem á bréfinu eru verða því ekki taldir hafa efnislega þýðingu í þessu sambandi.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig í máldögum Hrunakirkju frá 1331 og öðrum heimildum fram á 20. öld er getið um rétt Hrunakirkju til „Laxárgljúfra“ og „Kaldbaksheiða“. Í máldögum er hins vegar hvergi minnst á Hrunaheiðar og ekki í fyrirliggjandi heimildum fyrr en 1840. Laxárgljúfur liggja á austurmörkum Hrunaheiða og suður á móts við Hrunakrók. Þau eru einungis lítið brot af því landi sem liggur til Hrunaheiða. Ætla verður að skýrar hefði verið um það fjallað ef heiðarnar fyrir vestan gljúfrin hefðu fylgt í þessari gjöf. Beinn eignarréttur að Hrunaheiðum verður því ekki byggður á umfjöllun í máldögum um rétt Hruna til Laxárgljúfra.

Þá er örnefnið Kaldbaksheiðar óþekkt í dag og alls óljóst um staðsetningu þeirra. Jafnframt verður ekki ráðið af texta máldagans hvort sá beitarréttur sem Hruni virðist eiga á Kaldbaksheiðum hafi grundvallast á beinum eignarrétti. Loks þarf mannslán frá Hörgsholti í smalamennsku á Kaldbaksheiðum ekki að tengjast umfjöllun um Laxárgljúfur á annan hátt en þann að í báðum tilfellum sé um að ræða gjafir frá Hörgsholtsbónda til Hrunakirkju. Ekki verður því fullyrt að um sama svæði sé að ræða þegar fjallað er í máldaganum um Laxárgljúfur og Kaldbaksheiðar.

Eignarréttur að Laxárgljúfrum þarfnast sérstakrar athugunar við. Hugsanlegt er að Þórarinn Hrólfsson hafi einungis verið að gefa kirkjunni veiðirétt í Stóru-Laxá eða önnur hlunnindi á svæðinu en þá hefði slíkt að öllum líkindum verið tekið fram eins og venja var að gera í máldögum þegar um ítak eða hlunnindi var að ræða. Í því sambandi má geta þess að Hrunakirkja átti veiði í Litlu-Laxá og var í máldaga kirkjunnar nákvæmlega lýst hvar og hvenær sá réttur skyldi nýttur. Sú ályktun virðist því nærtæk að skilja máldagann samkvæmt orðanna hljóðan, þ.e. að Hrunakirkja hafi eignast sjálf Laxárgljúfur fremur en ótiltekin ítök. Í Árbók Ferðafélags Íslands frá 1956 eru gljúfrin sögð 10 km löng og hefjast þar sem Leirá fellur í Stóru-Laxá. Óvíst er hins vegar við hvað var miðað í máldögum. Þá er þess að geta að ekki er minnst á Laxárgljúfur sérstaklega í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða 1885.

Ekkert kemur fram um nytjar Hrunamanna af Laxárgljúfrum en norður af Kaldbak og suður af Hrunaheiðum liggur Hrunakrókur. Hugsanlegt er að Hruni hafi nýtt sér Laxárgljúfur með því að stofna til hjáleigu í Hrunakróki. Frá Hrunakróki var síðan nytjað slægjuland austan Stóru-Laxár (sbr. kafla 6.5.), í svokölluðum Kambi. Í deilum Hrunaprests við Flóa- og Skeiðamenn um nýtingu þessa slægjulands snemma á 19. öld vísaði hann m.a. í fyrrnefnda grein máldagans um að Hrunakirkja ætti Laxárgljúfur öll. Lyktir málsins urðu þær að Hruni afsalaði sér nýtingarréttinum gegn bótum. Nýting Hrunakróksbónda á slægjum austan Stóru-Laxár þarf á hinn bóginn ekki að vera vísbending um að Hrunakirkja hafi átt Laxárgljúfur eins og þau eru nú skilgreind.

Hvergi kemur fram í heimildum að á Hrunaheiðum hafi verið búseta, sjálfstæð jörð eða hjáleiga. Hrunaheiðar eru ekki nefndar í máldögum Hrunakirkju og enginn sérstök rök mæla með því að heiðarnar hafi verið reiknaðar með í fasteignamati Gíslamáldaga frá síðari hluta 16. aldar. Hrunaheiða er ekki getið í afsals- og veðmálabókum sýslumannsins á Selfossi og þær hafa ekki verið metnar sjálfstætt í fasteignamati. Umfjöllun um Hrunaheiðar í tengslum við fasteignamat Hruna bendir ekki til þess að litið hafi verið á þær sem hluta af eignarlandi Hruna.

Í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða 1885 virðist rétti Hrunakirkju til Hrunaheiða fremur skipað með óbeinum eignarréttindum en beinum. Í úttektum prófasta frá fyrri hluta og fram yfir miðja 20. öld eru Laxárgljúfur talin með ítökum Hrunakirkju og tekið fram í úttektinni 1930, undir liðnum „Hlunnindi og ítök“, „Beit í Laxárgljúfrum og afréttarlandið Hrunaheiða.“

Árið 1912 er reist afréttargirðing yfir Hrunaheiðar án þess að greiðsla hafi komið fyrir svo sem vegna lands úr Tungufelli og Jaðri.

Engin gögn liggja fyrir um að Hrunaheiðar hafi nokkurn tímann verið nýttar til annars en sumarbeitar fyrir búfé. Ábúendur í Hruna munu einir hafa rekið fé á Hrunaheiðar en á milli Hruna og Hrunaheiða er yfir land annarra að fara. Upphaf þeirrar nýtingar er ekki þekkt en hún mun að einhverju leyti hafa staðið til 1942-1944. Að auki mun hafa verið rekið í eitt skipti á tímabilinu 1968-1972. Ekki verður annað séð en að beitarafnot Hruna af Hrunaheiðum hafi verið án ágreinings eða athugasemda.

Ljóst er af staðháttum að fyrir tíma afréttargirðingar 1912 gat fé runnið á milli Hrunamannaafréttar og aðliggjandi lands, þ. á m. Hrunaheiða. Fram á þennan dag hefur fé frá efstu bæjum í hreppnum runnið óhindrað sunnan afréttargirðingar, þ. á m. um Hrunaheiðar. Eigendur þessara jarða hafa hins vegar ekki rekið á heiðarnar heldur sleppt fé sínu í heimalandi. Þaðan hefur féð átt greiða leið inn á Hrunaheiðar. Ekkert liggur fyrir um að not þessi hafi grundvallast á lögvörðum rétti og í málinu er engin krafa gerð til Hrunaheiða af hálfu annarra jarða en Hruna. Land Hrunaheiða og efstu jarða er smalað sameiginlega og leggur hreppurinn til menn í þá smalamennsku. Samkvæmt frásögn oddvita er það hluti af fjallskilum í Hrunamannahreppi að smala heiðarnar.

Hér að framan hefur verið rakin aðkoma Hrunamannahrepps að veiði í Stóru-Laxá fyrir landi Hrunaheiða. Telur óbyggðanefnd að af gögnum þessum verði engar ályktanir dregnar sem stutt geti tilkall til beins eignarréttar að Hrunaheiðum. Er þvert á móti til þess að líta að af gögnum þessum má ráða að í eldri samþykktum Veiðifélags Árnesinga og eftir atvikum arðskrám þess félags er Hrunaheiða í engu getið sem rétthafa vegna veiði í Stóru Laxá. Gerist það fyrst í samþykkt fyrir Veiðifélag Árnesinga, nr. 38/1961 frá 11. mars það ár. Er þá m.a. til þess að líta að með gildistöku 5. gr. lax- og silungsveiðilaga nr. 53/1957, í kjölfar dóms Hæstaréttar Landmannaafrétt, H 1955 108, voru tekin af um það tvímæli að veiði í vötnum á afrétti tilheyrði búendum sem upprekstrarrétt ættu á afréttinn þó svo ekki lægi fyrri sönnun um eignarrétt að viðkomandi landsvæði. Allt frá gildistöku vatnalaga 1923 og til þessa tíma var að lögum nokkur réttaróvissa fyrir hendi varðandi veiðirétt afréttarhafa enda kveðið á um það í lögum að öllum væri veiði heimil á afréttum, almenningum og öðrum lendum utan eignarlanda sem engin gæti sannað „einstaklingsréttarheimild“ að, sbr. t.d. 2. mgr. 5. gr. lax- og silungsveiðilaga, nr. 112/1941, sem lögin frá 1957 leystu af hólmi, sbr. nú 5. gr. gildandi laga um sama efni, nr. 76/1970.

Fremur eru líkur til þess að Hrunaheiðar séu a.m.k. að einhverju leyti innan upphaflegs landnáms í Hrunamannahreppi. Vera kann að réttur Hruna til Hrunaheiða, þ.m.t. Laxárgljúfra, eigi rætur að rekja til framsals á beinum eignarrétti. Í því efni brestur hins vegar sönnun.

Af hálfu eiganda Hruna hefur ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja Hrunaheiða sé eignarland, hvorki fyrir nám, löggerninga né með öðrum hætti. Eins og notkun landsins hefur verið háttað, hefur ekki heldur verið sýnt fram á að eignarhefð hafi verið unnin á því. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að Hrunaheiðar séu þjóðlenda. Fyrirliggjandi gögn benda hins vegar til þess að jörðin Hruni hafi átt þar upprekstrarrétt.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar, sbr. einnig umfjöllun í kafla 11.6., að land Hrunaheiða, svo sem það er afmarkað hér á eftir, teljist til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

Frá mörkum Hrunamannaafréttar og Hrunaheiða þar sem Heiðará kemur í Stóru-Laxá og eftir Stóru-Laxá þar til Stiggil fellur í hana við norðausturmörk Hrunakróks. Þaðan beina línu vestur að Vestri-

Þverá, í vörðu sem við hana stendur. Síðan ræður Þverá niður að norðurmerkjum Kaldbaks þar sem þau liggja frá því fyrir ofan Þverárgljúfur að Einbúa. Frá þeim stað þar sem Þverá sker norðurmörk Kaldbaks ráða þau í vestur að Einbúa og þaðan beina línu vestur í Kluftaá í stefnu á vörðu á Vörðuhól framan á Borgardalsás. Eftir Kluftaá og síðan úr ánni í norðausturhorn Launvatns og þaðan beina línu í vörðu á Moshól. Úr Moshól í Litlu-Laxá, sem er á austurmörkum Foss, og síðan eftir Litlu-Laxá þangað sem Brunkollugil rennur í hana. Þaðan beina stefnu í Gráhól og í Fossá í austurmörkum Tungufells. Eftir Fossá að Vörðu í Fossárdrögum, þaðan sjónhending í Vörðu við Melrakkaá framan við Stóraversöldu og í upptök Heiðarár. Síðan eftir Heiðará þar til hún kemur í Stóru-Laxá.

Sama landsvæði er í afréttareign eigenda jarðarinnar Hruna, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga, enda verður ekki séð að aðrir en eigendur Hruna eigi sjálfstæð eignarréttindi innan þjóðlendunnar.

12.6. Hrunakrókur

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að allt það land, sem samkvæmt landmerkjalýsingu fyrir Hrunakirkjujarðir frá 12. maí 1885 liggur innan landamerkja Hrunakróks, sé þjóðlenda. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum leigjanda, Ásgeirs Gestssonar, í kafla 3.6. Kröfugerð Ásgeirs byggir á leigusamningi hans við jarðadeild landbúnaðarráðuneytisins, dags. 13. mars 2000. Réttur Ásgeirs er því kominn undir eignarréttindum íslenska ríkisins. Þar sem íslenska ríkið gerir hins vegar kröfu til þess að Hrunakrókur sé allur innan þjóðlendu telur óbyggðanefnd rétt að röksemdir Ásgeirs um beinan eignarrétt séu teknar til athugunar í málinu, sbr. ákvæði 5. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, um rannsóknarskyldu nefndarinnar.

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að mikill vafi sé á því að nokkurn tíma hafi stofnast til beins eignarréttar að landi Hrunakróks. Líklegt sé af frásögn í Gíslamáldaga 1397 að Hrunakrókur hafi verið gefinn til Hrunastaðar frá Hörgsholti og að um ítak sé að ræða. Þá er vísað til hæðar landsins yfir sjó, gróðurfars og nýtingarmöguleika.

Af hálfu leigjanda Hrunakróks er því haldið fram að land jarðarinnar liggi innan upphaflegrar landnámsjarðar og sé allt heimaland. Einnig er vísað til atriða eins og nýtingar, skattgreiðslna og hefðar.

Elsta heimild um Hrunakrók er í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1709. Fram kemur að þar hafi verið hjáleiga frá elstu manna minni og til þess er Hekla gaus 1693. Jafnframt voru munnmæli um að Hrunakrókur hafi áður lagst í eyði sökum eldgoss en byggð tekist þar aftur. Ekki er vitað hvenær þetta gæti hafa gerst en helst er miðað við Heklugosið 1104. Hrunakróks er næst getið í jarðamati sem gert var á árunum 1800-1803 og hann þá tilgreindur sem jörð frá Hruna. Árið 1809 lögfestir presturinn í Hruna „Jördina Hrunakrók ... , Hruna Kyrkiu tilheirandi med Túnum sem Engium, Skógi sem Veidi, samt öllum Landsnytium til ytstu Landamerkia, sem adrar Jardir éga á móti ...“ Hrunakróks er einnig getið í jarðabók 1847 og hann sagður „Hrunakirkjueign“ og aftur 1861 en þá er ekki getið um Hruna. Jörðina Hrunakrók er að finna í fasteignamatsbókum allt fram til 1942-44 og hún er talin meðal rétthafandi jarða í veiðifélagi Stóru-Laxár samkvæmt fyrstu samþykkt félagsins, frá 1938. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Hrunakróks.

Fyrstu lýsinguna á landamerkjum jarðarinnar er að finna í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða frá 12. maí 1885. Bréfið lýsir m.a. landamerkjum átta tilgreindra landsvæða þar sem Hrunakirkja taldi til réttinda, þ. á m. Hrunakróks, Kaldbaks, Klufta og Hrunaheiða. Fyrirsvarsmaður Hrunakirkjujarða lýsir landamerkjum Hrunakróks þannig:

Að austan ræður Stóralaxá frá Þverármynni, norður þangað er Stiggil fellur í hana, þaðan bein lína vestur að Þverá, í Vörðu sem við hana stendur, að vestan Þverá niður í Stórulaxá.

Landamerkjabréf þetta er þinglesið 10. júní 1885 og innfært í landamerkjabók sýslumanns.

Að Hrunakrók liggja Hrunaheiðar, Kaldbakur og afréttur Flóa- og Skeiðamanna. Tvö hin fyrrnefndu landsvæði eru einnig til umfjöllunar í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða. Bréfið er ekki áritað um samþykki fyrirsvarsmanna afréttarins og á sama hátt er landamerkjabréf afréttarins ekki áritað af hálfu Hrunakirkju.

Lýsingu á landamerkjum Hrunakróks er þannig ekki að finna í eldri heimildum en landamerkjabréfi frá 1885. Þá er bréfið haldið þeim ágalla að það hefur ekki hlotið formlega staðfestingu fyrirsvarsmanna afréttar Flóa- og Skeiðamanna. Við mat á þýðingu landamerkjalýsingar Hrunakróks er nauðsynlegt að kanna hvort efni hennar fær samrýmst gögnum um merki afréttarins.

Austan við Hrunakrók liggur afréttur Flóa- og Skeiðamanna. Í 1. gr. fjárskilareglugjörðar fyrir hreppana milli Þjórsár og Hvítár (Ölfusár) í Árnessýslu, nr. 75/1895, segir m.a. að afréttur Flóa- og Skeiðamanna sé „milli Stórulaxár og Fossár“. Efnislega samhljóða ákvæði hefur verið í fjallskilareglugerðum fyrir þetta svæði fram á þennan dag, sbr. nú fjallskilasamþykkt fyrir Árnessýslu austan vatna, nr. 408/1996. Þetta er einnig í samræmi við það samkomulag sem gert var árið 1850 um að ábúandi Hrunakróks hætti öllum landsnytjum í Flóamannaafrétti austan Stóru-Laxár gegn bótum frá Flóa- og Skeiðamönnum. Enda þótt landamerkjabréf Hrunakirkjujarða sé ekki áritað af hálfu afréttar Flóa- og Skeiðamanna ber lýsingum þannig saman um að mörk á milli Hrunakróks og afréttarins séu í Stóru-Laxá.

Norðan við Hrunakrók liggja Hrunaheiðar. Gerð er ítarleg grein fyrir mörkum Hrunaheiða, Hrunakróks, Klufta og Kaldbaks í kafla 12.5. og vísast þangað.

Sunnan við Hrunakrók og Hrunaheiðar og austan við Kluftir liggur jörðin Kaldbakur. Mörkum hans er svo lýst í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða:

> Að austan ræður mörkum Stóralaxá frá Vithalagilsmynni norður að Þverármynni, síðan Þverá upp fyrir Þverárgljúfur að Einbúa, þaðan bein lína vestur í Kluptaá og er í þeirri stefnu Varða á Vörðuhól framan á Borgardalsás; ræður svo Kluptaá niður í Litlulaxá fram á móts við Vörðu hæst uppá Skrautholtahlíðinni ytri; þaðan bein lína til austurs í Stórulaxá við Vithalagilsmynni, en í þeirri stefnu eru Vörður framan á Máldagahnúk á Bangarholti, Smirilshamri og Markakistu, norðan á Árfellinu.

Lýsingum í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða ber þannig saman um að mörk Kaldbaks og Hrunakróks séu í Þverá.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Hrunakróks er fyrst getið í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1709 og þá sem hjáleigu frá Hruna. Greint er frá því að þess konar byggð hafi verið þar frá elstu manna minni. Jarðabókin er talin mjög áreiðanleg heimild og frásögn hennar um Hrunakrók er skrásett einungis 16 árum eftir gos það í Heklu sem sagt er hafa lagt bæinn í eyði. Verður því að leggja til grundvallar að á 17. öld hið síðasta hafi verið hjáleiga í Hrunakróki, sbr. umfjöllun kafla í 11.4.2. Á þeim tíma var hjáleigan í eigu Hruna, hvernig sem það kann að hafa verið upphaflega. Lögfesta Hrunaprests frá 1809 átti rætur að rekja til deilna við Flóa- og Skeiðamenn um rétt ábúanda Hrunakróks til landsnytja austan Stóru-Laxár og verður ekki talin fela í sér vísbendingu um óbein eignarréttindi. Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það sem hér er til umfjöllunar sé innan upphaflegs landnáms í Hrunamannahreppi. Enda þótt Hrunakróks sé ekki getið í heimildum fyrr en 1709 verður það ekki talið sanna að Hrunakrókur hafi ekki verið byggður úr eignarjörð. Hjáleigur voru ekki metnar sérstaklega til dýrleika fyrr en 1848 og því ekki getið um þær í jarðamötum fyrr en eftir þann tíma. Þar sem hjáleigur tilheyrðu heimajörð var ekki heldur nauðsynlegt að telja þær upp í máldögum kirkna. Kann þetta að vera meginorsök þess að Hrunakróks er ekki getið í heimildum fyrr en 1709. Til samanburðar má þess geta að elstu heimildir um jarðirnar Kaldbak og Kluftir, sem einnig er fjallað um í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða, eru frá 14. og 16. öld. Þau gögn bera með sér að um sjálfstæðar jarðir hafi verið að ræða.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Hrunakirkjujarðir.

Ekki verður annað séð en að lýsingu bréfsins á landamerkjum Hrunakróks beri saman við lýsingu á landamerkjum Kaldbaks og ekkert hefur komið fram sem mælir í mót lýsingu á mörkum við Hrunaheiðar. Þá er lýsing á austurmörkum Hrunakróks í samræmi við fjallskilareglugerðir frá 1895. Landamerkjalýsingum Hrunakróks og aðliggjandi landsvæða, þar sem þær eru fyrir hendi, ber þannig saman í öllum aðalatriðum.

Fyrirliggjandi gögn benda því til að landamerkjum Hrunakróks sé rétt lýst í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða, dags. 12. maí 1885. Bréfið er þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki Hrunakróks, Hrunaheiða, Kaldbaks og Klufta, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna. Þá hafa fjárskilareglugjörðir 1895 og síðar verið birtar opinberlega. Þetta bendir einnig til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Hrunakróks hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Þeir formlegu ágallar sem á bréfinu eru verða því ekki taldir hafa efnislega þýðingu í þessu sambandi.

Frá því fyrstu heimildir greina frá Hrunakrók og með mislöngum hléum fram til ársins 1902 var búið á jörðinni og hún nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1885 hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Ekki verður annað séð en að það eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Hrunakrókur á jafnframt síðu í veðbókarregistri sýslumannsins á Selfossi sem nær til miðrar 19. aldar og er ekki ólíklegt að upphaf þeirrar skráningar megi rekja til þess er hjáleigur skyldu metnar sjálfstætt í fasteignamati, um miðja 19. öld. Jörðin er metin sjálfstætt í fasteignamati allt fram á miðja síðustu öld. Yfirlýsing óbyggðanefndar frá 1999 um meðferð nefndarinnar á svæðinu er fyrsta þinglýsingin sem skráð er á síðu Hrunakróks í þinglýsingabók. Árið 1964 tekur Ásgeir Gestsson jörðina Kaldbak til ábúðar og í byggingarbréfi landbúnaðarráðuneytisins er kveðið á um að ábúandi hafi „afnot af landi eyðijarðarinnar Hrunakróks, þess hluta landsins sem liggi vestan Stóru-Laxár“. Byggingarbréfi þessu er einvörðungu þinglýst á jörðina Kaldbak, athugasemdalaust. Síðar er leigusamningi landbúnaðarráðherra, fyrir hönd jarðadeildar landbúnaðarráðuneytisins, og Ásgeirs Gestssonar um „ríkisjörðina Hrunakrók“, dags. 13. mars 2000, þinglýst á Hrunakrók með athugasemd um að leigusala, þ.e. landbúnaðarráðherra, skorti eignarheimild að hinu leigða.

Engin gögn liggja fyrir um að land innan marka jarðarinnar Hrunakróks hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja jarðarinnar Hrunakróks sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 11.6, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998. Með vísan til rannsóknarskyldu óbyggðanefndar, sbr. 4. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, er þó óhjákvæmilegt að taka afstöðu til þess hvort fjármálaráðherra sé unnt að leggja til þjóðlendu land sem undirorpið er beinum eignarrétti íslenska ríkisins.

Í ákvæði 1. gr. laga nr. 58/1998 kemur skýrt fram að eðlismunur er á eignarlandi og þjóðlendu. Þjóðlenda er landsvæði utan eignarlanda. Ljóst er því að eignarland verður ekki gert að þjóðlendu með því að eigandi þess afsali sér eignarráðum sínum. Í því sambandi skiptir ekki máli hvort eigandinn er íslenska ríkið eða einhver annar. Þá hefur fjármálaráðherra ekki heimild til slíks afsals, sbr. 2. mgr. 40. gr. stjórnarskrárinnar þar sem kveðið er á um að ekki megi selja eða með öðru móti láta af hendi neina af fasteignum landsins né afnotarétt þeirra nema samkvæmt lagaheimild. Ekki verður talið að slík heimild felist í 1. mgr. 11. gr. laga nr. 58/1998 þar sem kveðið er á um að fjármálaráðherra skuli fara með fyrirsvar fyrir hönd ríkisins og stofnana á vegum þess vegna krafna um eignarréttindi innan þjóðlendna og við úrlausn um hvort land teljist til eignarlands eða þjóðlendu.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land jarðarinnar Hrunakróks, svo sem það er afmarkað

í landamerkjabréfi frá 12. maí 1885, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

12.7. Kaldbakur

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggi yfir land sem samkvæmt landmerkjalýsingu Hrunakirkjujarða frá 12. maí 1885 telst innan landamerkja Kaldbaks. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum þinglýsts eiganda jarðarinnar, Ásgeirs Gestssonar, í kafla 3.7.

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að landamerki hafi ekki verið samþykkt með fullnægjandi hætti. Þá geti Ásgeir Gestsson ekki byggt rétt á afsali landbúnaðarráðherra frá 20. mars 2000 enda hafi Alþingi ekki veitt heimild til sölunnar. Vísað er til marka heimalands og útlendis, hæðar landsins yfir sjó, gróðurfars og nýtingarmöguleika. Þá sé mikill vafi á því að nokkurn tíma hafi stofnast til beins eignarréttar að landi Kaldbaks.

Af hálfu þinglýsts eiganda Kaldbaks er því haldið fram að land jarðarinnar liggi innan upphaflegrar landnámsjarðar. Einnig er vísað til atriða eins og þinglýsingar, meginreglna í eignarrétti og stjórnarskrár.

Elsta heimild um Kaldbak er í máldaga Hrunakirkju sem með óvissum rökum er talinn vera frá 1331, og þá var jörðin eign Hrunakirkju. Þá er Kaldbaks einnig getið í Vilkinsmáldaga 1397 og Gíslamáldaga frá um 1570, auk jarðabóka 1686, 1695 og 1861. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Kaldbaks.

Fyrstu lýsinguna á landamerkjum jarðarinnar er að finna í bréfi frá 10. maí 1557. Þar er sagt frá áreið á landamerki milli Kaldbaks, Hörgsholts og Hruna og segir m.a. svo:

> … riðum vér til þeirra merkja sem flestir báru að æfinlega hefði haldin verið. Fyrst í þann núp er kallaður var Málstaðanúpur og þar hefði áður ævinlega haldin verið landamerki í milli greindra jarða Hörgsholts og Kaldbaks framan undir miðjum Málstaðanúp og sjónlending austur í Laxá, þaðan og önnur sjónlending vestur í minni Laxá.

Þessi lýsing er tekin nánast óbreytt upp í vísitasíubók Brynjólfs biskups Sveinssonar 1644 þar sem einnig kemur fram að séra Daði Halldórsson í Hruna hafi staðfest við biskup að lýsing þessi væri samhljóða hefðinni.

Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1709 er fjallað um Kaldbak og segir þar m.a. „Land jarðarinnar liggur til Stóru Laxár en að laxveiði verður ekki stórt gagn vegna gljúfra og stórgrýtis í ánni.“

Landamerkjum Kaldbaks er fyrst lýst heildstætt í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða frá 12. maí 1885. Bréfið lýsir m.a. landamerkjum átta tilgreindra landsvæða þar sem Hrunakirkja taldi til réttinda, þ. á m. Kaldbaks, Klufta, Hrunaheiða og Hrunakróks. Fyrirsvarsmaður Hrunakirkjujarða lýsir landamerkjum Kaldbaks þannig:

> Að austan ræður mörkum Stóralaxá frá Vithalagilsmynni norður að Þverármynni, síðan Þverá upp fyrir Þverárgljúfur að Einbúa, þaðan bein lína vestur í Kluptaá og er í þeirri stefnu Varða á Vörðuhól framan á Borgardalsás; ræður svo Kluptaá niður í Litlulaxá fram á móts við Vörðu hæst uppá Skrautholtahlíðinni ytri; þaðan bein lína til austurs í Stórulaxá við Vithalagilsmynni, en í þeirri stefnu eru Vörður framan á Máldagahnúk á Bangarholti, Smirilshamri og Markakistu, norðan á Árfellinu.

Landamerkjabréf þetta er þinglesið 10. júní 1885 og innfært í landamerkjabók sýslumanns.

Lýsingar á landamerkjum Kaldbaks er þannig að finna í heimildum frá 1557, 1644, 1709 og 1885. Þrjár elstu heimildirnar lýsa einungis hluta merkja en ekki verður annað séð en að þeim beri saman við landamerkjabréfið frá 1885.

Að Kaldbak liggja Kluftir, Hrunaheiðar, Hrunakrókur, afréttur Flóa- og Skeiðamanna, Laxárdalur og Hörgsholt. Þrjú hin fyrstnefndu landsvæði eru einnig til umfjöllunar í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða. Bréfið er áritað um samþykki eiganda og bónda í Hörgsholtum en ekki af hálfu afréttar Flóa- og Skeiðamanna eða Laxárdals. Þá áritar fyrirsvarsmaður Hrunakirkjujarða ekki landamerkjabréf Laxárdals en bóndinn á Kaldbak áritar bréf Hörgsholta, dags. 2. júní 1885 og þingl. 10. júní 1885.

Á landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða er því sá ágalli að það hefur ekki hlotið formlega staðfestingu fyrirsvarsmanna afréttar Flóa- og Skeiðamanna og Laxárdals. Við mat á þýðingu landamerkjalýsingar Kaldbaks er nauðsynlegt að kanna hvort efni hennar fær samrýmst gögnum um merki þessara landsvæða.

Austan við Kaldbak liggja afréttur Flóa- og Skeiðamanna í Skeiðahreppi og Laxárdalur í Gnúpverjahreppi. Í 1. gr. fjárskilareglugjörðar fyrir hreppana milli Þjórsár og Hvítár (Ölfusár) í Árnessýslu, nr. 75/1895, segir m.a. að afréttur Flóa- og Skeiðamanna sé „milli Stórulaxár og Fossár“. Efnislega samhljóða ákvæði hefur verið í fjallskilareglugerðum fyrir þetta svæði fram á þennan dag, sbr. nú fjallskilasamþykkt fyrir Árnessýslu austan vatna, nr. 408/1996. Enda þótt landamerkjabréf Hrunakirkjujarða sé ekki áritað af hálfu afréttar Flóa- og Skeiðamanna ber lýsingum þannig saman um að mörk á milli Kaldbaks og afréttarins séu í Stóru-Laxá.

Laxárdalur í Gnúpverjahreppi liggur suður af afrétti Flóa- og Skeiðamanna. Í landamerkjabréfi Laxárdals, dags. 16. júní 1884 og þingl. 3. júní 1890, lýsir eigandi jarðarinnar merkjum þannig:

> Að vestan ræður Laxá. Að norðan ræður bein lína úr háfjallinu hjá Kaldbak, sem kallað er Nál og austur í Lambafell. Að austan ræður bein lína suður um vestur brún Hrútafells, og um Kragás; þaðan suður um austurbrún Hlíðarfjalls, sem kallað er Grenshlíð í Nónstein, sem stendur austan á fjallsbrúninni. Að sunnan ræður bein lína úr Nónsteini vestur í vörðubrotið fyrir ofan há-Grensás, og þaðan bein lína niður í Markalæk fyrir framan Brúngljúfur og úr því ræður lækurinn útí Laxá um Yðustein.

Enda þótt fyrirsvarsmenn Kaldbaks og Laxárdals áriti ekki bréf hvor annars ber lýsingum þeirra þannig saman um að mörk séu í Stóru-Laxá.

Vestan við Kaldbak liggur jörðin Kluftir. Mörkum hennar er svo lýst í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða:

> Að vestan ræður Litlalaxá frá Kluptaármynni norður á móts við Vörðu á Moshól; úr þeirri Vörðu bein lína í Vörðu á Markhól, sem er fyrir norðan Launvatn að austanverðu; úr þeirri Vörðu bein lína í Kluptaá í Borgardalsgljúfri þaðan Kluptaá niður í Litlulaxá.

Lýsingum í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða ber þannig saman um að mörk Kaldbaks og Klufta séu í Kluftaá.

Norðan við Kaldbak liggja Hrunakrókur og Hrunaheiðar. Merkjum Hrunakróks er svo lýst í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða:

> Að austan ræður Stóralaxá frá Þverármynni, norður þangað er Stiggil fellur í hana, þaðan bein lína vestur að Þverá, í Vörðu sem við hana stendur, að vestan Þverá niður í Stórulaxá.

Lýsingum í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða ber þannig saman um að mörk Kaldbaks og Hrunakróks séu í Þverá.

Gerð er ítarleg grein fyrir mörkum Hrunaheiða við Kaldbak, Hrunakrók og Kluftir og í kafla 12.5. og vísast þangað.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Kaldbaks er getið í heimildum allt frá 14. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 11.4.2. Jafnframt eru

fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér um ræðir, sé innan upphaflegs landnáms í Hrunamannahreppi.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Hrunakirkjujarðir. Ekki verður annað séð en að því beri í meginatriðum saman við eldri heimildir um landamerki Kaldbaks, frá 1557 og 1709. Í þeirri fyrrnefndu er fjallað um mörk jarðarinnar til suðurs, þ.e. gagnvart Hörgsholti, og í þeirri síðarnefndu koma austurmörk jarðarinnar fram.

Lýsingu landamerkjabréfsins á landamerkjum Kaldbaks ber jafnframt í öllum meginatriðum saman við landamerkjalýsingar Klufta, Hrunakróks, Hörgsholts og Laxárdals. Lýsing á austurmörkum Kaldbaks er í samræmi við fjallskilareglugerðir frá 1895. Þá hefur ekkert komið fram sem mælir í mót lýsingu á mörkum Kaldbaks við Hrunaheiðar.

Fyrirliggjandi gögn benda því til að landamerkjum Kaldbaks sé rétt lýst í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða, dags. 12. maí 1885. Bréfið er þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki Kaldbaks, Klufta, Hrunaheiða og Hrunakróks, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna. Landamerkjabréf Laxárdals og Hörgsholta eru einnig þinglesin. Þá hafa fjárskilareglugjörðir 1895 og síðar verið birtar opinberlega. Þetta bendir einnig til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Kaldbaks hafa um langa hríð haft réttmæta ástæðu til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Þeir formlegu ágallar sem á bréfinu eru verða því ekki taldir hafa efnislega þýðingu í þessu sambandi.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka sem tilgreind eru 1885 hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Ekki verður annað séð en að það eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engin gögn liggja fyrir um að land innan marka jarðarinnar Kaldbaks hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu. Loks telur óbyggðanefnd að með afsali fyrir jörðinni, dags. 20. mars 2000, sé nægilega sýnt fram á rétt Ásgeirs Gestssonar til að setja fram kröfu um beinan eignarrétt í máli þessu án þess að með því sé tekin nokkur afstaða til heimildar afsalsgjafa.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja jarðarinnar Kaldbaks sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 11.6., án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land jarðarinnar Kaldbaks, svo sem það er afmarkað í landamerkjabréfi frá 12. maí 1885, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

12.8. Kluftir

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggi yfir land sem samkvæmt landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða frá 12. maí 1885 telst innan landamerkja Klufta. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum þinglýsts eiganda jarðarinnar, Hrunamannahrepps, í kafla 3.8.

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að Hrunamannahreppur geti ekki byggt rétt á afsali frá Gesti Guðbrandssyni 1957 enda sé óljóst um heimild hans til sölunnar og nákvæmlega hvað hafi verið selt. Mikill vafi sé á því að nokkurn tíma hafi stofnast til beins eignarréttar að landi Klufta. Ekki sé getið um Kluftir í heimildum fyrr en 1570. Hrunakirkja hafi þá verið búin að eignast þetta afréttarland og leyft einhverjum að byggja þar kot. Sennilega séu Kluftir byggðar úr útlendi Kaldbaks. Þá er vísað til hæðar landsins yfir sjó, gróðurfars og nýtingarmöguleika.

Af hálfu þinglýsts eiganda Klufta er því haldið fram að landamerki séu ljós og samþykkt með fullnægjandi hætti. Þau séu ágreiningslaus og hafi verið þinglýst athugasemdalaust. Heimildar-

skortur Gests Guðbrandssonar sé ósannaður. Land jarðarinnar liggi innan upphaflegrar landnámsjarðar og sé allt heimaland. Einnig er vísað til atriða eins og nýtingar, skattgreiðslna og hefðar.

Elsta heimild um Kluftir er í jarðabók 1597 og þá var jörðin eign Hrunakirkju. Jarðarinnar er einnig getið í jarðabókum 1686, 1695, 1803, 1847 og 1861. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Klufta. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1709 segir m.a. svo um Kluftir „Jarðarinnar land gengur til Litlu Laxár, en veiði hefur ekki til stórra gagnsmuna verið sökum stórgrýtis í ánni."

Fyrstu heildstæðu lýsinguna á landamerkjum jarðarinnar er að finna í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða frá 12. maí 1885. Bréfið lýsir m.a. landamerkjum átta tilgreindra landsvæða þar sem Hrunakirkja taldi til réttinda, þ. á m. Klufta, Hrunaheiða, Hrunakróks og Kaldbaks. Fyrirsvarsmaður Hrunakirkjujarða lýsir landamerkjum Klufta þannig:

> Að vestan ræður Litlalaxá frá Kluptaármynni norður á móts við Vörðu á Moshól; úr þeirri Vörðu bein lína í Vörðu á Markhól, sem er fyrir norðan Launvatn að austanverðu; úr þeirri Vörðu bein lína í Kluptaá í Borgardalsgljúfri þaðan Kluptaá niður í Litlulaxá.

Landamerkjabréf þetta er þinglesið 10. júní 1885 og innfært í landamerkjabók sýslumanns.

Lýsingar á landamerkjum Klufta er þannig að finna í heimildum frá 1709 og 1885. Fyrrnefnda lýsingin tekur þó aðeins til eins kennileitis en ber um það saman við þá síðarnefndu.

Að Kluftum liggja Jata, Foss, Hrunaheiðar og Kaldbakur. Tvö hin síðastnefndu landsvæði eru einnig til umfjöllunar í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða. Bréfið er ekki áritað af hálfu eigenda Jötu og Foss. Þá áritar fyrirsvarsmaður Hrunakirkjujarða ekki landamerkjabréf Foss og landamerkjabréf fyrir Jötu er ekki til.

Á landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða er því sá ágalli að það hefur ekki hlotið formlega staðfestingu fyrirsvarsmanna allra aðliggjandi landsvæða. Við mat á þýðingu landamerkjalýsingar Klufta er nauðsynlegt að kanna hvort efni hennar fær samrýmst gögnum um merki þeirra jarða sem áritanir skortir fyrir.

Vestan við Kluftir liggja jarðirnar Jata og Foss. Landamerkjabréf Jötu hefur hvorki fundist hjá Sýslumanninum á Selfossi né á Þjóðskjalasafni Íslands. Óvíst er hvort það hefur nokkurn tímann verið gert. Síðari lýsing á merkjum jarðarinnar við Kluftir er ekki heldur fyrir hendi. Samanburður er því ekki mögulegur.

Í landamerkjabréfi fyrir Fossland, dags. 3. júní 1885 og þingl. 10. júní 1885, lýsir umboðsmaður eiganda jarðarinnar landamerkjum þannig:

> Að vestan ræður Fossá frá Rauðalækjarmynni innað Markagili, síðan Gilið upp undir fjallsbrúnina, úr Gilklofningunum bein stefna í Vörðu uppá fjallsbrúninni og úr henni aptur í Vörðu við Fossá að vestanverðu; frá þeirri Vörðu ræður Fossá norður í Gráhól, sem er að austanverðu við ána, úr Gráhól bein stefna í Brunkollugil, þar sem það rennur í Litlu-Laxá, síðan Litla-Laxá niður að Vörðu sem við hana stendur innarlega á Fagradal, úr þeirri Vörðu sjónhending í Vörðu uppá Hábrún; þaðan sjónhending í Hornmarksvörðu austan í Dalholtum, þaðan bein stefna í Rauðalækjarbotn; síðan Rauðilækur þangað til hann fellur í Fossá.

Enda þótt fyrirsvarsmenn Klufta og Foss áriti ekki bréf hvor annars ber lýsingum þeirra þannig saman um að mörk séu í Litlu-Laxá.

Norðan við Kluftir liggja Hrunaheiðar. Gerð er ítarleg grein fyrir mörkum Hrunaheiða við Kluftir, Hrunakrók og Kaldbak í kafla 12.5. og vísast þangað.

Kaldbakur liggur sunnan við Hrunakrók og Hrunaheiðar og austan við Kluftir. Mörkum hans er svo lýst í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða:

Að austan ræður mörkum Stóralaxá frá Vithalagilsmynni norður að Þverármynni, síðan Þverá upp fyrir Þverárgljúfur að Einbúa, þaðan bein lína vestur í Kluptaá og er í þeirri stefnu Varða á Vörðuhól framan á Borgardalsás; ræður svo Kluptaá niður í Litlulaxá fram á móts við Vörðu hæst uppá Skrautholtahlíðinni ytri; þaðan bein lína til austurs í Stórulaxá við Vithalagilsmynni, en í þeirri stefnu eru Vörður framan á Máldagahnúk á Bangarholti, Smirilshamri og Markakistu, norðan á Árfellinu."

Lýsingum í landamerkjabréfi Hrunakirkjujarða ber þannig saman um að mörk Klufta og Kaldbaks séu í Kluftaá.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Klufta er getið í heimildum allt frá 16. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 11.4.2. Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms í Hrunamannahreppi. Enda þótt Klufta sé ekki getið í heimildum fyrr en á 16. öld og komi ekki fram í máldaga Hruna frá 1331 verður það ekki talið sanna að Kluftir hafi ekki verið byggðar úr eignarjörð. Í þessu sambandi er jafnframt ljóst að áreið sú, sem fram fór 1557 á landamerki í millum Kaldbaks, Hörgsholts og Hruna, útilokar ekki að Kluftir hafi verið til enda liggja lönd Hörgsholts og Hruna suður af Kaldbak en Kluftir hins vegar vestan við Kaldbak og rennur Kluftaá þar á milli. Engin óhjákvæmileg nauðsyn var því að gera grein fyrir mörkum Klufta við þetta tækifæri.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir Hrunakirkjujarðir. Ekki verður annað séð en að því beri saman við eldri heimild um landamerki Klufta, frá 1709, þar sem fram kemur takmörkuð lýsing á vesturmörkum jarðarinnar. Landamerkjalýsingu Klufta ber jafnframt saman við landamerkjalýsingar Foss og Kaldbaks. Þá hefur ekkert komið fram sem mælir í mót lýsingu á mörkum Klufta við Hrunaheiðar og Jötu. Landamerkjalýsingum Klufta og aðliggjandi landsvæða, þar sem þær eru fyrir hendi, ber þannig saman í öllum aðalatriðum.

Fyrirliggjandi gögn benda því til að landamerkjum Klufta sé rétt lýst í landamerkjabréfi, dags. 12. maí 1885. Bréfið er þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki Klufta, Hrunaheiða, Hrunakróks og Kaldbaks, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna. Landamerkjabréf Foss er einnig þinglesið. Þetta bendir einnig til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að eigendur Klufta hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Þeir formlegu ágallar, sem á bréfinu eru, verða því ekki taldir hafa efnislega þýðingu í þessu sambandi.

Ekki eru heimildir um annað en að jörðin hafi verið byggð fram til ársins 1954 og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka, sem tilgreind eru 1885, hafa eigendur jarðarinnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Ekki verður annað séð en að það eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engin gögn liggja fyrir um að land innan marka jarðarinnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Afsal ráðherra Íslands til Gests Guðbrandssonar, dags. 29. apríl 1919, bendir ekki til annars en að seldur hafi verið beinn eignarréttur á jörðinni. Tilgreining á Kluftum í einu handriti Gíslamáldaga 1570 er með sama hætti og á Berghyl sem Hruni eignaðist 1488. Hún verður því ekki talin fela í sér vísbendingu um óbein eignarréttindi. Þá verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja jarðarinnar Klufta sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 11.6., án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land jarðarinnar Klufta, svo sem það er afmarkað í landamerkjabréfi frá 12. maí 1885, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

12.9. Tungufellstorfa, þ.e. Tungufell, Jaðar I (Hamarsholt) og Jaðar II

Tungufellstorfa skiptist nú í jarðirnar Tungufell, Jaðar I og Jaðar II. Jaðar verður til þegar hluti úr Tungufelli er seldur árið 1669, án þess þó að merkjum sé lýst. Sameiginlegt landamerkjabréf er gert fyrir Tungufell, Jaðar og Hamarsholt 1885. Hamarsholt mun hafa verið hjáleiga frá Tungufelli, í byggð a.m.k. frá 17. öld og til 1875. Árið 1935 er landi Tungufells og Jaðars skipt og fylgir þá Hamarsholt Jaðri, sbr. einnig lýsingu landamerkja frá 1953. Landi Jaðars er skipt í Jaðar I og II 1953, sbr. einnig lýsingu landamerkja frá 1978. Jaðar I er land eyðibýlisins Hamarsholts.

Hér verður fjallað um Tungufellstorfu eins og henni er lýst í áðurnefndu landamerkjabréfi Tungufells, Jaðars og Hamarsholts frá 1885. Þá eru meðtaldir þeir hlutar Tungufells og Jaðars sem liggja norðan afréttargirðingar. Girðing þessi var reist árið 1912 og liggur frá Hvítá, milli Illagils og Þorsteinshöfða, austur að Stóru-Laxá, sunnan Laxárkletts. Landsvæðið norðan við hana er nýtt sem afréttur Hrunamannahrepps en þeir hlutar Tungufells, Jaðars og Hrunaheiða sem liggja norðan afréttargirðingar hafa ekki verið formlega lagðir til afréttar samkvæmt lögum um afréttamálefni og fjallskil. Um annað land tilheyrandi Hrunamannaafrétti er fjallað í köflum 12.5. og 12.10. um Hrunaheiðar og Hrunamannaafrétt.

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að þjóðlendulínan liggi yfir land sem samkvæmt landmerkjalýsingu fyrir Tungufell, Jaðar og Hamarsholt frá 3. júní 1885 telst innan landamerkja Tungufellstorfu. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1. og kröfum þinglýstra eigenda jarða í Tungufellstorfu, Einars Jónssonar o.fl., í kafla 3.9.

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að landamerkjabréf Tungufells, Jaðars og Hamarsholts samræmist ekki landamerkjalögum og styðjist ekki við eldri rétt að öllu leyti. Heimaland jarðarinnar hafi ekki náð eins langt og þar sé lýst. Þá er vísað til hæðar landsins yfir sjó, gróðurfars og nýtingarmöguleika.

Af hálfu þinglýstra eigenda jarða í Tungufellstorfu er því haldið fram að landamerkjabréf torfunnar hafi verið samþykkt með fullnægjandi hætti og styðjist einnig við eldri gögn. Þá sé allt land jarðarinnar heimaland og mörk ágreiningslaus. Einnig er vísað til atriða eins og nýtingar, leigugreiðslna Hrunamannahrepps, skattgreiðslna jarðeigenda, landnáms og hefðar.

Skriflegar heimildir og rannsóknir á sviði fornleifafræði benda til að byggð hafi verið að fornu á Hrunamannaafrétti, einkum norður af Tungufellstorfu og upp með Hvítá. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1709 eru t.d. höfð þau munnmæli eftir heimildarmönnum að Tungufell hafi fyrrum verið í miðri sveit.

Elsta heimild um Tungufell er í máldaga sem talinn er vera frá 1331 og er þá bændakirkja á jörðinni. Tungufells er einnig getið í Vilkinsmáldaga frá 1397, tveimur máldögum frá 16. öld, vísitasíubók Brynjólfs biskups Sveinssonar 1644 og jarðabókum 1686, 1695, 1709, 1847 og 1861. Jaðars er fyrst getið í Jarðabók 1709 og síðar einnig 1803 og 1916. Í þessum heimildum er ekkert fjallað um landamerki Tungufellstorfu.

Fyrstu lýsinguna á landamerkjum jarðatorfunnar er að finna í lögfestu frá 10. maí 1669. Þar lýsir eigandi kaupahluta (bóndahluta) jarðarinnar, Ásmundur Guðnason, landamerkjum hennar þannig:

> ... Huitá ad Vestann frá ár mótunum, er dalsá og fossá i hana renna og allt nordur i Buudará, Sidann rædur Buudará og austur J Heidará Sidann ad nordann Úr Heidará Siónhending og J fossár drög edur Upptök, Vestan og nordan Under laxár klett, Sidann rædur fossá ad austan og Sunnann allt á móts vid Raudár gil, er nordann Under Raudár klett liggur og Raudá Úr rennur, og rædur so Raudá allt J dalsá, og Úr þui rædur dalsá er rennur J Huitá J ármótunum ...

Næst er fjallað um landamerki Tungufellstorfu 9. maí 1670, í tengslum við kaup Brynjólfs biskups Sveinssonar á fjórðungi kaupahluta í Tungufelli 23. nóvember 1669, er Jaðar varð til. Þar segir svo:

> Að vestan ræður Hvítá frá tungusporðunum og allt norður í Búðará, síðan ræður Búðará austur eftir í Heiðará, þaðan sjónhending suður eftir í Fossárdrög, eður upptök, vestan og norðanhallt við Laxárklett, síðan ræður Fossá merkjum fram á móts við Rauðárgil, síðan ræður Rauðá er rennur úr Rauðárgili norðan undir Rauðárklett allt í Dalsá, síðan ræður Dalsá vestur í Hvítá.

Hlutur biskups var lögfestur 25. maí 1671 að viðstödum tveimur vottum „að fullum og öllum fjórðungi til ystu ummerkja á móts við aðrar jarðir“ án þess þó að þeim ummerkjum sé lýst.

Þá er fjallað um mörk Tungufellstorfunnar í lýsingu séra Jóns Steingrímssonar á Hruna- og Tungufellssóknum árið 1840. Þar kemur fram að Búðará aðskilji afrétt frá byggðarhögum.

Í landamerkjabréfi fyrir Tungufell, Jaðar og Hamarsholt, dags. 3. júní 1885, lýsir umboðsmaður eiganda Tungufellstorfunnar landamerkjum hennar þannig:

> Að framan ræður Dalsá, þaðan er hún fellur í Hvítá, norður þangað, er Rauðá rennur í hana, þaðan bein stefna í Vörðu á Dagmálakletti, þaðan sjónhending í Hlíðarfoss í Fossá, síðan Fossá í Vörðu í Fossárdrögum, þaðan sjónhending í Vörðu við Melrakkaá framan við Stóraversöldu; síðan Melrakkaá þangað til hún rennur í Búðará, og Búðará þar til hún fellur í Hvítá, og Hvítá niður að Dalsármynni.

Landamerkjabréf þetta er þinglesið 10. júní 1885 og innfært í landamerkjabók sýslumanns.

Lýsingar á landamerkjum Tungufellstorfu er þannig að finna í heimildum frá 1669, 1670, 1840 og 1885. Þær eru frábrugðnar að því leyti að hinar tvær elstu miða við að norðurmörk nái austur að Heiðará en landamerkjabréfið gengur hins vegar skemur og miðar við Melrakkaá sem liggur nokkru vestar. Lýsingar á suðurmörkum virðast miðast við mjög svipaðar slóðir enda þótt orðalag sé ekki hið sama að öllu leyti.

Að Tungufellstorfu liggja Brattholt og Tunguheiði í Biskupstungnahreppi handan við Hvítá, Hrunamannaafréttur, Hrunaheiðar, Foss, Hlíð og Haukholt í Hrunamannahreppi. Landamerkjabréf Tungufellstorfu er einungis áritað um samþykki eiganda einnar aðliggjandi jarðar, þ.e. Hlíðar. Landamerkjabréf Hlíðar hefur hvorki fundist hjá Sýslumanninum á Selfossi né á Þjóðskjalasafni Íslands. Óvíst er hvort það hefur nokkurn tímann verið gert. Núverandi eigendur Hlíðar vísa til landamerkjabréfs Tungufellstorfu um mörk jarðar sinnar, sbr. kafla 12.4.

Þá áritar eigandi torfunnar ekki bréf aðliggjandi landsvæða, þau sem fyrir hendi eru. Á landamerkjabréfi Tungufellstorfu er því sá ágalli að það hefur ekki hlotið formlega staðfestingu fyrirsvarsmanna allra aðliggjandi landsvæða. Við mat á þýðingu bréfsins er nauðsynlegt að kanna hvort efni þess fær samrýmst gögnum um merki þeirra landsvæða sem áritanir skortir fyrir. Jarða- og hreppamörk í Hvítá eru þó svo glögg frá náttúrunnar hendi að þau verða ekki talin valda vafa.

Norðan við Tungufellstorfu liggur Hrunamannaafréttur. Í 1. gr. fjárskilareglugjörðar fyrir hreppana milli Þjórsár og Hvítár (Ölfusár) í Árnessýslu, nr. 75/1895, segir m.a. svo:

> Afrjettur Hrunamannahrepps er milli Hvítár og Stórulaxár, afrjettur Flóa og Skeiðamanna milli Stórulaxár og Fossár, afrjettur Gnúpverja milli Fossár og Þjórsár. Að öðru leyti fara mörk afrjettanna eptir landamerkjaskrám og fornri venju. ...

Landamerkjabréf Tungufellstorfu er ekki áritað af hálfu Hrunamannahrepps en líta verður svo á að það sé lagt til grundvallar í fjárskilareglugjörðinni 1895. Samkvæmt því liggja mörkin á milli Hrunamannaafréttar og Tungufellstorfu frá vörðu við Melrakkaá framan við Stóraversöldu og síðan í Melrakkaá þangað til hún rennur í rennur í Búðará, og í Búðará þar til hún fellur í Hvítá. Í lýsingu séra Jóns Steingrímssonar á Hruna- og Tungufellssóknum frá árinu 1840 kemur einnig fram að Búðará aðskilji afrétt frá byggðarhögum. Í yfirlýsingu oddvita Hrunamannahrepps frá 1978 er landi Tungufells innan afréttarins lýst í samræmi við þá lýsingu á norðurmörkum sem fram kemur í

landamerkjabréfi Tungufellstorfunnar frá 1885. Landi Jaðars innan afréttargirðingar er hins vegar ekki lýst í yfirlýsingu oddvita heldur einungis miðað við afréttargirðinguna, sem reist var árið 1912, yfir Tungufell, Jaðar og Hrunaheiðar. Lýsingu á því er ekki heldur að finna í afsali eiganda Jaðars til Hrunamannahrepps, dags. 29. mars 1978. Lega þess verður þó einnig að nokkru ráðin af lýsingu á skiptingu Jaðars frá 1953, þar sem mörk liggja úr upptökum Illagils beina stefnu í Búðarfoss og síðan Búðará og Melrakkaá í Melrakkaklif og einnig landamerkjalýsingu milli Tungufells og Jaðars 1953 þar sem gert er ráð fyrir að nyrsti punktur landskiptalínu sé í Melrakkaklifi.

Austan við Tungufellstorfu liggja Hrunaheiðar. Í landamerkjabréfi fyrir Hrunakirkjujarðir, dags. 12. maí 1885 og þingl. 10. júní 1885, lýsir fyrirsvarsmaður Hrunakirkjujarða landamerkjum Hrunaheiða þannig:

> En[n] fremur á Hrunakirkja Hrunaheiðar, sem liggja milli afréttar og heimalanda, austan frá Stórulaxá norður að Heiðaá og Melrakkaá í upptökum þeirra beggja, og vestur að Fossá fyrir vestan Laxárklettsmýrar, allt fram að Gráhól.

Enda þótt fyrirsvarsmenn Tungufellstorfu og Hrunakirkjujarða áriti ekki bréf hvor annars ber lýsingum þeirra þannig saman um að mörk liggi í Fossá og norður að Melrakkaá.

Sunnan við Tungufellstorfu liggja jarðirnar Foss, Hlíð og Haukholt. Í landamerkjabréfi Fosslands, dags. 3. júní 1885 og þingl. 10. júní 1885, lýsir umboðsmaður eiganda jarðarinnar landamerkjum þannig:

> Að vestan ræður Fossá frá Rauðalækjarmynni innað Markagili, síðan Gilið upp undir fjallsbrúnina, úr Gilklofningunum bein stefna í Vörðu uppá fjallsbrúninni og úr henni aptur í Vörðu við Fossá að vestanverðu; frá þeirri Vörðu ræður Fossá norður í Gráhól, sem er að austanverðu við ána, úr Gráhól bein stefna í Brunkollugil, þar sem það rennur í Litlu-Laxá, síðan Litla-Laxá niður að Vörðu sem við hana stendur innarlega á Fagradal, úr þeirri Vörðu sjónhending í Vörðu uppá Hábrún; þaðan sjónhending í Hornmarksvörðu austan í Dalholtum, þaðan bein stefna í Rauðalækjarbotn; síðan Rauðilækur þangað til hann fellur í Fossá. Í landinu á Hlíð slægjuítak, sem byrjar við Rauðalækjarbotn og nær fram með Dalholtum að austanverðu fram að Þvermörkum milli Foss og Jötu; Að austanverðu markar Klettholtsgil það af. Aptur á móti á Foss skógarhögg í Hlíðarítakinu í Tungufellslandi milli Yrpugils- og Gilsins við Rauðárkjölinn.

Enda þótt eigendur Tungufellstorfu og Foss áriti ekki bréf hvor annars ber lýsingum þeirra þannig saman um að mörk séu í Fossá.

Í landamerkjabréfi Haukholta, dags. 5. júní 1885 og þingl. 10. júní 1885, lýsir eigandi jarðarinnar landamerkjum þannig:

> Hvítá ræður að vestan frá því að Haukholtagil rennur í hana, þar til að Fossá rennur í hana að norðan, svo ræður Fossá þar til Rauðilækur rennur í hana, og svo ræður Rauðilækur fram í botna, þaðan bein stefna í Vörðu sem er framan við steinboga fyrir austan Steinbogamýri, úr þeirri vörðu aptur bein stefna í Alviðrudal, og svo ræður Alviðrudalsgil þar til það rennur í Haukholtagil, og svo ræður það, þar til það rennur í Hvítá.

Enda þótt eigendur Tungufellstorfu og Haukholta áriti ekki bréf hvor annars ber lýsingum þeirra þannig saman um að mörk séu í Fossá.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Tungufells er getið í heimildum allt frá 14. öld. Af þeim verður ráðið að um sjálfstæða jörð hefur verið að ræða, sbr. umfjöllun í kafla 11.4.2. Jafnframt eru fremur líkur til þess að landsvæði það, sem hér er til umfjöllunar, sé innan upphaflegs landnáms í

Hrunamannahreppi. Auk þess liggur fyrir að byggð hefur til forna náð norðar upp með Hvítá en Tungufellstorfa.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er gert landamerkjabréf fyrir jarðirnar Tungufell, Jaðar og Hamarsholt. Ekki verður annað séð en að því beri í meginatriðum saman við eldri heimildir um landamerki jarðatorfunnar, frá 1669, 1670 og 1840. Í því sambandi verður ekki talið skipta máli þó að hinar elstu heimildir miði við Heiðará enda lýtur þetta atriði að mörkum Tungufells og Hrunaheiða sem landamerkjabréfum Tungufellstorfu og Hrunakirkjujarða ber saman um að liggi í Fossá og norður að Melrakkaá. Skammt er á milli upptaka Heiðarár og Melrakkaár.

Landamerkjabréfi Tungufellstorfu ber jafnframt saman við landamerkjalýsingu Foss og Haukholta. Einnig eru jarða- og hreppamörk í Hvítá, gagnvart Brattholti og Tunguheiði, ekki til þess fallin að valda vafa. Þá virðist lýsing á mörkum Hrunamannaafréttar í reglugjörðinni frá 1895 m.a. vísa til landamerkjalýsingar Tungufellstorfu frá því tíu árum áður. Ekkert hefur komið fram sem mælir í mót þeirri lýsingu á mörkum við Hlíð sem fram kemur í landamerkjabréfi torfunnar.

Fyrirliggjandi gögn benda því til að landamerkjum Tungufellstorfu sé rétt lýst í landamerkjabréfi, dags. 3. júní 1885. Bréfið er þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki jarðatorfunnar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna. Landamerkjabréf Foss, Haukholta, og Hrunakirkjujarða eru einnig þinglesin. Fjárskilareglugjörðir 1895 og síðar hafa verið birtar í Stjórnartíðindum. Þetta bendir einnig til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur Tungufellstorfu hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst. Þeir formlegu ágallar sem á bréfinu eru verða því ekki taldir hafa efnislega þýðingu í þessu sambandi.

Ekki eru heimildir um annað en að torfan hafi verið byggð og nýtt eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Innan þeirra marka, sem tilgreind eru 1885, hafa eigendur torfunnar farið með umráð og hagnýtingu og gert ráðstafanir með löggerningum á sama hátt og gildir um eignarland almennt. Ekki verður annað séð en að það eignarhald hafi verið án ágreinings eða athugasemda. Engin gögn liggja fyrir um að land innan marka jarðatorfunnar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu og verða staðhættir, gróðurfar eða nýtingarmöguleikar ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Árið 1912 er reist afréttargirðing yfir Tungufell og Jaðar og samkvæmt ársreikningi fjallskilasjóðs Hrunamannahrepps 1961 er greidd „leiga fyrir land í afrétti að Jaðri og Tungufelli 120 kinda fjallskil“. Þá kemur fram í yfirliti hreppsins yfir fjallskil Tungufells og Jaðars fyrir árin 1965-1969 að fjallskil á grundvelli jarðahundraða eru ekki greidd, svo sem fyrir aðrar jarðir. Ljóst er því að Hrunamannahreppur hefur greitt leigu fyrir land Tungufells og Jaðars innan afréttargirðingar. Þá festir Hrunamannahreppur kaup á landi Jaðars norðan afréttargirðingar árið 1978.

Tilgreining á hluta kirkjunnar í heimalandi Tungufells er í samræmi við það sem venja var í máldögum enda var það skilyrði þess að kirkja gæti tekið vígslu að hún ætti tiltekinn hluta þeirrar jarðar sem hún stóð á. Í þessari tilgreiningu felst hins vegar ekki sönnun þess að innan marka jarðatorfunnar hafi verið annars konar land, með aðra stöðu að eignarrétti. Þá verður skógarítak Hrunakirkju í Þorsteinshöfða og skammvinnur og óvenjulegur búskapur við Búðará ekki talið afsanna beinan eignarrétt Tungufells á landi þar enda líkur á að landskuld vegna Búðarárbakka hafi verið greidd til Tungufells. Loks verður fyrirkomulag smölunar ekki talið hafa eignarréttarlega þýðingu.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land innan tilgreindra landamerkja Tungufellstorfunnar sé þjóðlenda. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um eignarland að ræða, sbr. einnig umfjöllun í kafla 11.6., án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi eða hver séu mörk milli eignarlanda, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að land Tungufellstorfunnar, svo sem það er afmarkað í landamerkjabréfi frá 3. júní 1885, teljist ekki til þjóðlendu í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998.

12.10. Hrunamannaafréttur

Landi því, sem nú er talið til Hrunamannaafréttar, má skipta í þrjá hluta sem eiga sér mismunandi uppruna. Þar er að norðanverðu um að ræða landsvæði sem á sér langa sögu sem afréttur Hrunamanna en að sunnanverðu land úr annars vegar Tungufellstorfu, þ.e. Tungufelli og Jaðri, og hins vegar Hrunaheiðum. Skýrist þetta af því að árið 1912 er reist afréttargirðing frá Hvítá, milli Illagils og Þorsteinshöfða, austur að Stóru-Laxá, sunnan Laxárkletts. Girðing þessi liggur yfir Tungufellstorfu og Hrunaheiðar og afmarkar Hrunamannaafrétt til suðurs en þeir hlutar Tungufells, Jaðars og Hrunaheiða sem liggja norðan afréttargirðingar hafa ekki verið formlega lagðir til afréttar samkvæmt lögum um afréttamálefni og fjallskil.

Hér verður fjallað um norðanverðan Hrunamannaafrétt en um land innan landamerkja Tungufellstorfu og Hrunaheiða er fjallað í köflum nr. 12.5. og 12.9.

Kröfugerð íslenska ríkisins gerir ráð fyrir að allt það land sem liggur norðan afréttargirðingar sé þjóðlenda en viðurkenndur er réttur afréttareigenda til venjulegra lagalegra afréttarnota. Kröfum íslenska ríkisins er nánar lýst í kafla 3.1.

Af hálfu Hrunamannahrepps og eigenda tilgreindra jarða í hreppnum er gerð sú krafa að viðurkennt verði að Hrunamannaafréttur sé fullkomið eignarland. Kröfum þessum er nánar lýst í kafla 3.11.

Um kröfugerð og sjónarmið Landsvirkjunar á svæðinu og úrlausn óbyggðanefndar þar að lútandi vísast til kafla 3.13., 10 og 13.

Kröfugerð Fannborgar ehf. byggir á og vísar til meintra réttinda Hrunamannahrepps á Hrunamannaafrétti. Óbyggðanefnd telur því að krafa fyrirtækisins um viðurkenningu á leiguréttindum og tengdum réttindum til landspildu í Kerlingarfjöllum þarfnist ekki frekari sjálfstæðrar skoðunar í máli þessu, sbr. 7. gr. og 5. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998.

Af hálfu íslenska ríkisins er því haldið fram að ekki njóti við samþykktra merkja milli jarða og afréttar. Land þetta sé einungis nytjað til beitar og smalað af fjallskilastjórn. Það hafi ekki verið undirorpið beinum eignarrétti og verði því ekki hefðað. Íslenska ríkið hafi ekki viðurkennt beinan eignarrétt að Hrunamannaafrétti. Sá sem haldi fram beinum eignarrétti þurfi að sanna sitt mál. Um sé að ræða sams konar landsvæði og Landmannaafrétt.

Af hálfu eigenda jarða í Hrunamannahreppi er því haldið fram að landsvæði þetta hafi verið numið og síðan fylgt jörðum í Hrunamannahreppi. Svæði þetta hafi áður verið í byggð og af því skapist sérstaða miðað við t.d. Landmannaafrétt. Það sé skýrt afmarkað af stórum vatnsföllum og jöklum. Hreppsnefnd Hrunamannahrepps hafi stýrt nytjum og framkvæmdum. Landið í Hrunamannahreppi hafi aldrei orðið eigendalaust heldur hafi hreppurinn eignast býli sem fóru í eyði, fyrir venju og hefð fyrst og fremst og lagt land þeirra til afréttarins. Afrétturinn hafi verið nýttur til fulls í samræmi við möguleika á hverjum tíma. Ríkisvaldið hafi margsinnis viðurkennt fulkominn eignarrétt Hrunamannahrepps sjálfs og fyrir hönd landeigenda á afréttinum, með þinglýsingu heimildarskjala. Einnig er vísað til atriða eins og jafnræðisreglu stjórnsýslulaga.

Skriflegar heimildir og rannsóknir á sviði fornleifafræði benda til að byggð hafi verið að fornu á þeim hluta Hrunamannaafréttar sem hér er til umfjöllunar, einkum norður af Tungufellstorfu og upp með Hvítá. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1709 eru þannig talin upp nöfn fjórtán bæja sem þar eiga að hafa verið fyrr á öldum. Fornleifarannsóknir hafa rennt undir þetta nokkrum stoðum hvað varðar fimm til sjö bæi. Ber þar sérstaklega að geta Þórarinsstaða, vestan til á Hnausheiði við Stangará, sem mest hafa verið rannsakaðir. Talið er að byggð þar hafi lagst niður á 14. öld, trúlegast í kjölfar Heklugoss um 1300.

Elsta skriflega heimild um Hrunamannaafrétt er í Vilkinsmáldaga frá 1397. Þar kemur fram í umfjöllun um jörðina Hóla (Hrepphóla) að „alls fiar afriettur“ sé í Sandafelli og að Þórarinsstöðum. Árið 1627 var utansveitarmaður dæmdur fyrir ólöglegan rótargröpt o.fl. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1709 er svipuð frásögn og þar er einnig að finna fyrstu lýsinguna á landamerkjum Hrunamannaafréttar, svohljóðandi:

> Þegar sleppur Túngufells land, kemur þar norðan fyrir Ytrahreppsmanna afrjett, sem allir hreppsmenn eigu frí, og gengur hann norður undir Blánýpu-jökul. Blánýpujökull er suðvestur hornið af Arnarfells jökli sem er býsna lángur í austur og vestur, og úr honum rennur jökulkvísl sú, er fellur ofan í Hvítá fyrir neðan Skagfirðínga vað, og litar Hvítá.

Næst er fjallað um mörk afréttarins í lýsingu séra Jóns Steingrímssonar á Hruna- og Tungufellssóknum árið 1840. Þar kemur fram að Jökulkvísl takmarki afréttinn að norðanverðu, Búðará aðskilji afrétt frá byggðarhögum og Heiðará skilji Hrunaheiðar frá afréttinum.

Í lýsingu hreppsnefndar Hrunamannahrepps á landamerkjum milli afréttarlanda Flóa og Skeiða og Hrunamannaafréttar, dags. 18. apríl 1890, er mörkum þannig lýst:

> Laxá ræður frá byggð inní Laxárdrög, þaðan bein stefna í nyrðra Rjúpnafell, þaðan bein lína, í sömu stefnu allt inn að Jökli.

Bréfinu er þinglýst 2. júní 1890 og fært inn í landamerkjabók sýslumanns. Það er áritað um samþykki fyrirsvarsmanns afréttar Flóa og Skeiða og í umboði sýslunefndar Árnessýslu.

Þá segir svo í 1. gr. fjárskilareglugjörðar fyrir hreppana milli Þjórsár og Hvítár (Ölfusár) í Árnessýslu, nr. 75/1895:

> Þeir eiga afrjett, sem að fornu hafa átt. Afrjettur Hrunamannahrepps er milli Hvítár og Stórulaxár, afrjettur Flóa og Skeiðamanna milli Stórulaxár og Fossár, afrjettur Gnúpverja milli Fossár og Þjórsár. Að öðru leyti fara mörk afrjettanna eptir landamerkjaskrám og fornri venju. ...

Samhljóða ákvæði er að finna í reglugerðum um sama efni nr. 79/1902, 99/1916, 107/1934, 163/1953 og 380/1975 sem í gildi var til 1996.

Heildstæðustu lýsinguna á landamerkjum Hrunamannaafréttar er að finna í yfirlýsingu oddvita hreppsins frá 28. júlí 1978. Þar er mörkum afréttarins lýst svo:

> Að sunnan afréttargirðing frá Hvítá milli Yllagils og Þorsteinshöfða austur að Stóru-Laxá sunnan Laxárkletts. Að austan Stóra-Laxá frá byggð inn í Laxárdrög þaðan bein stefna, í nyrðra Rjúpnafell, þaðan bein lína, í sömu stefnu allt inn að Hofsjökli. Að norðan Hofsjökull. Að vestan Hvítá frá afréttargirðingu að Jökulfalli, síðan Jökulfall inn í Hofsjökul.
>
> Land sem Jaðar átti á afréttinum c.a. 1500 ha. keypti Hrunamannahreppur í mars 1978.
>
> Tungufell á land á afréttinum. Mörkin á því landi eru þessi: Að sunnan afréttargirðing milli Dalsár og Fossár. Að austan Fossá í vörðu í Fossárdrögum þaðan sjónhending í vörðu framan við Stóraversöldu. Að norðan Melrakkaá. Að vestan Dalsá þar sem hún rennur í gegnum melhrygg milli Innri-Mýra og Melrakkatungna, þaðan eru mörkin sjónhending í Melrakkaklif.

Yfirlýsing oddvita er samin tæpum hundrað árum eftir gildistöku hinna upphaflegu landamerkjalaga. Ekki verður séð að hún hafi fengið þá meðferð sem landamerkjalög mæla fyrir um varðandi landamerkjabréf. Á þessa yfirlýsingu verður því að líta sem einhliða staðfestingu oddvita f.h. hreppsins á heildarlandamerkjum afréttarins.

Í fjallskilasamþykkt fyrir Árnessýslu austan vatna, nr. 408/1996, sem tók við af framangreindri fjallskilareglugerð nr. 380/1975, og enn gildir segir m.a. svo í 2. gr.:

Afréttur Hrunamannahrepps er að vestan milli Jökulfalls og Hvítár í Hofsjökul og úr jöklinum bein lína um Eystra-Rjúpnafell í Laxárdrög og ræður svo Stóra-Laxá austurmörkum.

Lýsingar á landamerkjum Hrunamannaafréttar er þannig að finna í heimildum frá 1709, 1840, 1890, 1895 og síðar. Þrjár elstu heimildirnar hafa að geyma brotakenndar lýsingar á mörkum til vesturs, suðurs og austurs. Gildandi fjárskilareglugjörðir á tímabilinu 1895-1996 lýsa afmörkun til vesturs og austurs í grófum dráttum en vísa að öðru leyti til landamerkjaskráa og fornrar venju. Í yfirlýsingu oddvita frá 1978 er um að ræða nokkuð ítarlega samantekt á eldri heimildum. Fjallskilasamþykktin sem gildi tók 1996 lýsir vestur- og austurmörkum nánar en fyrri reglugerðir en tekur ekkert fram um mörk til suðurs og norðurs. Lýsingar þeirra heimilda sem hér hafa verið tilgreindar eru misjafnlega ítarlegar en ekkert í þeim stangast á.

Að Hrunamannaafrétti liggja Tunguheiði og Biskupstungnaafréttur í Biskupstungnahreppi, afréttur Flóa- og Skeiðamanna í Skeiðahreppi og Hrunaheiðar og Tungufellstorfa í Hrunamannahreppi. Þá liggur Hofsjökull norður af afréttinum.

Hreppsnefnd Hrunamannahrepps virðist hafa að því frumkvæði árið 1890 að gengið er frá lýsingu á landamerkjum milli afréttarlanda Flóa- og Skeiðamanna og Hrunamannaafréttar. Landamerkjabréf er ekki gert um afréttinn að öðru leyti og landamerkjabréf efstu landsvæða í Hrunamannahreppi eru ekki árituð af hálfu hreppsins. Árið 1895 er hins vegar gefin út fjárskilareglugjörð fyrir hreppana milli Þjórsár og Hvítár þar sem mörkum afrétta á svæðinu, þ. á m. Hrunamannaafréttar, er lýst í meginatriðum. Telja verður að í reglugerðinni felist yfirlýsing hreppsnefndar Hrunamannahrepps um mörk Hrunamannaafréttar. Við mat á þýðingu þeirrar landamerkjalýsingar sem fram kemur í reglugerðinni er samt sem áður nauðsynlegt að kanna hvort efni hennar fær samrýmst öðrum gögnum um merki afréttarins og aðliggjandi landsvæða, sbr. umfjöllun í kafla 11.6. um afrétti og sönnunarkröfur í því sambandi.

Mörk við Hofsjökul eru glögg frá náttúrunnar hendi og við þau miðað frá fyrstu lýsingum á merkjum afréttarins.

Vestan við Hrunamannaafrétt liggja Tunguheiði í Biskupstungnahreppi og Framafréttur Biskupstungnahrepps. Samkvæmt fjárskilareglugjörðinni frá 1895 eru vesturmörk Hrunamannafréttar í Hvítá. Samkvæmt eignardómi, dags. 23. febrúar 1980 og þingl. 5. maí 1980, liggja austurmörk Tunguheiðar í Hvítá. Landamerkjum Tunguheiðar ber því saman við lýsingu á landamerkjum Hrunamannaafréttar. Fjárskilareglugjörðin fjallar þó einungis um þann hluta Biskupstungnafréttar sem nefnist Framafréttur og liggur sunnan Hvítárvatns sem Hvítá rennur úr. Norður af Hvítárvatni og vestan við Jökulfall liggur afréttur Biskupstungnahrepps „norðan vatna“. Í fjárskilareglugjörðinni er ekki greint frá mörkum við þennan hluta afréttar Biskupstungnahrepps en samkvæmt heimildum um mörk Hrunamannaafréttar frá 1709 og 1840 má ráða að þar sé um að ræða Jökulkvísl, frá Blánýpujökli og þar til hún fellur í Hvítá við Hvítárvatn. Lýsingum ber því saman um að vesturmörk Hrunamannaafréttar séu í Hvítá og Jökulfallinu enda glögg skil frá náttúrunnar hendi. Hið sama kemur fram í yfirlýsingu oddvita Hrunamannahrepps frá 1978 og í fjallskilasamþykkt frá 1996 fyrir Árnessýslu austan vatna. Þá er í máli nr. 4/2000 komist að þeirri niðurstöðu að gögn um merki Biskupstungnaafréttar bendi til hin sama.

Austan við Hrunamannaafrétt liggur afréttur Flóa- og Skeiðamanna. Samkvæmt fjárskilareglugjörðinni frá 1895 eru austurmörk Hrunamannaafréttar í Stóru-Laxá. Þetta er í samræmi við það sem fram kemur í lýsingu hreppsnefndar Hrunamannahrepps á landamerkjum milli afréttarlanda Flóa og Skeiða og Hrunamannaafréttar, dags. 18. apríl 1890 og þingl. 2. júní 1890, sem forsvarsmaður afréttar Flóa og Skeiða áritar. Í fjárskilareglugjörðinni er hins vegar ekki greint frá mörkum eftir að Stóru-Laxá sleppir og inn að Hofsjökli en samkvæmt framangreindu landamerkjabréfi er þar um að ræða beina stefnu frá Laxárdrögum í Nyrðra-Rjúpnafell og þaðan í jökul. Lýsingum ber því saman um að mörk Hrunamannaafréttar og afréttar Flóa- og Skeiðamanna séu í Stóru-Laxá og frá Laxárdrögum beina stefnu í Nyrðra-Rjúpnafell og þaðan í jökul. Sú lýsing er síðan tekin upp í yfirlýsingu oddvita 1978.

Núgildandi fjallskilareglugerð, nr. 408/1996, lýsir einnig austurmörkum á sama hátt og landa-

merkjabréfið, að því undanskildu að fyrrnefnda heimildin miðar við „Nyrðra-Rjúpnafell“ en hin síðarnefnda „Eystra-Rjúpnafell“. Kort Landmælinga Íslands og gögn Örnefnastofnunar Íslands benda þó til þess að Rjúpnafellin séu á síðari tímum nefnd „Eystra“ og „Vestra“. Hið „Vestra“ liggur nokkru norðar en það „Eystra“ og nánast beint upp af Laxárdrögum, 835 m á hæð. Hið „Eystra“ er hins vegar nokkru sunnar og austar, þ.e.a.s. lengra inni á afrétti Flóa- og Skeiðamanna, 872 m á hæð. Eystra-Rjúpnafell er fyrst nefnt í þessu sambandi í fjallskilareglugerð, nr. 408/1996, 2. gr. Við endurupptökur þessa máls og máls nr. 6/2000 var því lýst yfir af hálfu Afréttarmálafélags Flóa- og Skeiðahreppa og Hrunamannahrepps að þar sé um mistök að ræða. Aðilar eru því sammála um að miða við nyrðra fjallið, þ.e. Vestra-Rjúpnafell, í þessu sambandi. Þessu til sönnunar er sú staðreynd að bein lína úr Hofsjökli um Eystra-Rjúpnafell í Laxárdrög, svo sem reglugerðin kveður á um, er ekki möguleg þar sem jökullinn nær ekki nógu langt til austurs. Samkvæmt þessu telur óbyggðanefnd eðlilegt að álykta sem svo að „Nyrðra-Rjúpnafell“ samsvari „Vestra-Rjúpnafelli“. Ákvæði reglugerðar nr. 408/1996 verður ekki talið bindandi um þetta atriði.

Þá er í máli nr. 6/2000 komist að þeirri niðurstöðu að gögn um merki Flóa- og Skeiðamannaafréttar bendi ekki til annars en að mörkum til austurs sé rétt lýst í sama landamerkjabréfi, dags. 18. apríl 1890, að teknu tilliti til þess sem að framan greinir um Nyrðra og Vestra-Rjúpnafell.

Gildandi fjárskilareglugjörðir á tímabilinu frá 1895-1996 lýsa þannig einungis austur- og vesturmörkum að hluta og tilgreina ekki suður- og norðurmörk. Lýsingu afréttarmarka er lokið með því að vísa að öðru leyti í landamerkjaskrár og forna venju. Orðalag ákvæðisins bendir ekki til annars en að tilvísun í landamerkjaskrár eigi við þær landamerkjalýsingar sem fyrirliggjandi voru 1895, hvort heldur varðandi afréttina innbyrðis eða mörk þeirra við önnur aðliggjandi landsvæði. Þegar hefur verið gerð grein fyrir þeim gögnum sem líta verður til í þessu sambandi varðandi vestur- og austurmörk.

Sunnan við Hrunamannaafrétt liggja Hrunaheiðar og Tungufellstorfa. Í landamerkjabréfi fyrir Hrunakirkjujarðir, dags. 12. maí 1885 og þingl. 10. júní 1885, lýsir fyrirsvarsmaður Hrunakirkjujarða landamerkjum Hrunaheiða þannig:

> En[n] fremur á Hrunakirkja Hrunaheiðar, sem liggja milli afréttar og heimalanda, austan frá Stórulaxá norður að Heiðaá og Melrakkaá í upptökum þeirra beggja, og vestur að Fossá fyrir vestan Laxárklettsmýrar, allt fram að Gráhól.

Landamerkjabréf Hrunakirkjujarða er ekki áritað af hálfu Hrunamannahrepps en líta verður svo á að það sé lagt til grundvallar í fjárskilareglugjörðinni 1895. Samkvæmt því skilur Heiðará Hrunaheiðar frá Hrunamannaafrétti. Hið sama kemur einnig fram í lýsingu séra Jóns Steingrímssonar á Hruna- og Tungufellssóknum frá árinu 1840. Yfirlýsing oddvita frá 1978 lýsir hins vegar ekki mörkum afréttarins við Hrunaheiðar heldur miðar einungis við afréttargirðinguna sem reist var árið 1912, yfir Tungufell, Jaðar og Hrunaheiðar.

Í landamerkjabréfi fyrir Tungufell, Jaðar og Hamarsholt, dags. 3. júní 1885 og þingl. 10. júní 1885, lýsir umboðsmaður eiganda Tungufellstorfunnar landamerkjum hennar þannig:

> Að framan ræður Dalsá, þaðan er hún fellur í Hvítá, norður þangað, er Rauðá rennur í hana, þaðan bein stefna í Vörðu á Dagmálakletti, þaðan sjónhending í Hlíðarfoss í Fossá, síðan Fossá í Vörðu í Fossárdrögum, þaðan sjónhending í Vörðu við Melrakkaá framan við Stóraversöldu; síðan Melrakkaá þangað til hún rennur í Búðará, og Búðará þar til hún fellur í Hvítá, og Hvítá niður að Dalsármynni.

Landamerkjabréf Tungufellstorfu er ekki áritað af hálfu Hrunamannahrepps en líta verður svo á að það sé lagt til grundvallar í fjárskilareglugjörðinni 1895. Samkvæmt því liggja mörkin á milli Hrunamannaafréttar og Tungufellstorfu frá vörðu við Melrakkaá framan við Stóraversöldu og síðan

í Melrakkaá þangað til hún rennur í Búðará, og í Búðará þar til hún fellur í Hvítá. Í lýsingu séra Jóns Steingrímssonar á Hruna- og Tungufellssóknum frá árinu 1840 kemur einnig fram að Búðará aðskilji afrétt frá byggðarhögum. Yfirlýsing oddvita frá 1978 lýsir landi Tungufells innan afréttarins í samræmi við þá lýsingu á norðurmörkum sem fram kemur í landamerkjabréfi Tungufellstorfunnar frá 1885. Landi Jaðars innan afréttargirðingar er hins vegar ekki lýst í yfirlýsingu oddvita heldur einungis miðað við afréttargirðinguna sem reist var árið 1912, yfir Tungufell, Jaðar og Hrunaheiðar. Lýsingu á því er ekki heldur að finna í afsali eiganda Jaðars til Hrunamannahrepps, dags. 29. mars 1978. Lega þess verður þó einnig að nokkru ráðin af landamerkjalýsingu milli Tungufells og Jaðars 1953 þar sem gert er ráð fyrir að nyrsti punktur landskiptalínu sé í Melrakkaklifi.

Í kafla 6.9. er gerð grein fyrir ráðstöfun á vatnsréttindum og landi á Hrunamannaafrétti á 20. öld og vísast þangað.

Hér hefur að framan verið rakið hvernig Hrunamannaafréttar er getið í skriflegum heimildum allt frá 14. öld. Af þeim verður ráðið að um afrétt hafi þá verið að ræða, án þess að inntak eignarréttinda í því sambandi sé skýrt, sbr. umfjöllun í kafla 11.4.4.

Í kjölfar þess að landamerkjalög taka gildi 1882 er skrásett lýsing á merkjum Hrunamannaafréttar gagnvart Flóa- og Skeiðamannaafrétti og sett fjárskilareglugjörð þar sem merki koma fram. Fyrirliggjandi gögn benda því til að landamerkjum Hrunamannaafréttar sé þar rétt lýst, sbr. einnig þau landamerkjabréf Tungufellstorfu og Hrunakirkjujarða, auk eldri heimilda, einkum frá 1709 og 1840, um vesturmörk norðan Hvítárvatns og norðurmörk við Hofsjökul. Fjárskilareglugjörðir eru birtar opinberlega og á þeirri lýsingu sem þar kemur fyrst fram 1895 er byggt síðan um merki afréttarins án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna. Bréfum um mörk Hrunamannaafréttar og afréttar Flóa- og Skeiðamanna, Tungufellstorfu og Hrunakirkjujarða er þinglýst og þau færð í landamerkjabók án þess að séð verði að nokkrar athugasemdir eða mótmæli hafi fyrr eða síðar komið fram. Jafnframt er eignardómi vegna Tunguheiðar þinglýst. Þetta bendir allt til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda.

Frá því fyrstu áreiðanlegu heimildir greina og fram á þennan dag hefur Hrunamannaafréttur verið nýttur til sameiginlegrar sumarbeitar fyrir búpening. Óbyggðanefnd telur fremur líkur til þess að umræddur hluti Hrunamannaafréttar sé a.m.k. að einhverju leyti innan upphaflegs landnáms í Hrunamannahreppi. Líkur er á að til forna hafi jarðir legið norðar upp með Hvítá en nú er. Heimildir um þetta eru hins vegar óljósar, fyrst og fremst fornleifarannsóknir. Talið er að byggð þessi hafi lagst niður þegar á 14. öld. Ekkert liggur fyrir um afmörkun eða yfirfærslu þeirra beinu eignarréttinda sem þar kann að hafa verið stofnað til. Samhengi eignarréttar og sögu liggur þannig ekki fyrir. Réttindi tengd þeim jörðum sem þar kunna að hafa verið eru því niður fallin.

Í máli þessu er ekki sýnt fram á annað en að réttur til Hrunamannaafréttar hafi í öndverðu orðið til á þann veg að íbúar á landsvæði framangreinds hrepps hafi tekið afréttarlandið til sumarbeitar fyrir búpening og, ef til vill, annarrar takmarkaðrar notkunar. Um afréttarnotkun og fjallskil voru snemma settar opinberar reglur sem sveitarstjórnum var falið að annast framkvæmd á.

Innan þeirra marka, sem hér hefur verið lýst, hafa búfjáreigendur í Hrunamannahreppi haft hefðbundin afréttarnot, undir umsjón hreppsins, á sama hátt og gildir um samnotaafrétti almennt. Ekki verður annað séð en að það fyrirkomulag hafi verið ágreinings- og athugasemdalaust. Annars konar nýting kom fyrst til sögunnar á 20. öld og ráðstöfun á réttindum henni tengdum, sala vatnsréttinda og leiga á landi, sætti almennt athugasemdum við þinglýsingu.

Ljóst er að einstakir hlutar þess svæðis, sem hér hefur verið fjallað um, eru misjafnlega fallnir til beitar. Beitarsvæði taka þó breytingum, auk þess sem þau eru ekki endilega samfelld. Land það sem hér er til umfjöllunar verður því talið falla undir skilgreininguna „landsvæði ... sem að staðaldri hefur verið notað til sumarbeitar fyrir búfé“, sbr. 1. gr. laga nr. 58/1998. Engin gögn liggja fyrir um að landsvæði þetta hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Af hálfu eigenda jarða í Hrunamannahreppi hefur ekki verið sannað að sá hluti Hrunamannaafréttar, sem hér er til umfjöllunar, sé eignarland, hvorki fyrir nám, löggerninga né með öðrum

hætti. Eins og notkun afréttarlandsins hefur verið háttað hefur ekki heldur verið sýnt fram á að eignarhefð hafi verið unnin á því. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé um þjóðlendu að ræða.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar, sbr. einnig umfjöllun í kafla 11.6., að land Hrunamannaafréttar, svo sem það er afmarkað hér á eftir, teljist þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

> Frá mörkum Hrunamannaafréttar og Jaðars við ármót Búðarár og Hvítár í Hvítá og Jökulfalli inn í Hofsjökul. Með suðurjaðri Hofsjökuls og frá jökuljaðrinum beina stefnu gegnum nyrðra-Rjúpnafell í Laxárdrög. Síðan eftir Stóru-Laxá að mörkum Hrunamannaafréttar og Hrunaheiða þar sem Heiðará kemur í Stóru-Laxá. Eftir Heiðará að upptökum hennar og í vörðu við Melrakkaá, framan við Stóra-versöldu, og síðan Melrakkaá þangað til hún rennur í Búðará og í Búðará þar til hún fellur í Hvítá.

Um mörk afréttarins að því leyti sem hann liggur að Hofsjökli er það að segja að óbyggðanefnd telur að ákvarða þurfi þau til frambúðar, sbr. b-lið 7. gr. laga nr. 58/1998. Ljóst er að jaðrar jökla taka breytingum, ýmist ganga fram eða hopa. Með hliðsjón af því að hér er um einhliða ákvörðun afréttarmarka að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands telur óbyggðanefnd þó fullnægjandi að miða við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna. Ekki verður séð að frekari rannsókn á þessu atriði hafi hagnýta þýðingu í þessu sambandi enda er eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðast af gróðurfari og hefur ekki þýðingu í öðru sambandi. Álitaefnið horfir þó að sjálfsögðu öðruvísi við þegar um eignarland er að ræða.

Sama landsvæði er afréttur Hrunamannahrepps í skilningi 1. gr. og b-liðar 7. gr. laga nr. 58/1998. Um rétt til upprekstrar á afréttinn og annarra hefðbundinna nota sem afréttareign fylgja fer eftir ákvæðum laga þar um, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Þar ber sérstaklega að nefna 7. gr. laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 21/1986, og 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

Eftirtaldir hlutar þess svæðis sem hér hefur verið lýst þjóðlenda og afréttur Hrunamannahrepps eru háðir sérstökum eignarréttarlegum takmörkunum samkvæmt lögum um náttúruvernd, nr. 44/1999, sbr. nánari skilgreiningu í náttúruminjaskrá: „Kerlingarfjöll“.

13. LANDSVIRKJUN

Í máli þessu gerir Landsvirkjun kröfur vegna Hrauneyjafosslínu, fyrirhugaðrar Sultartangalínu 3 og mælistöðva sem fyrirtækið kveðst eiga í hreppnum. Hér á eftir verður í fyrstu vikið að því hvað felst í þeim heimildum sem Landsvirkjun byggir kröfur sínar á og því næst tekin til úrlausnar einstök mannvirki sem kröfur eru gerðar um.

13.1 Almennt

Fyrir óbyggðanefnd liggur að kveða á um og skera úr um réttindi Landsvirkjunar á grundvelli III. kafla laga nr. 58/1998, sbr. 7. gr., sbr. 1. gr. laganna. Við það mat er öðru fremur tekið mið af fyrirmælum a- og c-liða 7. gr. laganna. Úrlausn óbyggðanefndar er fyrst og síðast eignarréttarlegs eðlis, í hefðbundinni stjórnskipulegri merkingu, sbr. 72. gr. stjórnarskrár, nr. 33/1944, sbr. 10. gr. laga nr. 97/1995. Sætir Landsvirkjun hvað það varðar sömu stöðu og aðrir við það mat sem fram fer á grundvelli 7. gr. tilvitnaðra laga og fellur utan valdsviðs óbyggðanefndar að kveða á um og skera úr um önnur réttindi sbr. orðalag c-liðar 7. gr. þjóðlendulaga, sbr. og 1. mgr. 2. gr. og 2. mgr. 5. gr. laganna.

Kröfur Landsvirkjunar í máli þessu byggjast á tvíþættum grundvelli. Annars vegar er byggt á framsali á grundvelli einkaréttarlegra heimilda. Hins vegar byggir Landsvirkjun réttindi sín á lagaheimildum og leyfum stjórnvalda veittum á grundvelli þeirra.

13.2 Kröfur byggðar á einkaréttarlegum heimildum

Að því leyti sem réttindi Landsvirkjunar eru byggð á löggerningum, þ.e. einkaréttarlegu framsali fasteignaréttinda, þá felst greining á inntaki þeirra réttinda fyrst og fremst í túlkun og mati á viðkomandi gerningum sem eignarheimildum, hvaða réttindi verið sé að yfirfæra að eignarrétti og svo því hvaða eignarréttarlegu heimildum sá sem afsalar réði í raun yfir.

Hér kemur einkum til skoðunar bótasamningur sem Landsvirkjun hefur gert við Hrunamannahrepp vegna lagningu orkuveitu (háspennulínu) um afrétt hreppsins. Þann 22. júní 1979 undirrituðu Landsvirkjun og oddviti Hrunamannahrepps, f.h. hreppsins, yfirlýsingu vegna lagningu orkulínu um afrétt Hrunamannahrepps.[1] Í 1. gr. kom fram að Landsvirkjun væri heimilt hreppsins vegna að reisa eða láta reisa 42 stauravirki til að bera háspennta rafmagnslínu í afréttarlandi Hrunamannahrepps vestan og norðan Stóru-Laxár og að Hvítá. Skyldu Landsvirkjun eða þeir sem fyrirtækið fæli slík störf hafa óhindraðan aðgang að stauravirkjum og rafmagnslínum í landinu, bæði að því er varðaði byggingarframkvæmdir og venjulegt eftirlit og viðhald síðar, sbr. 2. gr. yfirlýsingarinnar. Þá var því lýst yfir í 3. gr. að Landsvirkjun hefði greitt að fullu gjald vegna réttinda sem um ræddi í yfirlýsingunni og mættu mannvirkin standa í afréttinum óátalin af hálfu hreppsins. Í 4. gr. kemur fram að Landsvirkjun skuldbindur sig til að jafna allt jarðrask af völdum línuframkvæmda, bæði við möstur og vegaslóðir. Enn fremur að sáð og borið yrði á öll gróðursár og áburði dreift á öll gróðursár ári eftir sáningu. Jafnframt lofaði Landsvirkjun samkvæmt sömu grein að gera hlið á vegaslóðir til að fyrirbyggja óþarfa umferð um vegaslóðir með fram háspennulínunni. Í 5. gr. var því lýst yfir að yrðu spjöll á eignum hreppsins við framkvæmdir háspennulínunnar ætti hreppurinn rétt til bóta vegna þess. Í 7. gr. kom svo fram að samkomulag sem í yfirlýsingunni fólst væri gert án þess að afstaða væri tekin af hálfu Landsvirkjunar til eignarréttar að landinu.

Ljóst þykir af orðalagi tilvitnaðrar yfirlýsingar Landsvirkjunar og Hrunamannahrepps að ekki er um að ræða framsal eignarréttinda á afréttinum til handa Landsvirkjunar heldur er verið að semja um greiðslu bóta vegna hugsanlegs tjóns sem rétthafar að afréttinum verða fyrir vegna þeirrar röskunar sem hljótast kann af því að háspennulínan er lögð á landsvæði afréttarins. Verður því þegar af þeirri ástæðu ekki byggt á yfirlýsingunni sem stuðningi fyrir eignaryfirfærslu til handa Landsvirkjun.

13.3 Kröfur byggðar á lagaheimildum

Þá koma í annan stað til almennrar skoðunar og eignarréttarlegs mats þau réttindi sem Landsvirkjun byggir á lagaheimildum sem gilda og gilt hafa um starfsemi Landsvirkjunar, og koma þá jafnframt til skoðunar framkvæmdaleyfi ráðherra gefin út á grundvelli þeirra sömu lagaheimilda. Í köflum 12.2. og 12.3. í máli nr. 7/2000, þar sem fjallað er um þjóðlendumörk í Gnúpverjahreppi o.fl., gefur að finna tæmandi úttekt á þeirri löggjöf sem hefur tekið til starfsemi Landsvirkjunar og þess sem henni tengist. Ekki eru efni til þess í þessu máli að taka þá umfjöllun upp í heild sinni.

Sá háttur hefur frá upphafi verið hafður á að mælt er fyrir með löggjöf um heimildir Landsvirkjunar til þess að reisa og/eða reka ákveðin raforkuver, aðalorkuveitur og til þess að gera, m.a. með mannvirkjagerð, nauðsynlegar ráðstafanir á viðkomandi vatnasvæði til þess að tryggja rekstur viðkomandi raforkuvers. Sýnist hin formlega lagalega tilhögun hvað þetta varðar hafa verið sú sama frá upphafi, sbr. 6. gr. laga nr. 59/1965, um Landsvirkjun, sbr. núgildandi lög um Landsvirkjun, nr. 42/1983, með síðari breytingum, sem og samkvæmt lögum um raforkuver, nr. 60/1981, með síðari breytingum. Í annan stað hafa framkvæmdir þessarar gerðar útheimt sérstakt leyfi ráðherra og/eða ríkisstjórnar áður en í þær hefur verið ráðist. Þá hafa viðkomandi lög á hverjum tíma haft að geyma eignarnámsheimild til handa Landsvirkjun til þess að taka eignarnámi vatnsréttindi, lönd, mannvirki og önnur réttindi sem nauðsynleg séu til þeirra framkvæmda sem Landsvirkjun eru heimilaðar og ætlaðar lögum samkvæmt.

1 Skjal nr. 194.

Það skal þó þegar áréttað að utan umfjöllunar óbyggðanefndar, sbr. 7. gr., sbr. og 1. mgr. 2. gr. og 2. mgr. 5. gr. laga nr. 58/1998 falla áform um virkjanir, vatnsmiðlanir og aðrar framkvæmdir sem ekki er beinlínis mælt fyrir um í lögum eða hafa þegar verið heimilaðar af stjórnvöldum á grundvelli gildra lagaheimilda.

Óbyggðanefnd hefur gert ítarlega rannsókn á viðkomandi lagaheimildum og í því sambandi kannað tiltæk lögskýringargögn; lagafrumvörp, greinargerðir og athugasemdir með þeim, ásamt því að fara yfir allar umræður um viðkomandi lagafrumvörp. Í tilvitnuðum lögum og lögskýringargögnum er hvergi að finna áform í þá veru að með umræddum lögum hafi tilætlunin verið sú að stofna til hefðbundinna eignarréttarheimilda Landsvirkjun til handa að lands- og/eða vatnsréttindum. Með vísan til þeirrar rannsóknar er það mat óbyggðanefndar að með tilvitnuðum lagaheimildum hafi ekki verið stofnað til beinna eignarréttarheimilda í einkaeignarréttarlegum og stjórnskipulegum skilningi, sbr. og orðalag c-liðs 7. gr. laga nr. 58/1998, Landsvirkjun til handa, að fasteignaréttindum þeim sem liggja utan eignarlanda í skilningi 1. gr. laga nr. 58/1998. Um er að ræða nokkurs konar og að öðru leyti óskilgreindan nýtingarrétt sem stofnað er til í skjóli valdheimilda íslenska ríkisins og á grundvelli fullveldisréttar þess. Þau réttindi sem mælt er fyrir um í tilvitnuðum lögum verða eðli málsins samkvæmt túlkuð með þröngum hætti. Aðild ríkisins og framsal í formi lagaheimilda er fólgið í fullveldisrétti, yfirráða eða umráðarétti, en ekki stofnun eignarréttar í hefðbundinni og stjórnskipulegri merkingu.

Til frekari stuðnings þessari niðurstöðu vísast til þess að í upphaflegu lögunum um Landsvirkjun, nr. 59/1965, er beinlínis gert ráð fyrir því, sbr. t.d. 4. og 5. gr. laganna, sbr. 6. gr. þeirra, að Landsvirkjun séu lögð til ákveðin eignarréttindi, þar með talin vatnsréttindi en það er gert með einkaeignarréttarlegri tilvísun til sameignarsamnings frá 1. júlí 1965 milli landbúnaðarráðuneytisins og Landsvirkjunar þar sem afhent eru þau réttindi sem af hálfu ríkisins höfðu verið keypt af skilanefnd a/s Titan, sbr. 3. tl. a-liðar 2. gr. samningsins. Samanburður á 4. gr., 6. gr. og 18. gr. laga nr. 59/1965, styður eindregið þá niðurstöðu að lögbundnar heimildir til handa Landsvirkjun til þess að reisa og reka raforkuver ásamt nauðsynlegum búnaði og tilfæringum, svo sem aðalorkuveitum, verði ekki skýrðar svo að með þeim heimildum hafi verið tilætlan löggjafans að stofna til hefðbundinna einkaeignaréttarlegra heimilda í skilningi 72. gr. stjórnarskrár. Hefði tilætlan löggjafans verið sú var engin þörf á því að kveða á um yfirfærslu þeirra eignarréttinda sem ríkið var komið að fyrir einkaréttarlega samninga, sbr. 4. gr. laganna né að mæla fyrir um sérstaka eignarnámsheimild skv. 18. gr. laganna. Þá má enn fremur benda á tilhögun hinna yngri lagaheimilda, sbr. 2. mgr., 1. gr. laga nr. 60/1981, um raforkuver, þar sem kveðið er á um heimildir ríkisins til þess að semja við Landsvirkjun um að reisa og reka virkjanir í Blöndu í Blöndudal, Jökulsá í Fljótsdal og Héraðsvötnum við Villinganes. Íslenska ríkið og Landsvirkjun sömdu um það, sbr. 3. gr. sameignarsamnings frá 11. ágúst 1982, að áður en rekstur hverrar virkjunar hæfist skyldi gera sérstakt samkomulag um greiðslur til handa ríkinu vegna þeirra vatnsréttinda sem væru í umráðum ríkisins, hvort sem væri vegna lögbýla í eigu ríkisins, annarra eignarlanda eða vegna vatnsréttinda á almenningum og afréttarlöndum. Var réttur ríkisins til gjaldtöku vegna þessa staðfestur með dómi Hæstaréttar í málinu nr. 413/2000: Landsvirkjun gegn íslenska ríkinu sem dæmt var í Hæstarétti þann 29. mars 2001.

Af þessu má ráða að í lagaheimild til byggingar og reksturs virkjunar, aðalorkuveitu og/eða til framkvæmda og mannvirkjagerðar á viðkomandi svæði felst ekki áform um stofnun eignarréttarlegra heimilda að vatni, landi eða öðrum fasteignaréttindum. Landsvirkjun er því hvorki eigandi vatns- eða landsréttinda í skilningi 1. 2. eða 7. gr. laga nr. 58/1998, sbr. og 2. gr. og 49. gr. vatnalaga í þeim tilvikum að heimildir fyrirtækisins styðjast eingöngu við lagaheimildir og leyfum veittum á grundvelli þeirra. Íslenska ríkið er því eigandi umræddra fasteignaréttinda, vatns- og landsréttinda, sbr. 1. mgr 2. gr. laga nr. 58/1998. Ótvírætt er að Landsvirkjun er eigandi þeirra mannvirkja sem fyrirtækið hefur byggt og komið fyrir á umræddum svæðum. Hvað þau mannvirki varðar, þar með talið vegi, varnargarða, skurði, uppistöðulón, vatnsmiðlunarmannvirki o.fl., er það að segja að þó

svo fyrirtækið sé eigandi mannvirkjanna og framkvæmdanna sem slíkra þá á það ekki beinan eignarrétt að því landi sem þær standa á né að því vatni sem nýtt er til orkuvinnslunnar.

Eins og að framan er rakið hefur löggjafinn í skjóli valdheimilda sinna veitt Landsvirkjun með lögum nr. 59/1965, sbr. síðar lög nr. 42/1983, ákveðinn en þó óskilgreindan nýtingarrétt á svæði því sem um ræðir í máli þessu. Samkvæmt c-lið 7. gr. laga nr. 58/1998 er það hlutverk óbyggðanefndar að úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna. Þau sérstöku réttindi sem löggjafinn hefur veitt Landsvirkjun falla í öllum meginatriðum utan þeirrar hefðbundnu eignarréttarlegu skilgreiningar sem liggur nefndu lagaákvæði til grundvallar, sbr. og skilgreining eignarréttinda skv. 1. gr. laga nr. 58/1998. Með lögum nr. 58/1998 hefur nú verið stofnað til eignarréttar íslenska ríkisins að öllu því landi sem við gildistöku laganna var eigendalaust og ríkið fer með viðkomandi eignarheimildir í samræmi við 2. kafla laga nr. 58/1998. Lögtaka laganna hafði þannig grundvallarbreytingu í för með sér á hefðbundinni eignarréttarlegri stöðu Landsvirkjunar á þeim landsvæðum. Það er hins vegar á færi til þess bærra handhafa ríkisvalds að mæla nú nánar fyrir um og/eða skilgreina frekar réttarstöðu Landsvirkjunar að breyttri réttarskipan.

Undir framangreindum kringumstæðum fer íslenska ríkið því óskorað með eignarheimildir á því landi sem úrskurðað verður sem þjóðlenda, sbr. 2. kafli laga nr. 58/1998.

13.4. Einstök mannvirki

Í köflunum, sem hér koma á eftir, verður fjallað um mannvirki Landsvirkjunar sem staðsett eru í Hrunamannahreppi eða gert er ráð fyrir að rísi í hreppnum og fyrirtækið gerir tilkall til á grundvelli laga nr. 58/1998. Gerð verður grein fyrir þeim mannvirkjum sem um er að ræða, hvers eðlis þau eru, hvar þau eru staðsett, í. Loks verður tekin afstaða til þeirra krafna sem Landsvirkjun hefur uppi vegna mannvirkjanna.

13.4.1. Hrauneyjafosslína

Hér er um að ræða háspennulínu Landsvirkjunar sem hefur flutningsgetu upp á 220 kV spennu og liggur frá Hrauneyjafossvirkjun í Rangárvallasýslu yfir í Gnúpverjahrepp við Sultartangavirkjun og þaðan þvert yfir Gnúpverjaafrétt í stefnu norðan Háafoss í Fossá. Þaðan liggur svo línan allt vestur að Brennimel í Hvalfirði. Línan er því staðsett að hluta í afrétti Hrunamannahrepps, nánar tiltekið vestan og norðan Stóru-Laxár og að Hvítá. Hrauneyjafosslína var reist á grundvelli heimildar í 7. gr., sbr. 6. gr. laga nr. 59/1965, sbr. 2. tl. 1. mgr. 4. gr. laga nr. 37/1971 og leyfi iðnaðarráðherra sem dagsett er þann 30. desember 1976. Var hún tekin í notkun á árinu 1982. Landsvirkjun og oddviti Hrunamannahrepps undirrituðu þann 22. júní 1979 yfirlýsingu um bætur vegna lagningar línunnar yfir land Hrunamannahrepps. Hrauneyjafosslína hefur í kröfugerð Landsvirkjunar gengið undir því nafni en undir rekstri málsins einnig verið kölluð Sultartangalína 1.

Landsvirkjun byggir þannig kröfur sínar um landsréttindi vegna Hrauneyjafosslínu á 7. gr., sbr. 6. gr. laga nr. 59/1965, sbr. 2. tl. 1. mgr. 4. gr. laga nr. 37/1971 leyfi iðnaðarráðherra, sbr. bréf dags. 30. desember 1976, og bótasamningum við einstakar jarðir og hreppa í Árnessýslu. Sú niðurstaða er fyrr rökstudd, sbr. kafli 13.3. að í lögbundnum heimildum Landsvirkjunar til byggingar og rekstrs virkjana, aðalorkuveitna og/eða til framkvæmda og mannvirkjagerðar á nánar tilgreindu svæði, felst ekki tilætlun um stofnun eignarréttarlegra heimilda að vatni, landi eða öðrum fasteignaréttindum. Landsvirkjun sé því hvorki eigandi vatns- eða landsréttinda í skilningi 1. 2. eða 7. gr. laga nr. 58/1998, sbr. og 2. gr. og 49. gr. vatnalaga í þeim tilvikum að heimildir fyrirtækisins styðjast eingöngu við lagaheimildir og leyfi veittum á grundvelli þeirra þó svo ótvírætt sé að Landsvirkjun er eigandi þeirra mannvirkja sem fyrirtækið hefur byggt og komið fyrir á umræddum svæðum og njóti lögvarins réttar til orkunýtingar. Þá fela bótagreiðslur til handa Hrunamannahreppi á grundvelli samningsins frá 22. júní 1979 ekki heldur í sér innlausn eða yfirfærslu á eignarréttindum til handa Landsvirkjun.

Með vísan til þessa er það niðurstaða óbyggðanefndar að Landsvirkjun sé eigandi orkuveitu þeirrar sem tilgreind hefur verið sem Hrauneyjafosslína og fyrirtækið hefur komið fyrir og njóti lögvarins réttar til nýtingar hennar. Hins vegar er Landsvirkjun hvorki eigandi lands né annarra réttinda á svæði því sem orkuveitan liggur um, sbr. 1. gr., 2. gr. og 7. gr. laga nr. 58/1998.

13.4.2. Sultartangalína 3

Hér er um að ræða fyrirhugaða háspennulínu Landsvirkjunar með áætlaða flutningsgetu upp á 400 kV spennu sem á að liggja samsíða Hrauneyjafosslínu frá Sultartangavirkjun að Brennimel í Hvalfirði. Línan verður því staðsett að hluta í afrétti Hrunamannahrepps, nánar tiltekið tiltekið vestan og norðan Stóru-Laxár og að Hvítá. Sultartangalína 3 verður reist á grundvelli almennrar heimildar í 7. gr., sbr. 6. gr. laga nr. 42/1983 og 2. gr. laga nr. 60/1981, enn fremur á leyfi iðnaðarráðherra, dags. 12. mars 1997. Væntanleg háspennulína Landsvirkjunar sem hér hefur verið fjallað um er nefnd Sultartangalína 1 í kröfugerð fyrirtækisins en undir rekstri málsins var farið að nefna þessa háspennulínu Sultartangalínu 3.

Landsvirkjun byggir þannig kröfur sínar um landsréttindi vegna Sultartangalínu 3 á 7. gr., sbr. 6. gr. laga nr. 42/1983 og 2. gr. laga nr. 60/1981 og einnig leyfi iðnaðarráðherra dags. 12. mars 1997. Sú niðurstaða er fyrr rökstudd, sbr. kafli 13.3., að í lögbundnum heimildum Landsvirkjunar til byggingar og reksturs virkjana, aðalorkuveitna og/eða til framkvæmda og mannvirkjagerðar á nánar tilgreindu svæði, felst ekki tilætlun um stofnun eignarréttarlegra heimilda að vatni, landi eða öðrum fasteignaréttindum. Landsvirkjun sé því hvorki eigandi vatns- eða landsréttinda í skilningi 1. 2. eða 7. gr. laga nr. 58/1998, sbr. og 2. gr. og 49. gr. vatnalaga í þeim tilvikum að heimildir fyrirtækisins styðjast eingöngu við lagaheimildir og leyfi veitt á grundvelli þeirra. Enn fremur er það utan valdsviðs óbyggðanefndar að ákvarða aðilum réttindi að landi vegna mannvirkja sem ekki hafa enn verið reist. Heimild til byggingar Sultartangalínu 3 er að finna í lagaheimildum og leyfi ráðherra sem eru svo almenns eðlis að ekki þykir fært að ákvarða sérstök réttindi á grundvelli þeirra þegar mannvirkin hafa ekki enn verið byggð. Styðst sú niðurstaða enn fremur við þá staðreynd að ekki hefur verið tilgreind nákvæm staðsetning orkulínunnar.

Samkvæmt framansögðu er Landsvirkjun því ekki handhafi neinna réttinda á svæðinu vegna fyrirhugaðra framkvæmda við Sultartangalínu 3.

13.4.3. Mælistöðvar

Hér er um að ræða ótiltekinn fjölda mælistöðva sem Landsvirkjun hefur að sögn reist í Hrunamannahreppi og er ætlað til mælinga á vatnshæð, veðri og ísingu á virkjunarsvæði fyrirtækisins. Landsvirkjun krefst þess að landsréttindi og umferðarréttindi sem þurfi til vegna reksturs mælistöðva fyrirtækisins verði viðurkennd. Umræddar kröfur Landsvirkjunar sýnast byggjast á þeim sérstöku lögum sem heimila Landsvirkjun byggingu og rekstur virkjana, orkuveitna og vatnsveitna, þ.e. lögum nr. 59/1965 og lögum nr. 42/1983 með áorðnum breytingum.

Sú niðurstaða er fyrr rökstudd, sbr. kafli 13.3., að í lögbundnum heimildum Landsvirkjunar til byggingar hvers kyns mannvirkja í tengslum við starfsemi fyrirtækisins á nánar tilgreindu svæði, felst ekki tilætlun um stofnun eignarréttarlegra heimilda að vatni, landi eða öðrum fasteignaréttindum. Landsvirkjun sé því hvorki eigandi vatns- eða landsréttinda í skilningi 1. 2. eða 7. gr. laga nr. 58/1998, sbr. og 2. gr. og 49. gr. vatnalaga í þeim tilvikum að heimildir fyrirtækisins styðjast eingöngu við lagaheimildir og leyfi veitt á grundvelli þeirra. Með vísan til þessa er það niðurstaða óbyggðanefndar að Landsvirkjun sé eigandi þeirra mælistöðva sem fyrirtækið hefur komið fyrir í tengslum við einstök virkjunarmannvirki, sem fullnægjandi heimildir eru fyrir að lögum og njóti þá lögvarins réttar til nýtingar mælistöðvanna. Hins vegar er Landsvirkjun ekki eigandi þess lands sem mælistöðvarnar standa á.

Við rekstur máls þessa ber þess hins vegar að gæta að ekki hefur verið upplýst hverjar né

hversu margar þær mælistöðvar eru sem um er að ræða né heldur hvar þær eru. Eru því ekki efni til þess af hálfu óbyggðanefndar að nein afstaða sé tekin til meintra eða mögulegra réttinda þeim tengdum.

14. ÚRSKURÐARORÐ[1]

Land innan eftirfarandi merkja er þjóðlenda og afréttur Hrunamannahrepps:

Frá mörkum Hrunamannaafréttar og Jaðars við ármót Búðarár og Hvítár í Hvítá og Jökulfalli inn í Hofsjökul. Með suðurjaðri Hofsjökuls og frá jökuljaðrinum beina stefnu gegnum Nyrðra-Rjúpnafell í Laxárdrög. Síðan eftir Stóru-Laxá að mörkum Hrunamannaafréttar og Hrunaheiða þar sem Heiðará kemur í Stóru-Laxá. Eftir Heiðará að upptökum hennar og í vörðu við Melrakkaá, framan við Stóraversöldu, og síðan Melrakkaá þangað til hún rennur í Búðará og í Búðará þar til hún fellur í Hvítá.

Land innan eftirfarandi merkja, Hrunaheiðar, er þjóðlenda og afréttareign eiganda Hruna:

Frá mörkum Hrunamannaafréttar og Hrunaheiða þar sem Heiðará kemur í Stóru-Laxá og eftir Stóru-Laxá þar til Stiggil fellur í hana við norðausturmörk Hrunakróks. Þaðan beina línu vestur að Vestri-Þverá, í vörðu sem við hana stendur. Síðan ræður Þverá niður að norðurmerkjum Kaldbaks þar sem þau liggja frá því fyrir ofan Þverárgljúfur að Einbúa. Frá þeim stað þar sem Þverá sker norðurmörk Kaldbaks ráða þau í vestur að Einbúa og þaðan beina línu vestur í Kluftaá í stefnu á vörðu á Vörðuhól framan á Borgardalsás. Eftir Kluftaá og síðan úr ánni í norðausturhorn Launvatns og þaðan beina línu í vörðu á Moshól. Úr Moshól í Litlu-Laxá, sem er á austurmörkum Foss og síðan eftir Litlu-Laxá þangað sem Brunkollugil rennur í hana. Þaðan beina stefnu í Gráhól og í Fossá í austurmörkum Tungufells. Eftir Fossá að Vörðu í Fossárdrögum, þaðan sjónhending í Vörðu við Melrakkaá framan við Stóraversöldu og í upptök Heiðarár. Síðan eftir Heiðará þar til hún kemur í Stóru-Laxá.

Landsvirkjun er ekki eigandi landsréttinda, þ.m.t. vatnsréttinda, á svæðinu í skilningi 1., 2. og 7. gr. laga nr. 58/1998 en á svæði þessu fer Landsvirkjun með eignarrétt að Hrauneyjafosslínu sem nánar hefur verið fjallað um í úrskurðinum og nýtur lögvarins réttar til nýtingar hennar.

Kostnaður málsaðila, annarra en fjármálaráðherra vegna íslenska ríkisins og Landsvirkjunar, ákvarðast sameiginlega 1.828.095 krónur er greiðist úr ríkissjóði, þar af þóknun lögmanns sem ákvarðast 1.500.000 krónur og útlagður kostnaður 328.095 krónur, þegar endurgreiddur úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998. Kostnaður Landsvirkjunar, þ.e. þóknun lögmanns, ákvarðast 150.000 krónur er greiðist úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998.

Gerður er fyrirvari um hnitasetningu að liðnum málskotsfrestum eða að fenginni dómsniðurstöðu. Þá getur skipan þjóðlendu innan staðarmarka sveitarfélaga komið til endurskoðunar.

Kristján Torfason

Karl Axelsson Allan V. Magnússon

1 Sjá til skýringar fylgiskjal nr. I (kort).

15. FYLGISKJÖL

I. Kort

II. Skjalaskrá

III. Aðilaskrá (einstakar jarðir)

IV. Aðilaskrá (afréttur)

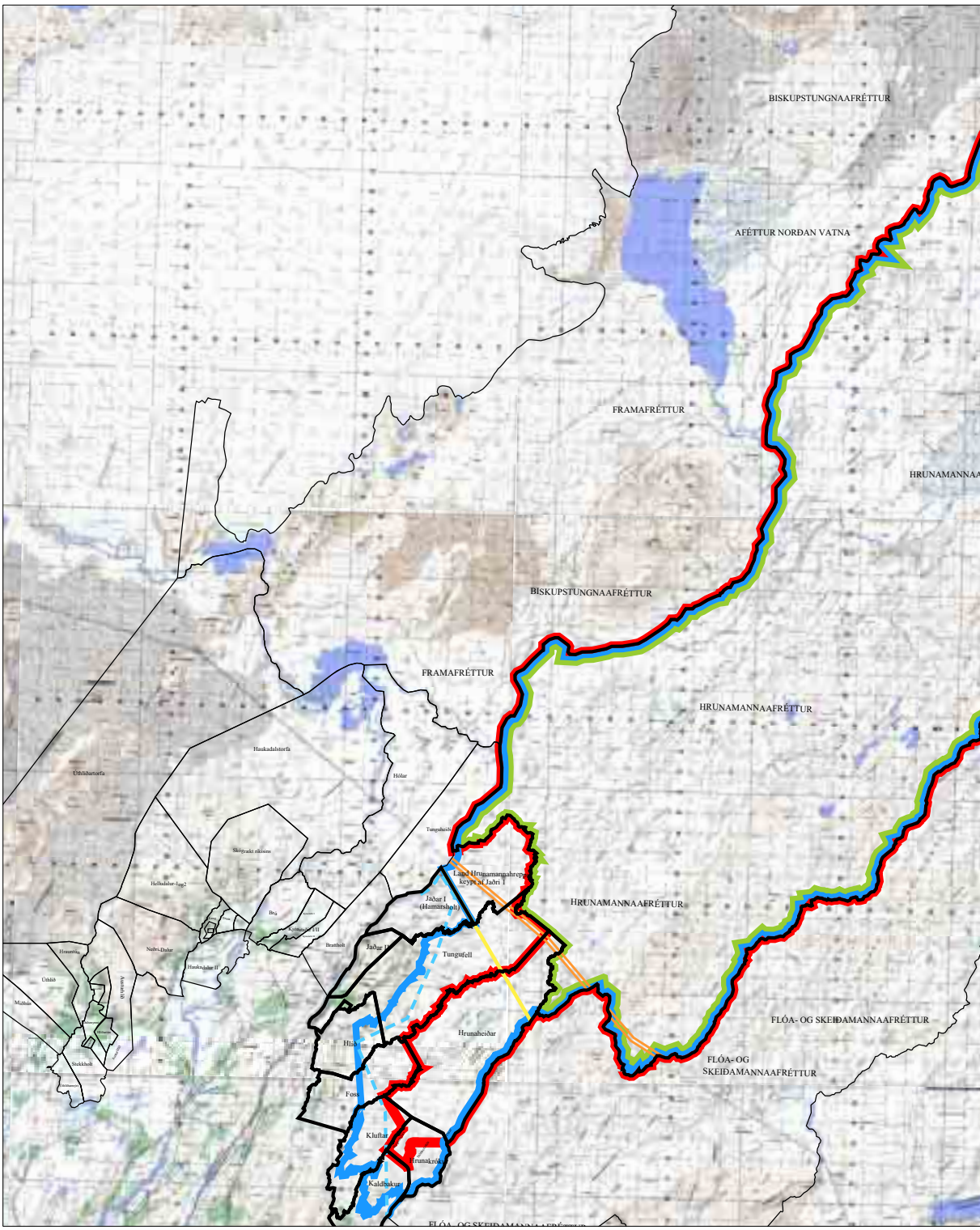

ÞJÓÐLENDULÍNA

Mál nr. 5/2000; Hrunamannaafréttur og efstu lönd í Hrunamannahreppi.

- Þjóðlendulína óbyggðanefndar
- Afréttarlína óbyggðanefndar
- Kröfulína jarðeigenda

Grunnkort: Skannað af Landmælingum Íslands, kort í flokki C761 nr. 1613-1, 1613-2, 1713-1, 1713-2, 1713-3, 1713-4, 1714-2, 1714-3, 1813-1, 1813-2, 1813-3, 1813-4, 1814-1, 1814-2, 1814-3, 1814-4, 1913-4, 1914-1, 1914-2, 1914-3, 1914-4.

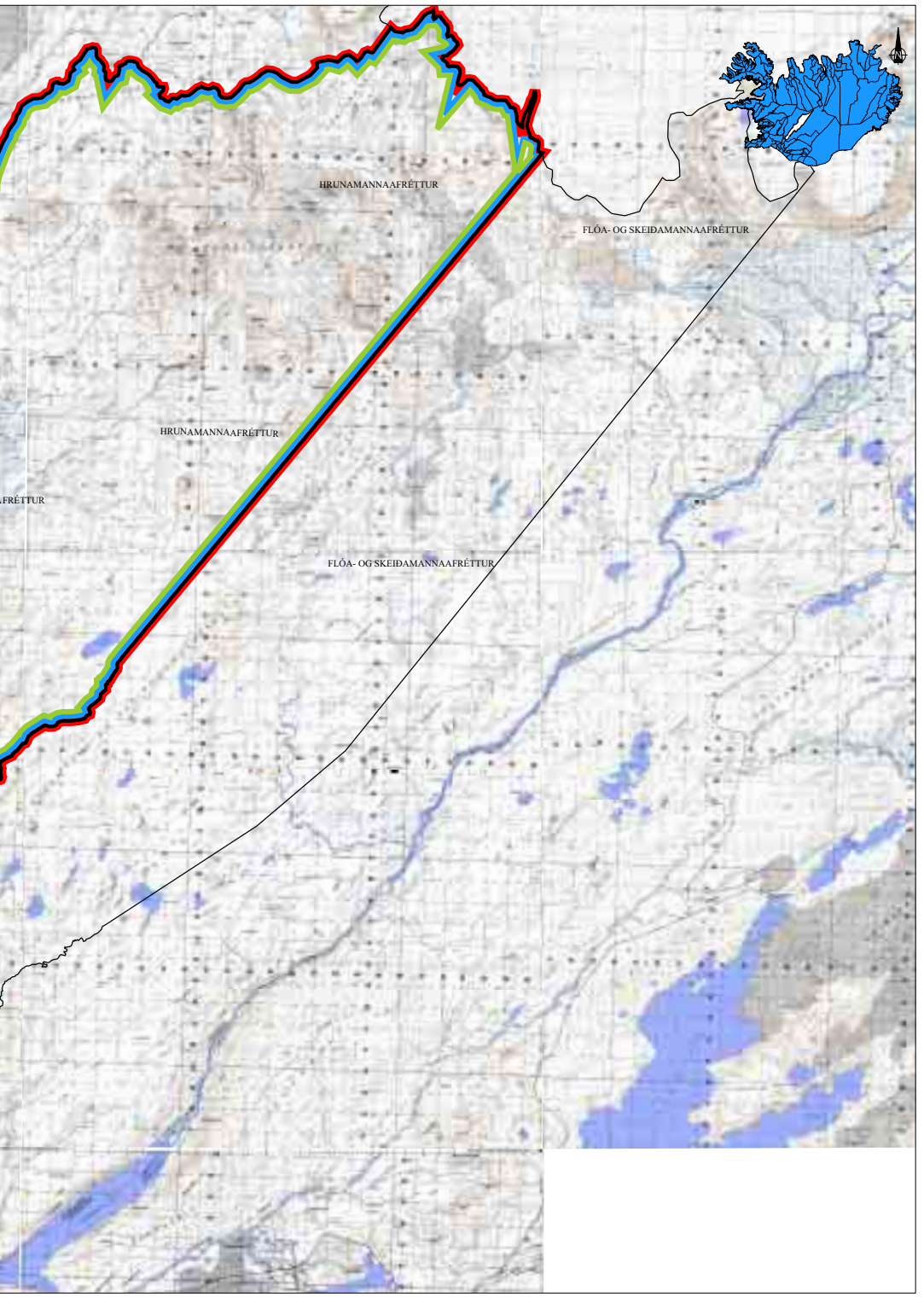

Aðalkröfulína ríkisins
Varakröfulína ríkisins
Kröfulína Landsvirkjunar
Afréttargirðing

Mælikvarði 1:ekki í kvarða Dags. 21. mars 2002 Teikning nr. HR-10 Verknúmer 201-035

LANDFORM ehf

LANDSLAGSARKITEKTAR FÍLA, Austurvegur 6, 800 Selfoss, s:482 4090 / fax 482 3542, landform@landform.is

II. Skjalaskrá

Lagt fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl. f.h. fjármálaráðherra:

1		Kröfulýsing íslenska ríkisins um þjóðlendumörk í Hrunamannahreppi, dags. 5.5.1999.
2		Skjalaskrá meðfylgjandi kröfulýsingu.
3		Árbók Ferðafélags Íslands 1996 „Ofan Hreppafjalla“, bls. 185-191.
4		„Árnesþing á landnáms- og söguöld“ eftir Einar Arnórsson, bls. 94-95.
5		Bréf fjármálaráðuneytis til óbn. v/1. hluta kröfugerðar, dags. 10.5.1999.
6		Bréf óbn. til fjármálaráðuneytis v/1. hluta kröfugerðar, dags. 31.5.1999.
7		Bréf óbn. til fjármálaráðuneytis v/mótteknar kröfulýsingar, dags. 12.8.1999.
8		Bréf fjármálaráðuneytis til óbn. v/formlegan frágang, dags. 15.9.1999.
9		Bréf óbn. til fjármálaráðuneytis v/drög að kröfulínukorti af svæði nr. 1., dags. 12.10.1999.
10		Bréf fjármálaráðuneytis til óbn. v/athugasemdir óbn., dags. 22.10.1999.
11		Bréf óbn. til fjármálaráðuneytis v/yfirlitskort og skrá yfir lýstar kröfur á svæði nr. 1, dags. 4.11.1999.
12	a-b	Landakort í m.kv. 1:50 000 með kröfulínum.
13		Lýsing íslenska ríkisins á afréttarlöndum milli Þjórsár og Hvítár, dags. 5.5.1999.
14		Bréf fjármálaráðuneytis til óbn. v/breytingu á þjóðlendukröfu, dags. 30.11.1999.
15		Uppdráttur sem sýnir breytta kröfulínu fjármálaráðuneytis.

Lagt fram af Þorvarði Örnólfssyni lögfr. vegna Fannborgar ehf.:

16		Kröfulýsing, dags. 12.7.1999.
17		Leigusamningur Fannborgar hf. við Hrunamannahrepp, dags. 28.7.1964.
18		Viðauki við leigusamning, dags. 21.10.1965.
19		Viðauki við leigusamning, dags. 20.5.1973.
20		Landakort í m.kv. 1:50 000 með kröfulínu.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl. vegna Tungufellstorfu:

21		Kröfulýsing, dags. 2.6.1999.
22		Skjalaskrá meðfylgjandi kröfulýsingu, dags. 6.6.1999.
23		Landamerkjaskrá fyrir Tungufells-, Jaðars- og Hamarsholtsland, dags. 3.6.1885.
24		Landamerkjalýsing milli Tungufells og Jaðars, ódags. en þingl. 4.5.1953.
25	a-b	Veðbókarvottorð fyrir Tungufell, dags. 2.7.1999.
26		Útprentun af heimasíðu Fasteignamats ríkisins fyrir Tungufell.
27		Afsal Helgu Jónsdóttur til Einars Jónssonar á hluta úr Tungufelli, dags. 1.9.1977.
28		Afsal Guðrúnar Helgadóttur til Einars Jónssonar á hluta úr Tungufelli, dags. 1.10.1972.
29		Afsal Guðna Jónssonar til Einars Jónssonar á hluta úr Tungufelli, dags. 20.7.1977.
30		Afsal Ólafs Jónssonar til Einars Jónssonar á hluta úr Tungufelli, dags. 3.2.1973.
31		Afsal Marels Jónssonar til Einars Jónssonar á hluta úr Tungufelli, dags. 10.10.1970.
32		Afsal Jóns Ágústs Jónssonar til Árna Jónssonar og Guðna Jónssonar á Tungufellstorfu, dags. 15.11.1929.
33		Afsal Svandísar Pétursdóttur f.h. Guðbjargar Jónsdóttur til Einars Jónssonar á hluta úr Tungufelli, dags. 6.11.1987.

34 a-b Afsal Hlöðvers Magnússonar til Einars Jónssonar á hluta úr Tungufelli, dags. 15.12.1987, ásamt uppdrætti sem sýnir undanskilda landspildu.
35 Afsal Jónínu Jónsdóttur til Einars Jónssonar á hluta úr Tungufelli, dags. 8.6.1985.
36 a-b Veðbókarvottorð fyrir Jaðar I, dags. 2.6.1999.
37 Afsal Davíðs Guðnasonar til Guðbergs Guðnasonar á Jaðri I, dags. 24.3.1974.
38 Útprentun af heimasíðu Fasteignamats ríkisins fyrir Jaðar I.
39 a-b Veðbókarvottorð fyrir Jaðar II, dags. 2.6.1999.
40 Útprentun af heimasíðu Fasteignamats ríkisins fyrir Jaðar II.
41 Afsal Magnúsar Grímssonar og Elínar Þórðardóttur til Braga Kristjánssonar á Jaðri II, dags. 8.1.1987.
42 a-b Veðbókarvottorð fyrir Hamarsholt, dags. 2.6.1999.
43 Skiptagerð, dags. 17.1.1935. Skipti Guðna Jónssonar og Árna Jónssonar á Tungufelli, Jaðri og Hamarsholti.
44 Afsal Guðbergs Guðnasonar til Hrunamannahrepps á hluta úr Jaðri, dags. 29.3.1978.
45 a-c Landakort í m.kv. 1:50 000 með kröfulínum.
46 Land- og hornpunktaskrá jarða og afréttar í Hrunamannahreppi, dags. 6.7.1999.

Lagt fram af Páli Lýðssyni f.h. Ólafs Björnssonar hrl. vegna Tungufellstorfu:
47 Bréf Páls Lýðssonar til óbn., dags. 23.6.1999.
48 „The old Icelandic Land Registers“ eftir Björn Lárusson, titilblað og bls. 110-111.
49 Hluti af skrá yfir jarðeignir Skálholtsstóls í lok 18. aldar.
50 Skjal fellt niður (varðar ekki Tungufellstorfu).
51 Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, titilblað og bls. 270-272.

Lagt fram af óbyggðanefnd:
52 Bréf óbn. til Ólafs Björnssonar hrl. v/yfirlitskort og skrá yfir lýstar kröfur á svæði nr. 1, dags. 4.11.1999.
53 Bréf Ólafs Björnssonar hrl. og Sigurðar Jónssonar hrl. til óbn. v/drög að kröfulínukorti óbn., dags. 26.10.1999.
54 Bréf Landforms ehf. til Ólafs Björnssonar hrl. og Sigurðar Jónssonar hrl. v/drög að kröfulínukorti óbn., dags. 21.10.1999.
55 Bréf óbn. til Ólafs Björnssonar hrl. v/drög að kröfulínukorti óbn. af svæði nr. 1. dags. 12.10.1999.
56 Bréf óbn. til Ólafs Björnssonar hrl. v/úrbætur á kröfulýsingum, dags. 16.7.1999.
57 Bréf óbn. til Ólafs Björnssonar hrl. v/kröfulýsingar til óbn., dags. 21.6.1999.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl. vegna Kaldbaks:
58 Kröfulýsing, dags. 18.6.1999.
59 Skjalaskrá meðfylgjandi kröfulýsingu.
60 Sama skjal og nr. 78.
61 a-b Veðbókarvottorð fyrir Kaldbak, dags. 2.6.1999.
62 Byggingarbréf landbúnaðarráðuneytisins til Ásgeirs Gestssonar v/Kaldbaks, dags. 24.1.1964.
63 Útprentun af heimasíðu Fasteignamats ríkisins fyrir Kaldbak.
64 Landakort í m.kv. 1:50 000 með kröfulínum.

Lagt fram af Páli Lýðssyni f.h. Ólafs Björnssonar hrl. vegna Kaldbaks:

65 Sama skjal og nr. 48.
66 Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, titilblað og bls. 255-256.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl. vegna Klufta:

67 Kröfulýsing, dags. 2.6.1999.
68 Skjalaskrá meðfylgjandi kröfulýsingu.
69 Sama skjal og nr. 78.
70 Veðbókarvottorð fyrir Kluftir.
71 Afsal Gests Guðbrandssonar til Hrunamannahrepps á Kluftum, dags. 18.6.1957.
72 Landakort í m.kv. 1:50 000 með kröfulínu.

Lagt fram af Páli Lýðssyni f.h. Ólafs Björnssonar hrl. vegna Klufta:

73 Sama skjal og nr. 48.
74 Skjal fellt niður (varðar ekki Kluftir).
75 Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, titilblað og bls. 256-257.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl. vegna Hrunakróks:

76 Kröfulýsing, dags. 18.6.1999.
77 Skjalaskrá meðfylgjandi kröfulýsingu.
78 Landamerki Hrunakirkjujarða, dags. 12.5.1885.
79 Sama skjal og nr. 62.
80 Rétt uppskrift er í skjali nr. 252-5 (villa í skjali nr. 80 og það fellt niður).
81 Landakort í m.kv. 1:50 000 með kröfulínu.

Lagt fram af Páli Lýðssyni f.h. Ólafs Björnssonar hrl. vegna Hrunakróks:

82 Skjal fellt niður enda er ekkert minnst á Hrunakrók.
83 Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, titilblað og bls. 255.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl. vegna Hruna, Hrunaheiða:

84 Kröfulýsing, dags. 18.6.1999.
85 Skjalaskrá meðfylgjandi kröfulýsingu, dags. 16.6.1999.
86 Sama skjal og nr. 78.
87 a-b Veðbókarvottorð fyrir Hruna, dags. 2.6.1999.
88 Íslenskt fornbréfasafni, 15. bindi, bls. 650-651: Máldagi Hrunakirkju úr máldagasafni Gísla biskups Jónssonar.
89 Landakort í m.kv. 1:50 000 með kröfulínu.

Lagt fram af Páli Lýðssyni f.h. Ólafs Björnssonar hrl. vegna Hruna, Hrunaheiða:

90 Sama skjal og nr. 48.
91 Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, titilblað og bls. 257-258.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl. vegna Foss:

92 Kröfulýsing, dags. 2.6.1999.
93 Skjalaskrá meðfylgjandi kröfulýsingu, dags. 6.6.1999.
94 Landamerkjaskrá fyrir Fossland, dags. 3.6.1885.
95 a-d Veðbókarvottorð, dags. 2.6.1999.

96 Afsal Kristrúnar Matthíasdóttur til Hjörleifs Þórs Ólafssonar og Sigríðar Jónsdóttur á Fossi (undantekið hús og spildur), dags. 26.7.1995.
97 Útprentun af heimasíðu Fasteignamats ríkisins fyrir Foss.
98 Landakort í m.kv. 1:50 000 með kröfulínu.

Lagt fram af Páli Lýðssyni f.h. Ólafs Björnssonar hrl. vegna Foss:
99 Sama skjal og nr. 48.
100 Samantekt Páls Lýðssonar um hluta af seldum jörðum Skálholtsstóls í lok 18. aldar, bls. 22.
101 Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, titilblað og bls. 269.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl. vegna Hrunamannaafréttar:
102 Kröfulýsing, dags. 5.7.1999.
103 Skjalaskrá meðfylgjandi kröfulýsingu, dags. 5.10.1999.
104 Lýsing oddvita Hrunamannahrepps á landamerkjum Hrunamannaafréttar, dags. 28.7.1978.
105 Sama skjal og nr. 44.
106 „Árnesþing á landnáms- og söguöld“ eftir Einar Arnórsson, titilblað og bls. 93-95.
107 Sjá skjal nr. 252-14 (skjal nr. 107 er óstaðfest uppskrift Páls Lýðssonar, fellt niður).
108 Samningur um kaup Gests Einarssonar á vatnsréttindum í Hvítá af Hrunamannahreppi, dags. 7.12.1917.
109 Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, titilblað og bls. 274-276.
110 „Gengið á Reka“, eftir Kristján Eldjárn, bls. 107-121.
111 Úr Hreppamanninum 1966: „Forni Hruni“ eftir Guðmund Jónsson og athugasemd frá Bjarna Guðmundssyni, bls. 60-69.
112 Sama skjal og nr. 88.
113 a-d Landakort í m.kv. 1:50 000 með kröfulínum.
114 Skrá yfir eigendur jarða í Hrunamannahreppi.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl. vegna Þórarinsstaða o.fl.:
115 Kröfulýsing, dags. 2.12.1999.
116 Sama skjal og nr. 78.
117 Veðbókarvottorð, dags. 11.11.1999.
118 a-d Afsal Jóhönnu G. Guðmundsdóttur til Steinunnar Þorsteinsdóttur og Hreins Gunnarssonar á hluta af jörðinni Þórarinsstöðum, dags. 1.11.1988, 1.11.1992, afsal Ögmundar Guðmundssonar til sömu aðila á hluta úr sömu jörð, dags. 18.11.1981, og afsal Ögmundar Guðmundssonar til Jóhönnu G. Guðmundsdóttur á hluta úr sömu jörð, dags. 18.11.1981.
119 Útprentun af heimasíðu Fasteignamats ríkisins fyrir Þórarinsstaði.
120 Bréf Ólafs Björnssonar hrl. til óbn. v/kröfulýsingar og mótmæli, dags. 31.12.1999.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl. vegna Hlíðar:
121 Kröfulýsing, dags. 2.12.1999.
122 Sama skjal og nr. 23.
123 Sama skjal og nr. 94.
124 a-b Veðbókarvottorð, dags. 9.12.1999.
125 Leyfi skiptaráðandans í Reykjavík handa Elínu Ágústu Jóhannesdóttur til setu í ósk. búi, útg. 10.7.1985.

126 Yfirlýsing Elínar Ágústu Jóhannesdóttur um fyrirfram gr. arf, dags. í maí 1998.
127 Yfirlýsing Karls Magnússonar o.fl. vegna skipta á dánarbúi Margrétar Karlsdóttur og Magnúsar Magnússonar, dags. 3.10.1995.
128 Afsal Ólafar E. Árnadóttur til Steingerðar Jónsdóttur o.fl. á eignarhluta í Hlíð, dags. 22.1.1997.
129 Afsal Guðmundu Jóhannsdóttur o.fl. til Ólafar E. Árnadóttur á eignarhluta í Hlíð, dags. 21.1.1997.
130 Afsal Þorkels Jóhannessonar til Þorkels Þorkelssonar á eignarhluta í Hlíð, dags. 30.12.1995.
131 Leyfi Sýslumannsins í Reykjavík handa Gísla Þór Sigurðssyni til setu í ósk. búi, dags. 21.12.1994.
132 Yfirlýsing Bjargar Einarsdóttur og Haralds Guðmundssonar um fyrirfram greiddan arf, dags. 31.10.1990.
133 Yfirlýsing Ragnheiðar Guðbrandsdóttur o.fl. vegna skipta á dánarbúum Hrafnkötlu Einarsdóttur og Matthildar Jónsdóttur, dags. 27.11.1986.
134 Gjafabréf Kristínar Guðmundsdóttur til Guðmundar Einarssonar v/eignarhluta í Hlíð, dags. 12.6.1975.
135 Skiptagjörð Guðmundar Bjarnasonar v/dánarbús Bjarna Guðmundssonar, dags. 4.7.1973.
136 Gjafabréf Sigríðar Árnadóttur o.fl. til Ólafs Árnasonar o.fl. v/eignarhluta í Hlíð, dags. 15.7. 1971.
137 Skiptagerningur Kristínar Guðmundsdóttur o.fl. v/dánarbús Guðmundar Guðmundssonar, dags. 15.7.1971.
138 Landakort í m.kv. 1:50 000 með kröfulínu.
139 Útprentun af heimasíðu Fasteignamats ríkisins fyrir Hlíð.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl. vegna Jötu:
140 Kröfulýsing, dags. 2.12.1999.
141 Veðbókarvottorð, dags. 11.11.1999.
142 Afsal Jóns Sigurðssonar til Jötu-systkina á hluta af Jötu, dags. 23.8.1970.
143 Landamerkjabréf vegna hluta úr Jötu (eign Jötu-systkina), dags. 21.12.1994.
144 Afsal Jóns Sigurðssonar til Sigurðar Jónssonar á hluta af Jötu, dags. 31.12.1998.
145 a-b Útprentun af heimasíðu Fasteignamats ríkisins fyrir Jötu.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl. vegna Lauga:
146 Kröfulýsing, dags. 2.12.1999.
147 Veðbókarvottorð, dags. 11.11.1999.
148 Yfirlýsing Jóns Einarssonar o.fl. vegna skipta á dánarbúi Magnúsar Einarssonar, dags. 10.4.1987.
149 Yfirlýsing Einars Einarssonar o.fl. vegna skipta á dánarbúi Ingibjargar Jónsdóttur, dags. í júní 1973.
150 Yfirlýsing Valgerðar Matthíasdóttur o.fl. vegna skipta á dánarbúi Guðrúnar Einarsdóttur, dags. 30.12.1975.
151 Afsal Eyþórs Einarssonar o.fl. til Einars Einarssonar o.fl. á eignarhluta í Laugum, dags. 25.9.1976.
152 Útprentun af heimasíðu Fasteignamats ríkisins fyrir Laugar.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl. vegna Berghyls:

153 Kröfulýsing, dags. 2.12.1999.
154 Sama skjal og nr. 78.
155 Veðbókarvottorð, dags. 11.11.1999.
156 Afsal Eiríks Jónssonar til Jóns Eiríkssonar á eignarhluta í Berghyl, dags. 20.11.1983.
157 Afsal Eiríks Jónssonar til Jóns Eiríkssonar á fjárhúsi, dags. 13.3.1988.
158 Samningur um kaup Jóns Eiríkssonar á eignarhluta í Berghyl af Eiríki Jónssyni, dags. 5.12.1996.
159 Afsal Eiríks Jónssonar til Jóns Eiríkssonar á eignarhluta í Berghyl, dags. 20.1.1997.
160 Útprentun af heimasíðu Fasteignamats ríkisins fyrir Berghyl.

Lagt fram af Þórði Bogasyni hdl. vegna Landsvirkjunar:

161 Kröfulýsing Landsvirkjunar, dags. 24.6.1999.
162 [1] Sameignarsamningur milli ríkisstjórnar Íslands og Reykjavíkurborgar um Landsvirkjun, dags. 1.7.1965.
163 [2] Sameignarsamningur milli Ríkisstjórnar Íslands, Reykjavíkurborgar og Akureyrarbæjar um Landsvirkjun, dags. 27.2.1981.
164 [3] Sameignarsamningur milli ríkisstjórnar Íslands, Reykjavíkurborgar og Akureyrarbæjar um Landsvirkjun, með breytingum gerðum 28.10.1996.
165 [4] Eignarnámsheimild landbúnaðarráðherra, dags. 29.8.1966, vegna virkjunar Þjórsár við Búrfell.
166 [5] Heimild atvinnumálaráðherra, dags. 23.2.1968, til virkjunar Þjórsár við Búrfell.
167 [6] Heimild iðnaðarráðherra, dags. 8.6.1970, til að framkvæma vatnsmiðlun úr Þórisvatni.
168 [7] Heimild iðnaðarráðherra, dags. 7.7.1971, til stíflugerðar í Þórisós og Köldukvísl og veitu árinnar í Þórisvatn og þaðan í Tungnaá um Vatnsfellsvatn.
169 [8] Heimild iðnaðarráðherra, dags. 8.3.1973, til að framkvæma virkjun í Tungnaá við Sigöldu.
170 [9] Virkjunarleyfi iðnaðarráðherra, dags. 30.12.1976, fyrir fyrri áfanga Hrauneyjafossvirkjunar, 140 MW virkjun ásamt aðalorkuveitum.
171 [10] Heimild iðnaðarráðherra, dags. 1.7.1981, til að kaupa þriðju aflvél og stækka Hrauneyjafossvirkjun í 210 MW afl.
172 [11] Heimild iðnaðarráðherra, dags. 8.1.1982, til byggingar Sultartangastíflu.
173 [12] Ályktun Alþingis 6.5.1982 um virkjunarframkvæmdir og orkunýtingu.
174 [13] Auglýsing menntamálaráðherra, dags. 10.11.1987, um friðland í Þjórsárverum.
175 [14] Leyfi iðnaðarráðherra, dags. 4.12.1991, til 1) stækkunar Búrfellsvirkjunar í allt að 310 MW afl ásamt tilheyrandi flutningslínum og aðveitustöðvum, 2) hækkunar stíflna og gerð veitumannvirkja við Þórisvatn þannig að hækka megi vatnsborð Þórisvatnsmiðlunar í allt að 581 m yfir sjávarmál og 3) lúkningar 5. áfanga Kvíslaveitu.
176 [15] Leyfi iðnaðarráðherra, dags. 12.3.1997, til allt að 125 MW Sultartangavirkjunar á ármótum Þjórsár og Tungnaár ásamt aðalorkuveitum.
177 [16] Leyfi forsætisráðherra, dags. 12.4.1999, samkvæmt lögum nr. 58/1998, um þjóðlendur, til að reisa virkjun samkvæmt 1. tölulið 1. mgr. laga nr. 60/1981, um raforkuver, sbr. 1. gr. laga nr. 48/1999, og annarra framkvæmda af því tilefni á svonefndum Holtamannaafrétti.
178 [17] Leyfi iðnaðarráðherra, dags. 8.6.1999, fyrir Vatnsfellsvirkjun með allt að 110 MW afli ásamt aðalorkuveitum.

179 [18] Bréf atvinnumálaráðuneytis, dags. 20.6.1955, til stjórnar Sogsvirkjunar um miðlun í Þingvallavatni og virkjun Efra-Sogs.
180 [19] Samningur milli Landsvirkjunar annars vegar og hreppsnefndar Gnúpverjahrepps hins vegar varðandi bætur vegna Sultartangalóns og Sultartangavirkjunar, dags. 29.5.1997.
181 [20] Samningur milli Landsvirkjunar annars vegar og Gnúpverjahrepps hins vegar varðandi bætur vegna umhverfisbreytinga vegna Sultartangalóns og Sultartangavirkjunar, dags. 16.5.1986.
182 [21] Yfirlýsing v/lagningar háspennulínu, dags. 22.6.1979. Ársæll Jónasson eigandi jarðarinnar Tortu í Biskupstungnahreppi, Árnessýslu og Landsvirkjun.
183 [22] Yfirlýsing v/lagningar háspennulínu, dags. 15.6.1979. Björn Sigurðsson eigandi jarðarinnar Úthlíðar í Biskupstungnahreppi, Árnessýslu og Landsvirkjun.
184 [23] Yfirlýsing v/lagningar háspennulínu, dags. 22.6.1979. Gísli Einarsson, Kjarnholtum, oddviti Biskupstungnahrepps í Árnessýslu og Landsvirkjun.
185 [24] Yfirlýsing v/lagningar háspennulínu, dags. 24.1.1979. Haukur Þórðarson, eigandi jarðarinnar Hrauntún í Biskupstungnahreppi, Árnessýslu og Landsvirkjun.
186 [25] Yfirlýsing v/lagningar háspennulínu, dags. 22.6.1979. Kristbergur Jónsson, ábúandi jarðarinnar Laugar (ríkiseign) í Biskupstungnahreppi, Árnessýslu og Landsvirkjun.
187 [26] Yfirlýsing v/lagningar háspennulínu, dags. 13.6.1979. Sigurður Greipsson, forsvarsmaður jarðanna Haukadalur II og Bryggja í Biskupstungnahreppi, Árnessýslu og Landsvirkjun.
188 [27] Yfirlýsing v/lagningar háspennulínu, dags. 24.1.1979. Steinar Þórðarson, eigandi jarðarinnar Hrauntún í Biskupstungnahreppi, Árnessýslu og Landsvirkjun.
189 [28] Bréf hreppsnefndar Biskupstungnahrepps, dags. 23.6.1979, varðandi fyrirhugaða byggingu háspennulínu frá Hrauneyjafossi að Grundartanga.
190 [29] Yfirlýsing v/lagningar háspennulínu, dags. 15.6.1979. Ásmundur Eiríksson, Ásgarði, oddviti Grímsneshrepps í Árnessýslu og Landsvirkjun.
191 [30] Fundargerð hreppsnefndar Grímsneshrepps 18.1.1979, vegna fyrirhugaðrar línulagningar frá Hrauneyjafossi að Brennimel í Hvalfirði.
192 [31] Yfirlýsing v/lagningar háspennulínu, dags. 18.6.1979. Steinþór Ingvarsson, Þrándarlundi, oddviti Gnúpverjahrepps í Árnessýslu og Landsvirkjun.
193 [32] Bréf hreppsnefndar Gnúpverjahrepps, dags. 21.1.1979, um háspennulínulögn frá Hrauneyjafossvirkjun að Brennimel í Hvalfirði.
194 [33] Yfirlýsing v/lagningar háspennulínu, dags. 22.6.1979. Daníel Guðmundsson, Efra-Seli, oddviti Hrunamannahrepps í Árnessýslu og Landsvirkjun.
195 [34] Bréf hreppsnefndar Hrunamannahrepps, dags. 23.1.1978, um fyrirhugaða raflínulögn frá Hrauneyjafossi að Brennimel.
196 [35] Yfirlýsing v/lagningar háspennulínu, dags. 22.6.1979. Þórir Þorgeirsson, Laugarvatni, oddviti Laugardalshrepps í Árnessýslu og Landsvirkjun.
197 [36] Bréf hreppsnefndar Laugardalshrepps, dags. 29.1.1979, um nýja háspennulínu frá Hrauneyjafossvirkjun að Brennimel á Hvalfjarðarströnd.
198 [37] Yfirlýsing v/lagningar háspennulínu, dags. 22.6.1979. Ingólfur Guðmundsson, Miðfelli, oddviti Þingvallahrepps í Árnessýslu og Landsvirkjun.
199 [38] Bréf hreppsnefndar Þingvallahrepps, dags. 21.2.1979, um lagningu háspennulínu frá Hrauneyjafossi að Brennimel í Hvalfirði.
200 [39] Bréf Landsvirkjunar, dags. 29.10.1990 varðandi greiðslur vegna lagningar Hrauneyjafosslínu til Grímsnes-, Gnúpverja- og Hrunamannahrepps.

201 [40] Bréf iðnaðarráðuneytis, dags. 24.7.1991, um leyfi til að reisa og reka 220 kV Búrfellslínu 3A.
202 [41] Bréf iðnaðarráðuneytis, dags. 7.8.1997, þar sem staðfest er leyfi fyrir Búrfellslínu 3A til flutnings raforku með 400 kV spennu.
203 [42] Samningur milli Landsvirkjunar annars vegar og Ása-, Djúpár-, Holtamanna- og Landmannahrepps, Rangárvallassýslu, hins vegar varðandi umhverfismál og bætur fyrir skerðingu hagsmuna á afréttum hreppanna, þ.e. Holtamannaafrétti og Landmannaafrétti, dags. 3.7.1981.
204 [43] Staðfesting á samningi milli Landsvirkjunar annars vegar og Ása-, Djúpár-, Holtamanna- og Landmannahrepps, Rangárvallasýslu, hins vegar varðandi umhverfismál og bætur fyrir skerðingu hagsmuna á afréttum hreppanna, þ.e. Holtamannaafrétti og Landmannaafrétti, dags. 3.7.1981. Staðfestingin er dags. 24.7.1981.
205 [44] Um eignarrétt að miðlunarlónum. Greinargerð prófessors Sigurðar Líndal, dags. 22.6.1987.
206 [45] Bréf Landsvirkjunar til oddvita Ásahrepps, um veiðirétt í miðlunarlónum, dags. 8.7.1987.
207 [46] Bréf Landsvirkjunar til Veiðifélags Holtamannaafréttar, dags. 31.1.1992, um veiðirétt í miðlunarlónum.
208 [47] Bréf Landsvirkjunar til oddvita Ásahrepps, dags. 3.2.1992, um veiðirétt í miðlunarlónum.
209 [48] Fundargerð fundar Landsvirkjunar og fulltrúa Ása-, Djúpár-, Holtamanna- og Landmannahreppa um fiskveiði á Holta- og Landmannaafrétti, haldinn 2.6.1992, dags. 22.6.1992.
210 [49] Þjórsárvirkjanir, mynsturáætlun um orkunýtingu á vatnasviði Þjórsár niður fyrir Búrfell, dags. í október 1980.
211 [50] Ekkert skjal ber þetta númer.
212 [51] Kort 1-Skjaldbreiður 1:50 000.
213 [52] Kort 2-Hengill 1:50 000.
214 [53] Kort 3-Haukadalur 1:50 000.
215 [54] Kort 4-Geldingafell 1:50 000.
216 [55] Kort 5-Þjórsárdalur 1:50 000.
217 [56] Kort 6-Nyðri-Háganga 1:50 000.
218 [57] Kort 7-Gnúpverjahreppur. Aðalskipulag 1993-2013. 1:50 000.
219 Bréf óbyggðanefndar til Landsvirkjunar v/drög að kröfulínukorti óbn. af svæði nr. 1, dags. 12.10.1999.
220 Bréf Landsvirkjunar til óbn. v/drög að kröfulínukorti óbn. af svæði nr. 1, dags. 19.10.1999.
221 Bréf óbyggðanefndar til Landsvirkjunar v/yfirlitskort og skrá yfir lýstar kröfur á svæði nr. 1, dags. 4.11.1999.
222 Bréf Landsvirkjunar til óbn. v/athugasemdir v/kröfulýsingu, dags. 30.12.1999.
223 Efri Þjórsá - Samanburður virkjunarkosta útg. í desember 1992.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl.:
224 Bókun Ólafs Björnssonar hrl. v/kröfu um sáttatillögu óbn., dags. 1.3.2000.

Lagt fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl. við 2. fyrirtöku:
225 Greinargerð fjármálaráðuneytisins fyrir hönd íslenska ríkisins, dags. 14.3.2000.

226 Kort sem sýnir varakröfulínu íslenska ríkisins.
227 Sameinað skjali nr. 108 (aftasta blaðsíða þess samnings).

Lagt fram f.h. Ólafs Björnssonar hrl.:
228 Greinargerð eigenda jarða og afrétta í Hrunamannahreppi, dags. 5.5.2000.
229 Greinargerð Fannborgar ehf., dags. 5.5.2000.

Lagt fram af Þórði Bogasyni hdl.:
230 Greinargerð Landsvirkjunar, dags. 3.5.2000.

Lagt fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl.:
231 Afrit af tölvupósti frá Ragnheiði Snorradóttur lögfr. hjá fjármálaráðuneyti til Ólafs Sigurgeirssonar hrl., dags. 19.5.2000.

Lagt fram af óbyggðanefnd:
232 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar um upplýsingaleit í Íslensku fornbréfasafni, dags. 29.5.2000, ásamt tilgreindum fylgiskjölum nr. 1-10 (varða einkum kirkjueignir í Hrunamannahreppi).
233 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar um upplýsingaleit í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, dags. 5.6.2000, ásamt tilgreindum fylgiskjölum nr. 1-3 (varða jarðirnar Berghyl, Þórarinsstaði, Jötu, Hlíð, Tungufell og Jaðar).
234 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar um upplýsingaleit í Jarðabréfum frá 16. og 17. öld - útdráttum Gunnars F. Guðmundssonar, dags. 7.6.2000.
235 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar um upplýsingaleit í Jarðatali á Íslandi gefnu út af J. Johnsen, dags. 5.6.2000, ásamt tilgreindum fylgiskjölum nr. 1-2 (listi yfir allar jarðir í Hrunamannahreppi).
236 Umfjöllun um Hrunamannahrepp í „ÍSLEIF“, gagnagrunni Fornleifastofnunar Íslands ehf.
236-1 Bréf Fornleifastofnunar Íslands ehf. til óbn. v/„ÍSLEIF“ o.fl., dags. 27.3.1999.
236-2 Heimildaskrá Fornleifastofnunar Íslands ehf. v/skráningar í „ÍSLEIF“.
236-3 Þjóðminjakort (Svæðisskipulag miðhálendis Íslands 2015), hluti (Hrunamannahr.).
237 Greinargerð Gunnars F. Guðmundssonar sagnfræðings um máldaga og heimildargildi þeirra, dags. 9.6.2000.
238 Greinargerð Gunnars F. Guðmundssonar sagnfræðings um heimildargildi Landnámu, dags. 9.6.2000.
239 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar varðandi upplýsingaleit í Lovsamling for Island og Stjórnartíðindum Íslands frá 1874-1918, dags. 20.6.2000.
240 Bréf Héraðsskjalasafns Árnesinga, dags. 5.6.2000, ásamt fylgiskjölum sem tilgreind eru í bréfinu nr. 1, 2, 3, 4, 5, 7, 8, 10, 12 og 14.
241 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar um upplýsingaleit í Alþingisbókum Íslands, dags. 29.5.2000.
242 Minnisblað starfsmanns óbyggðanefndar um upplýsingaleit í Landsyfirréttar- og Hæstaréttardómum, dags 29.6.2000.
243 (a-b) Skilabréf Þjóðskjalasafns (a), dags. 9.7.2001, sbr. skilabréf Þjóðskjalasafns (b), dags. 29.6.2000, ásamt tilgreindum fylgiskjölum 1-12. Sjá einnig skjal nr. 255 (uppskriftir á jarðamati 1800-1803)
243-1 Vísitasíubók Brynjólfs Sveinssonar 1641-1670 (Bps. A, II, 7), bls. 95 og áfram: Hruni. Uppskrift fylgir (áður skjal nr. 252-1).

243-2 Vísitasíubók Brynjólfs Sveinssonar 1641-1670 (Bps. A, II, 7), bls. 102 og áfram og 233 og áfram: Tungufell. Uppskrift fylgir (áður skjal nr. 252-2).
243-3 Vísitasíubók Finns Jónssonar og Hannesar Finnssonar 1756-1778 (Bps. A, II, 21), bls. 63 og áfram: Hruni. Uppskrift fylgir (áður skjal nr. 252-3).
243-4 Vísitasíubók Finns Jónssonar og Hannesar Finnssonar 1756-1778 (Bps. A, II, 21), bls. 66 og áfram: Tungufell. Uppskrift fylgir (áður skjal nr. 252-4).
243-5 Veðmálabók Árnessýslu XVII, 2., nr. 18: Tilkynning til hreppstjóranna í Hrunamannahrepp um að þeir ákæri hvörn þann sem ekki hlýðnist reglugjörðinni frá 1829 um skógarrif.
243-6 Sáttabók Hrunamannahrepps 1809-1860, árið 1831, bls. 13 og áfram: Deilur milli Hrunapresta og Flóamanna um slægjur á landi austan Stóru-Laxár sem talið var til Flóamannaafréttar.
243-7 Kirknaskjöl, K IX Árnesþing. Skrá um hlunnindi og ítök Hrunakirkju frá 1839.
243-8 Kirknaskjöl, K IX Árnesþing. Skrá um skjöl varðandi deilur Hrunapresta og Flóamanna um slægjur á landi austan Stóru-Laxár (sbr. skjal nr. 6. Sáttabók árið 1831).
243-9 Kirknaskjöl, K IX Árnesþing. Prentuð skrá um bréf Hruna, frá 12.8.1644.
243-10 Kirknaskjöl, K IX Árnesþing. Um Reykdæling, skógarteig í eigu Reykjadalskirkju, skjalið frá 1780.
243-11 Sáttabók Hrunamannahrepps 1809-1860, árið 1855, bls. 39 og áfram: Landamerki milli Galtafells og Dalbæjar.
243-12 Sáttabók Hrunamannahrepps 1864-1935. Nokkrir menn í Gnúpverjahreppi kærðir fyrir að reka 50 trippi Skeiðamanna af fjalli og niður í byggð.
244 Bréf umdæmisskrifstofu Fasteignamats ríkisins á Suðurlandi til óbn. v/fasteignir ofar efstu bæjum í Árnessýslu, dags. 6.7.1999.
244-1 Matsvottorð fyrir mannvirki í Ásgarði, Klakki, Leppistungum, Svínárnesi og Tanga.
244-2 Bréf óbn. til FMR, Reykjavík, um fasteignir á skrá, dags. 15.3.1999.
244-3 Bréf óbn. til FMR, Selfossi, um fasteignir ofar efstu bæjum, dags. 4.5.1999.
245 Bréf byggingarfulltrúa á Laugarvatni um skála á afréttarlöndum Hrunamannahrepps o.fl. í árslok 1998, dags. 8.5.1999.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl.:
246 Minnisblað Lofts Þorsteinssonar vegna nota heimalanda í Hrunamannahreppi sem liggja að afrétti Hrunamanna og Hrunaheiðum, dags. 4.5.2000.

Lagt fram af óbyggðanefnd:
247 Bréf Ögmundar Helgasonar, forstöðumanns handritadeildar Landsbókasafns, til óbyggðanefndar, dags. 30.6.2000, varðandi upplýsingaleit í Bréfabók Brynjólfs biskups Sveinssonar.
247-1 Eignaskipti 9. maí 1670 o.fl.
247-2 Lögfesta fyrir Tungufellslandi, dags. 30. maí 1675.
247-3 Bréf Eiríks Þormóðssonar, dags. 20.7.2000, ásamt uppskriftum.
248 Afsal landbúnaðarráðherra, f.h. jarðadeildar landbúnaðarráðuneytisins, á Kaldbak, Hrunamannahreppi, til Ásgeirs Gestssonar, dags. 20.3.2000.
249 Leigusamningur landbúnaðarráðherra, f.h. jarðadeildar landbúnaðarráðuneytisins, og Ásgeirs Gestssonar, Kaldbak, um Hrunakrók.
250 Mannvirkjakort - Svæðisskipulag miðhálendis 2015.

250-1 Fylgirit B með skipulagstillögum, bls. 144, 149-151.
250-2 Greinargerð með staðfestu skipulagi, bls. 194-195.
251 Gjörðabók fasteignamatsnefndar Árnessýslu 1916-1918, bls. 279-284, 286, 289-292 og 296.
251-1 Uppskrift Þjóðskjalasafns (Jóns Torfasonar) úr fasteignamati 1916.
251-2 Bréf Jóns Torfasonar (Þjóðskjalasafni) til óbyggðanefndar, dags. 11.7.2000.
251-3 (a-b) Lýsing jarðanna Hamarsholts, Tungufells, Hlíðar, Foss, Jötu, Klufta, Hrunakróks, Kaldbaks og Hruna í jarðamati 1849 (sbr. greinargerð í skjali nr. 243 a) ásamt uppskrift.
251-4 (a-d) Lýsing Hrunakróks í fasteignamötum 1918, 1932 og 1942 (sbr. greinargerð í skjali nr. 243 a).
251-5 (a-d) Lýsing Hruna í fasteignamötum 1918, 1932 og 1942 (sbr. greinargerð í skjali nr. 243 a).
251-6 Kirkjustóll Hruna 1829 (sbr. greinargerð í skjali nr. 243 a).
251-7 Kirkjustóll Hruna 1874 (sbr. greinargerð í skjali nr. 243 a).
251-8 (a-d) Úr vísitasíubók prófasta um Hrunastað, frá árunum 1905, 1930, 1941 og 1944 (sbr. greinargerð í skjali nr. 243 a).
251-9 (a-d) Úr biskupsskjalasafni, skrá yfir ítök Hrunakirkju á árunum 1953-1954 og 1983-1984 (sbr. greinargerð í skjali nr. 243 a).
252 Minnisblað Bjarkar Ingimundardóttur, dags. 26.7.2000, ásamt tilgreindum fylgiskjölum nr. 5-14. Sjá að öðru leyti skjal nr. 243.
253 Minnisblað Gunnars F. Guðmundssonar sagnfræðings, dags. 17.7.2000, varðandi Nýbýlatilskipunina 1776 og áhrif hennar.
254 Minnisblað Gunnars F. Guðmundssonar sagnfræðings, dags. 17.7.2000, um eignarrétt Hrunakirkju á Hrunaheiðum.
255 Uppskrift Gunnars F. Guðmundssonar úr jarðamati 1800-1803. Sjá einnig skjal nr. 243 a.
256 Umfjöllun Ingva Þorsteinssonar náttúrufræðings um gróðurfar á kröfusvæði ríkisins á Hrunamannaafrétti, dags. 25.7.2000.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl.:
257 Vottorð Víglundar Kristjánssonar um kaup á hellum úr Hlíðarfjalli af Ólafi Árnasyni, dags. 25.7.2000, ásamt ljósritum af tveimur reikningum, dags. 30.9. (ártal kemur ekki fram), og 31.8.1994.
258 Afsal Sigríðar Árnadóttur, til Gests Guðbrandssonar, á jörðinni Kluftum, dags. 10.6.1944.
259 Fjallskilareikningur 1921 (1 bls.), fundargerð hreppskilaþings 10.6.1911, fundargerð fundar 27.8.1911 um fjallskil o.fl., reikningur um tekjur og gjöld fjallskilasjóðs Hrunamannahr. árið 1961 (2 bls.), yfirlit yfir stöðu Kormáks Ingvarssonar, Sólheimum, gagnvart fjallskilasjóði 1965-1971.
260 Skilmálar Skálholts biskupsstóls frá 27.4.1785. Óstaðfest uppskrift.
261 Skrá Páls Lýðssonar um heimildir í Biskupsskjalasafni sem varða Hrunakrókssök.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl.:
262 Hrunakirkjusókn, upptalning jarða í sókninni, alls 20 jarðir. Óstaðfest ljósrit.

Lagt fram af óbyggðanefnd:
263 Síða í veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi I/335, Foss, dags. 14.9.2000.

264		Síða úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi I/334, Hlíð, dags. 14.9.2000.
265		Landamerkjabréf Haukholta, dags. 5.6.1885.
266		Síða úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi I/348, Hruni, dags. 14.9.2000.
267		Örnefnakort af Hrunaheiðum úr Örnefnabók Hrunamannahrepps 1945, og stafrófsskrá örnefna.
268		Þinglýsing landamerkja Hrunajarða og landamerkja afréttar Flóa- og Skeiðamanna. Dóma- og þingabækur Árnessýslu.
269	a-g	Samþykkt fyrir Fiskiræktarfélag Árnesinga, nr. 66/1931. Samþykkt fyrir Fiskiræktar- og veiðifélag Árnesinga, nr. 49/1938. Samþykkt fyrir Veiðifélag Árnesinga, nr. 110/1940. Samþykkt fyrir Veiðifélag Árnesinga, nr. 38/1961. Arðskrá fyrir veiðifélag Árnesinga, nr. 12/1941. Arðskrá fyrir Fiskiræktar- og veiðifélag Árnesinga, nr. 4/1939. Yfirmatsgerð varðandi mat á arðseiningum við Stóru-Laxá, dags. 2.7.1979.
270		Skrá yfir landamerki milli Flóa- og Skeiðmannaafrjetta og jarða í Gnúpverjahreppi, dags. 28.2.1890.
271		Eyðublað úr fasteignamati Hrunakróks 1932.
272		Fasteignamat jarða í Hrunamannahreppi 1922.
273		Fasteignamat jarða í Hrunamannahreppi 1932.
274		Fasteignamat jarða í Hrunamannahreppi 1938.
275		Fasteignamat jarða í Hrunamannahreppi 1957.
276		Eyðublað við fasteignamat Hruna 1932.
277	a-b	Eyðublað við fasteignamat Hruna ásamt eyðibýlinu Skrautási 1942. Eyðublað við fasteignamat Kaldbaks ásamt eyðibýlinu Hrunakrók 1942.
278		Síða úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi I/344, Hrunakrókur, dags. 14.9.2000.
279		Örnefnakort af Hrunakróki úr Örnefnabók Hrunamannahrepps 1945 ásamt stafrófsskrá örnefna á korti. Einnig örnefnaskrár 1-4.
280		Síða úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi I/343, Kaldbakur, dags. 14.9.2000.
281		Örnefnakort af Kaldbaki úr Örnefnabók Hrunamannahrepps 1945.
282		Íslenskt fornbréfasafn, 4. bindi, bls. 42-44. Máldagi Hrunakirkju 1397.
283		Landamerki Hörgsholtslands, dags. 2.6.1885.
284		Lýsing á mörkum fyrir Laxárdalslandi, dags. 16.6.1884.
285		Síða úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi I/342, Kluftir, dags. 14.9.2000.
286		Afsal Jóhanns Jónssonar til Guðmundar Sigurðssonar á Kluptum, dags. 1.11.1930.
287		Minnisblað stm. óbn. um yfirferð yfir Jarðabók Johnsens og Nýja jarðabók, dags. 2.5.2001.
288	Fs. 1	Örnefnakort af Kluftum úr Örnefnabók Hrunamannahrepps 1945 ásamt stafrófsskrá örnefna á korti. Örnefnaskrá fyrir Kluftir.
289		Síða úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi I/336, Jata, dags. 14.9.2000.
290	Fs. 1-2	Örnefnakort af Jötu úr Örnefnabók Hrunamannahrepps 1945 ásamt stafrófsskrá örnefna á korti. Tvær örnefnaskrá fyrir Jötu.
291		Síða úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi fyrir Jaðar, dags. 12.9.2001.
292		Afsal Guðna Jónssonar til Guðbergs Guðnasonar á Jaðri, dags. 2.5.1953.
293		Nafntökuleyfi menntamálaráðherra til Guðbergs Guðnasonar vegna Jaðars II, dags. 3.12.1953.
294		Lýsing landamerkja milli Jaðars I og II, dags. 1.3.1978.

295 Landamerki fyrir Brattholt, dags. 4.6.1885.
296 Afsal eigenda Brattholts, Tungufells og Jaðars til ríkissjóðs Íslands á Gullfossi, dags. 18.12.1945.
297 (a-b) Síður úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi I/332, Tungufell, dags. 14.9.2000, og Hamarsholt, dags. 12.9.2001.
298 Örnefnakort af Tungufelli úr Örnefnabók Hrunamannahrepps 1945.
299 Síða úr veðbókarregistri Sýslumannsins á Selfossi II/380, Afréttur Hrunamannahrepps, dags. 12.4.1999.
300 Landamerki milli afrjettarlanda Flóa- og Skeiðaafrjetta og Hrunamanna afrjettar, dags. 18.4.1890.
301 Lýsing oddvita Biskupstungnahrepps á landamerkjum afréttar hreppsins, dags. 15.4.1979.
302 Veðbókarvottorð fyrir Tunguheiði, Biskupstungnahreppi, dags. 28.5.1999.
303 Dómur 23.2.1980 aukadómþings Árnessýslu, í málinu nr. 11/1976, sóknarnefnd Bræðratungukirkju gegn krefjendum eignarréttar.
304 Ágrip af sýslufundargjörðum Árnessýslu 17.-20.4 og 24.4.1895, bls. 1-2, og 14.-19. apríl 1902, bls. 1.
305 Síða í fasteignabók Sýslumannsins á Selfossi, „Landsréttindi í Ásgarði í Kerlingarfjöllum“, dags. 12.9.2001.
306 Alþingisbækur, 5. bindi, bls. 143: Dómur 30.4.1627 um rótargröpt á Hrunamannaafrétti.
307 Virðingargjörð Hruna 6.3.1909.
308 Samningur um sölu kirkjujarðarinnar Klufta milli ráðherra Íslands og Jóhanns Jónssonar, dags. 29.4.1919, ásamt bréfum varðandi söluna.
309 Úr vísitasíubók Finns biskups Jónssonar 1956, varðandi Hruna.
310 Úr vísitasíubók Steingríms biskups Jónssonar 1829, varðandi Hruna.
311 Minnisblað stm. óbn. um athugun á bréfabók Guðbrands biskups Þorlákssonar, dags. 23.1.2001.
312 Yfirlit yfir stöðu Einars Jónssonar, Tungufelli, gagnvart fjallskilasjóði 1965-1971 og Guðbergs Guðnasonar, Jaðri, gagnvart fjallskilasjóði 1965-1969.
313 Minnisblað stm. óbn. um heimildaleit í ráðuneytum dóms- og kirkjumála og landbúnaðar, dags. 5.7.2001.
314 Minnisblað stm. óbn. um heimildaleit í skjalasafni biskupsstofu, dags. 6.4.2001.
315 Minnisblað stm. óbyggðanefndar um heimildaleit í 13. b. Jarðabókar Árna Magnússonar og Páls Vídalíns, dags. 30.8.2001.
316 (a-j) Fundargerðir máls nr. 5/2000, Hrunamannahreppur (6 fyrirtökur, aðalmeðferð, endurupptaka, fyrirtaka og lokafyrirtaka).
317 Minnisblað stm. óbn. um gagnaöflun hjá embætti Sýslumannsins á Selfossi, dags. 10.10.2001.
318 Yfirlit yfir frumgögn, sem könnuð hafa verið á vegum óbyggðanefndar, vegna máls nr. 5/2000, dags. 10.10.2001.
319 Sérkort óbyggðanefndar: Hrunamannahreppur (Lýstar kröfur á svæði nr. 1), dags. 29.10.1999. Mælikvarði 1:100 000.
320 Þinglýsingarvottorð fyrir Hrunakrók, dags. 12.9.2001.
321 Yfirlýsing landbúnaðarráðuneytisins um að Hrunakrókur sé í eigu ríkissjóðs Íslands, dags. 12.5.2000.
322 Bréf óbyggðanefndar til Ólafs Björnssonar hrl. um endurupptöku máls nr. 5/2000, dags. 11.10.2001.

323 Bréf óbyggðanefndar til Ólafs Sigurgeirssonar hrl. um endurupptöku máls nr. 5/2000, dags. 11.10.2001.
324 Bréf óbyggðanefndar til Þórðar Bogasonar hdl. um endurupptöku máls nr. 5/2000, dags. 11.10.2001.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl.:
325 Greinargerð Ólafs Björnssonar hrl. varðandi endurupptöku á máli nr. 5/2000, dags. 28.10.2001.

Lagt fram af Ólafi Sigurgeirssyni hrl.:
326 Kort sem sýnir leiðréttingu ríkisins á teiknaðri kröfulínu (aðalkröfu) á mörkum Tungufells og Jaðars (Dalsá-afréttargirðing-Hvítá) , dags. 29.10.2001.

Lagt fram af óbyggðanefnd:
327 Símskeyti Stjórnarráðsins til allra sýslumannsembætta á landinu varðandi vatnsréttindi á afréttum, dags. 3.4.1918.
328 „Afmálan af Ytrahrepps Landslagi beggiamegin StóruLaxár í Hruna Sókn“ eftir Jón Steingrímsson, dags. 8.3.1826, ásamt uppskrift Gunnars F. Guðmundssonar.
329 Bréf óbyggðanefndar til Þórðar Bogasonar hdl. þar sem óskað er eftir að gerð sé grein fyrir tilteknum atriðum varðandi Landsvirkjun, dags. 3.12.2001.

Lagt fram af Ólafi Björnssyni hrl.:
330 Yfirlýsing prestssetrasjóðs varðandi landamerki Hrunaheiða, dags. 30.11.2001.

Lagt fram af Þórði Bogasyni hdl.
331 Bréf Landsvirkjunar, dags. 11.12.2001, með svörum við spurningum óbn. í bréfi, dags. 3.12.2001, ásamt 5 fylgiskjölum (a-e).

Lagt fram af óbyggðanefnd:
332 Ljósrit úr Landnámabók, í útgáfu Jakobs Benediktssonar, Reykjavík 1986, bls. 382-385.

Lagt fram af óbyggðanefnd:
333 a-e Bréf óbyggðanefndar til Þórðar Bogasonar hdl. um Sigöldulínur 1-3 og Sultartangalínu 1, dags. 24.1.2002. Tölvupóstur, dags. 24.1.2002, 28.1.2002, 5.2.2002, 11.2.2002 milli óbyggðanefndar og Þórðar Bogasonar hdl. um þetta efni.

III. Aðilaskrá (einstakar jarðir)

Berghylur	Jón Guðmundur Eiríksson
Foss	Sigríður Jónsdóttir
Foss	Hjörleifur Þór Ólafsson
Hlíð	Guðmundur Ingi Haraldsson
Hlíð	Einar Hrafnkell Haraldsson
Hlíð	María Haraldsdóttir
Hlíð	Gísli Þór Sigurðsson
Hlíð	Guðmundur Bjarnason
Hlíð	Guðmundur Einarsson
Hlíð	Áskell Einarsson
Hlíð	Ólafía Einarsdóttir
Hlíð	Arnkell J. Einarsson
Hlíð	Bjarni Guðbrandsson
Hlíð	Ingi Guðbrandsson
Hlíð	Jón Guðbrandsson
Hlíð	Logi Guðbrandsson
Hlíð	Ragnheiður Guðbrandsdóttir
Hlíð	Steingerður Jónsdóttir
Hlíð	Ólafur Jónsson
Hlíð	Árni Heimir Jónsson
Hlíð	Kjartan Jónsson
Hlíð	Karl Magnússon
Hlíð	Sigríður Jakobína Magnúsdóttir
Hlíð	Magnús Guðmann Magnússon
Hlíð	Elísabet Magnúsdóttir
Hlíð	Sigrún Magnúsdóttir
Hlíð	Haukur Magnússon
Hlíð	Jón Magnússon
Hlíð	Bjarnheiður Magnúsdóttir
Hruni	Ríkisfjárhirsla
Hrunakrókur	
Jaðar I - Hamarsholt	Guðbergur Guðnason
Jaðar I - Hamarsholt	Hrunamannahreppur
Jaðar II	Bragi G. Kristjánsson
Jaðar II	Hrunamannahreppur
Jata	Sigurður Haukur Jónsson
Jata	Regla Jötusystkina
Kaldbakur	Ríkisbókhald
Klúftir	Hrunamannahreppur
Laugar	Einar Kr. Einarsson
Tungufell	Einar Jónsson
Tungufell	Sigurjón Helgason
Þórarinsstaðir	Steinunn Þorsteinsdóttir
Þórarinsstaðir	Hreinn Gunnarsson
Þórarinsstaðir	Jóhanna G. Guðmundsdóttir

IV. Aðilaskrá (afréttur)[1]

Auðsholt 1	Ari Jónsson
Auðsholt 1	Bjarni Jónsson
Auðsholt 1	Vignir Jónsson
Auðsholt 2	Tómas Tómasson
Auðsholt 2, land	Vilborg Ísleifsdóttir
Auðsholt 3	Ari Jónsson
Auðsholt 3	Bjarni Jónsson
Auðsholt 4	Steinar Halldórsson
Auðsholt 5	Hrunamannahreppur
Ás	Eiríkur Steindórsson
Ásatún	Grímur Guðmundsson
Ásatún	Guðbjörg Jóhannsdóttir
Ásgerði	Sigurður Jónsson
Ásgerði 2	Þorbjörn Sigurðsson
Ásland	Hrunamannahreppur
Berghylur	Jón Guðmundur Eiríksson
Birtingaholt 1	Ragnar Magnússon
Birtingaholt 2	Fjóla Ingveldur Kjartansdóttir
Birtingaholt 2	Sigurður Ágústsson
Birtingaholt 3	Skúli Guðmundsson
Birtingaholt 4	Fjóla Ingveldur Kjartansdóttir
Birtingaholt 4	Sigurður Ágústsson
Bjarg	Karl Jónsson
Bjarg	Jónína Björg Kristinsdóttir
Bjarkarhlíð	Hrunamannahreppur
Borgarás	Gunnar Hallgrímsson
Borgarás	Hjálmur Pétursson
Breiðás	Elín Jónsdóttir
Bryðjuholt	Samúel Unnsteinn Eyjólfsson
Bryðjuholt	Þórunn Andrésdóttir
Dalbær 1	Arnfríður Jóhannsdóttir
Dalbær 2	Magnús Páll Brynjólfsson
Dalbær 2A	Brynjólfur G. Pálsson
Efra-Langholt	Sveinn Flosi Jóhannsson
Efra-Sel	Halldór Elís Guðnason
Efra-Sel	Unnsteinn Logi Eggertsson
Efra-Sel	Halldóra Halldórsdóttir
Efra-Sel	Ástríður Guðný Daníelsdóttir
Flúðir	Hrunamannahreppur
Foss	Sigríður Jónsdóttir
Foss	Hjörleifur Þór Ólafsson
Galtafell	Hjalti Árnason

1 Sjá kafla 3.11.

Garður	Helgi Jóhannesson
Garður	Ingibjörg Bjarney Baldursdóttir
Gata	Stefán S. Kristjánsson
Gata	Jón Stefánsson
Grafarbakki 1	Emil Rafn Kristófersson
Grafarbakki 1	Eiríkur K. Kristófersson
Grafarbakki 2	Sigrún Tómasdóttir
Grafarbakki 2-A	Elsa Jóna Sveinsdóttir
Grafarbakki 2-B	Júlíus Þór Sveinsson
Grafarbakki 2-C	Jarðorka sf.
Grafarbakki 2-C	Úlfar Harðarson
Gröf	Ríkisbókhald
Haukholt 1	Loftur Þorsteinsson
Haukholt 2	Oddleifur Þorsteinsson
Haukholt 2	Jón Þorsteinn Oddleifsson
Hellisholt	Garðar Olgeirsson
Hlíð	Guðmundur Ingi Haraldsson
Hlíð	Einar Hrafnkell Haraldsson
Hlíð	María Haraldsdóttir
Hlíð	Gísli Þór Sigurðsson
Hlíð	Guðmundur Bjarnason
Hlíð	Guðmundur Einarsson
Hlíð	Áskell Einarsson
Hlíð	Ólafía Einarsdóttir
Hlíð	Arnkell J. Einarsson
Hlíð	Bjarni Guðbrandsson
Hlíð	Ingi Guðbrandsson
Hlíð	Jón Guðbrandsson
Hlíð	Logi Guðbrandsson
Hlíð	Ragnheiður Guðbrandsdóttir
Hlíð	Steingerður Jónsdóttir
Hlíð	Ólafur Jónsson
Hlíð	Árni Heimir Jónsson
Hlíð	Kjartan Jónsson
Hlíð	Karl Magnússon
Hlíð	Sigríður Jakobína Magnúsdóttir
Hlíð	Magnús Guðmann Magnússon
Hlíð	Elísabet Magnúsdóttir
Hlíð	Sigrún Magnúsdóttir
Hlíð	Haukur Magnússon
Hlíð	Jón Magnússon
Hlíð	Bjarnheiður Magnúsdóttir
Hólakot	Einar Jónsson
Hólakot	Halldóra Ásmundsdóttir
Hrafnkelsstaðir 1	Haraldur Sveinsson
Hrafnkelsstaðir 2	Sveinn Hannes Sveinsson
Hrafnkelsstaðir 2, lóð	Sveinn G. Sveinsson

Hrafnkelsstaðir 3	Aðalsteinn Þorgeirsson
Hrafnkelsstaðir 3A	Svava Pálsdóttir
Hrepphólar	Ólafur Stefánsson
Hruni	Ríkisfjárhirsla
Hvammur 1	Jóhannes Helgason
Hvammur 1	Garðyrkjustöðin Hvammur 1 ehf.
Hvammur 2	Jóhannes Helgason
Hverabakki 1	Sigurður Tómasson
Hverabakki 2	Þorleifur Jóhannesson
Hverabakki 2	Sjöfn Sigurðardóttir
Hvítárdalur	Guðbjörn Dagbjartsson
Hvítárholt	Björn Björnsson
Högnastaðir 1	Hrunamannahreppur
Högnastaðir 2	Jón Hermannsson
Hörgsholt	Helga Magnúsdóttir
Hörgsholt	Valgeir Jónsson
Hörgsholt	Guðmundur G. Magnússon
Hörgsholt	Ragnhildur Magnúsdóttir
Hörgsholt	Anna Magnúsdóttir
Hörgsholt	Sigurður H. Magnússon
Hörgsholt	Sigríður Guðmundsdóttir
Hörgsholt	María Guðmundsdóttir
Hörgsholt	Halldór Guðmundsson
Hörgsholt	Katrín Fjóla Guðmundsdóttir
Hörgsholt	Ingvar Guðmundsson
Ísabakki	Anna S. Sigurðardóttir
Jaðar 1	Guðbergur Guðnason
Jaðar 1	Magna Runólfsdóttir
Jaðar 2	Bragi G. Kristjánsson
Jata	Regla Jötusystkina
Jata	Sigurður Haukur Jónsson
Kaldbakur	Ríkisbókhald
Klúftir	Hrunamannahreppur
Kotlaugar	Sigurjón Sigurðsson
Kópsvatn 1	Bjarni Jónsson
Kópsvatn 1	Magnús G. Jónsson
Kópsvatn 2	Guðmundur Marinósson
Kópsvatn 2	Valdís Marinósdóttir
Langholtskot	Unnsteinn Hermannsson
Laugar	Einar Kristinn Einarsson
Laugar 2	Gísli Þorgeir Einarsson
Laugar 2	Björk Einarsdóttir
Laxárbakki	Þorleifur Jóhannesson
Laxárhlíð	Ríkisbókhald
Miðbær	Brynjólfur G. Pálsson
Miðbær	Kristjana Sigmundsdóttir
Miðfell 1	Sigurður Gunnlaugsson

Miðfell 2	Sigurður Ingi Jóhannsson
Miðfell 2	Anna Kristjana Ásmundsdóttir
Miðfell 3	Magnús Páll Brynjólfsson
Miðfell 3	Magnús Gunnlaugsson
Miðfell 4	Grétar Gunnlaugur Skúlason
Miðfell 5	Gunnlaugur Magnússon
Miðfell 6	Kirsten E. Frederiksen
Núpstún	Brynjólfur Guðmundsson
Reykjabakki	Þóra Tómasdóttir
Reykjaból	Reykjaflöt ehf.
Reykjadalur	†Hörður Einarsson
Reykjaflöt	Reykjaflöt ehf.
Silfurtún	Hrunamannahreppur
Skipholt 1	Guðmundur Stefánsson
Skipholt 1	Margrét Karlsdóttir
Skipholt 1, land	Þórunn Stefánsdóttir
Skipholt 2	Bjarni Valur Guðmundsson
Skipholt 2	Gyða Björk Björnsdóttir
Skipholt 2	†Guðmundur Kristmundsson
Skipholt 2	Kristrún Jónsdóttir
Skipholt 3	Bjarni Valur Guðmundsson
Skollagróf	Sigurður Haukur Jónsson
Skollagróf	Fjóla Helgadóttir
Skyggnir	Guðmundur Stefánsson
Skyggnir	Ingveldur D. Halldórsdóttir
Smárahlíð	Jón Ingi Jónsson
Smárahlíð	Jóhanna Sveinsdóttir
Sóleyjarbakki	Guðmundur Kristinsson
Sólheimar	Kormákur Ingvarsson
Sunnuhlíð	Ríkisbókhald
Syðra-Langholt	Þórir Ágúst Þórðarson
Syðra-Langholt	Sigrún Guðmundsdóttir
Syðra-Langholt 1	Hilmar Jóhannesson
Syðra-Langholt 1	Sigmundur Jóhannesson
Syðra-Langholt 2	Þórir Ágúst Þórðarson
Syðra-Langholt 2	Kristjana S. Bjarnadóttir
Syðra-Langholt 2	Bragi Bjarnason
Syðra-Langholt 2	Kristján Sigurjónsson
Syðra-Langholt 2	Svanhildur Sigurjónsdóttir
Syðra-Langholt 2	Sigrún Guðmundsdóttir
Syðra-Langholt 2A	Kristjana S. Bjarnadóttir
Syðra-Langholt 2A	Bragi Bjarnason
Syðra-Langholt 2A	Kristján Sigurjónsson
Syðra-Langholt 2A	Svanhildur Sigurjónsdóttir
Syðra-Langholt 3	Jóhannes Sigmundsson
Syðra-Langholt 4	Þórir Ágúst Þórðarson
Syðra-Langholt 4	Sigrún Guðmundsdóttir

Syðra-Sel	Guðmundur Böðvarsson
Tungufell	Einar Jónsson
Tungufell	Sigurjón Helgason
Túnsberg	Gunnar Kristinn Eiríksson
Unnarholt	Trausti Indriðason
Unnarholtskot 1	Dóra Hjörleifsdóttir
Unnarholtskot 2	Hjördís Heiða Harðardóttir
Unnarholtskot 3	Hjördís Heiða Harðardóttir
Varmalækur	Hrunamannahreppur
Þórarinsstaðir	Steinunn Þorsteinsdóttir
Þórarinsstaðir	Hreinn Gunnarsson
Þórarinsstaðir	Jóhanna G. Guðmundsdóttir
Þverspyrna	Sigurjón Jónsson

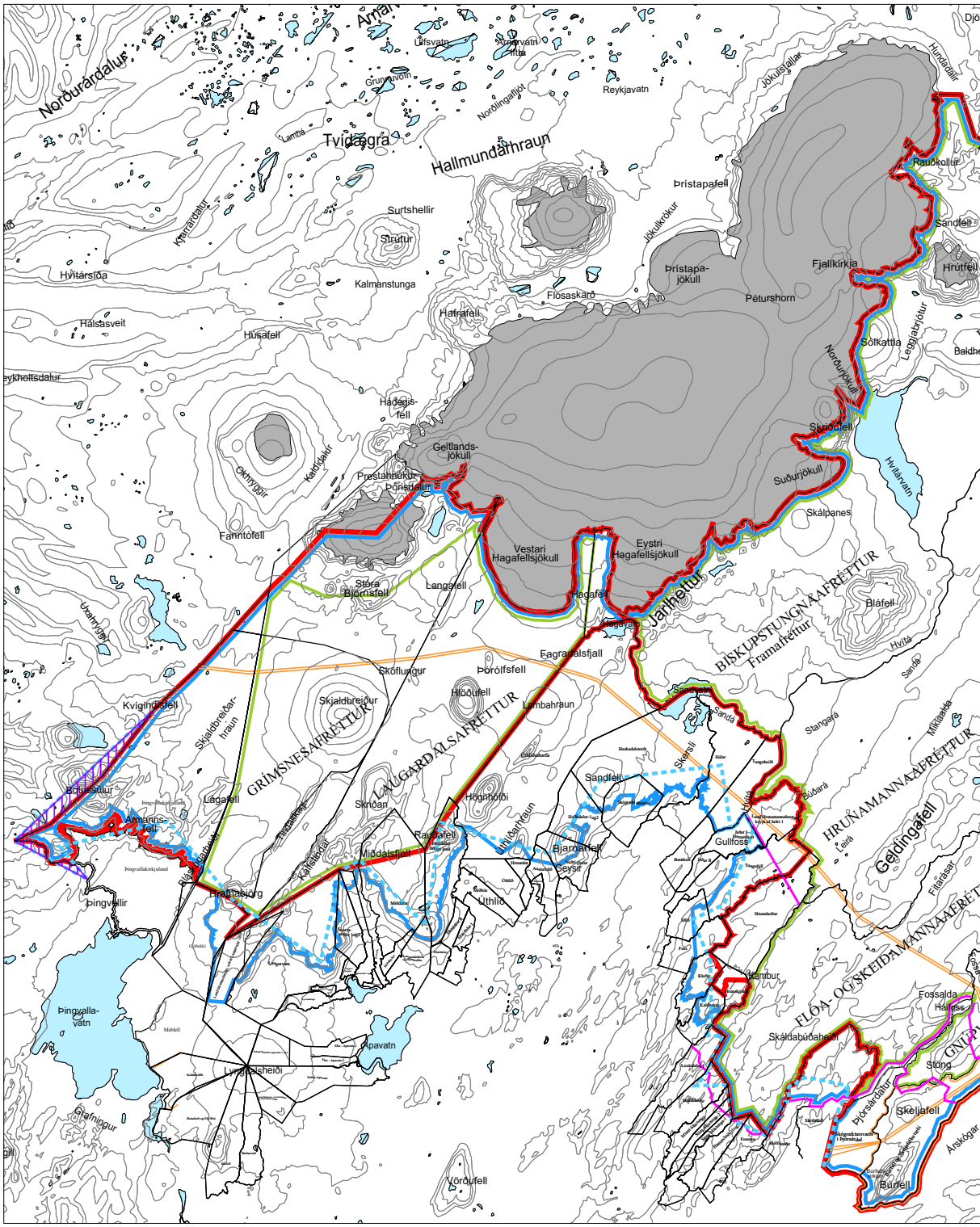

ÞJÓÐLENDULÍNA

Mál nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7/2000 í ÁRNESS SLU.

- Þjóðlendulína óbyggðanefndar
- Afréttarlína óbyggðanefndar
- Kröfulína jarðeigenda
- Aðalkröfulína ríkisins
- Varakröfulína ríkisins
- Kröfulína Landsvirkju

Grunnkort: Birt með leyfi Landmælinga Íslands L02030013

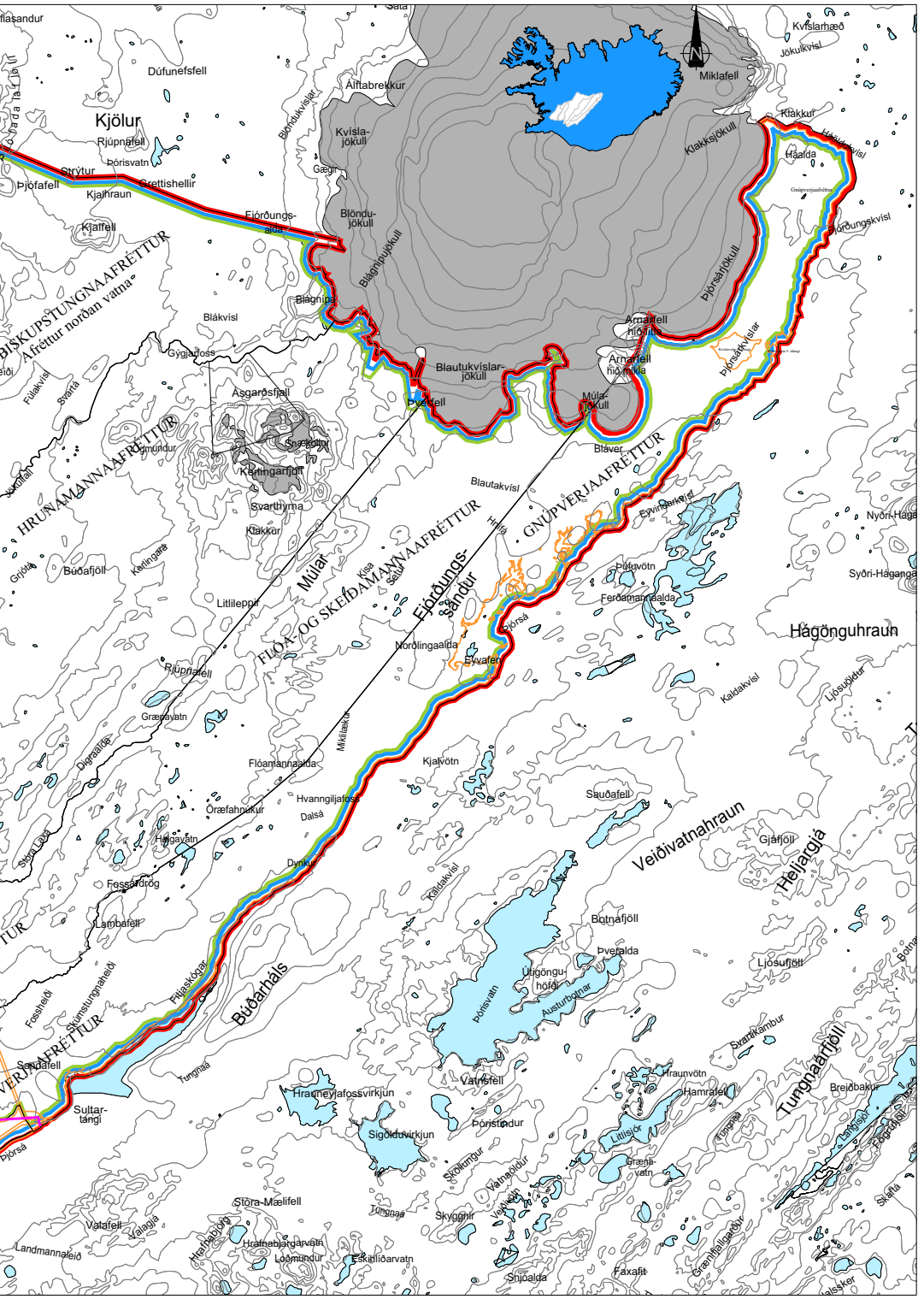

Mælikvarði :ekki kvarða Dags. 21. mars 2002 Teikning nr. -02 Verknúmer 201-035

LANDFORM ehf

LANDSLAGSARKITEKTAR FÍLA, Austurvegur 6, 800 Selfoss, s/482 4090, fax/482 3542, netfang: landform@landform.is